

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

Дуфенюк Оксана Михайлівна

УДК 340.12 : 351.74.08] (092) (477)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА СПАДЩИНА С. ОРІХОВСЬКОГО:
ФЕНОМЕН ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВООХОРОНЦЯ**

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Сливка Степан Степанович,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОЛОГІЇ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Літературна та джерельна основа наукової розвідки	11
1.1.1. Історична та біографічна література	11
1.1.2. Правові та нормативно-правові джерела	23
1.1.3. Наукові розробки фахівців філософії права	32
1.2. Методологія дослідження Оріховіани	38
Висновки до розділу 1	51
РОЗДІЛ 2	
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА С. ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА	53
2.1. Домінуючі інтенції філософсько-правової думки Західної Європи в добу С. Оріховського	53
2.2. Інтеріоризація С. Оріховського та оптимум його правової спадщини	71
2.3. Прогресивний розвиток Роксоланом філософсько-правових поглядів на державу та право	92
Висновки до розділу 2	115
РОЗДІЛ 3	
РЕНЕСАНСНИЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВООХОРОНЦЯ	117
3.1. Експлікація проблем професійного становлення особи правоохоронця в алегоричній інтерпретації правових поглядів С. Оріховського	117

3.2. Проекція філософії права Роксолана на площину сучасного процесу державотворення в Україні	144
3.3. Аксиологія філософсько-правової спадщини С. Оріховського для теорії та практики формування сучасного правоохоронця-професіонала	161
Висновки до розділу 3	174
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181
ДОДАТКИ	213

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Європейський контекст цивілізованого розвитку обумовив динамічні перетворення у сучасному українському суспільстві. Однак започатковані трансформаційні процеси в усіх сферах життя вітчизняного соціуму, впровадження світових стандартів у практику державотворення, орієнтація внутрішньої та зовнішньої політики на антропоцентричні цінності вимагають докладного наукового обґрунтування, з'ясування історичних витоків їх формування, прогнозування результатів втілення, а також виокремлення тих проблемних аспектів, які потребують посиленої уваги і науковців, і практиків.

З огляду на те, що система правоохоронних органів України також є суб'єктом активних прогресивних перетворень, перелік проблемних тем, які є особливо актуальними в умовах сьогодення, можна доповнити питанням професіоналізації правоохоронців. Значне омолодження кадрового ресурсу, відсутність оптимальних матеріально-технічних та морально-психологічних умов адаптації молодих спеціалістів у практичних органах, недостатньо розвинутий менеджмент у правоохоронній системі, недосконале нормативно-правове забезпечення правоохоронної діяльності, втрата довіри населення до захисників правопорядку негативно впливають на механізм формування правоохоронців-професіоналів. Через дефіцит висококваліфікованого персоналу руйнується фундамент результативного та ефективного функціонування правоохоронних органів, уповільнюється впровадження прогресивних реформ, ускладнюється механізм захисту прав та свобод людини, виникає загроза національним інтересам та безпеці.

Осторонь окреслених проблем не може залишатися філософія права, яка повинна виконувати функцію методологічного підґрунтя усіх без винятку декларованих перетворень. Малодослідженим є вітчизняний філософсько-правовий спадок, який містить вагомий потенціал праксеологічного змісту, зокрема особливої уваги заслуговує філософія права та держави Станіслава Оріховського-Роксолана, а також погляди ренесансного мислителя, дотичні до проблеми професіоналізації правоохоронців.

Отже, вибір напряму наукового дослідження зумовлений низкою чинників, які актуалізують його значення.

Джерельний фундамент дисертації сформували праці, присвячені філософсько-правовій проблематиці, зокрема С. Алексєєва, Л. Байрачної, О. Грищук, С. Гусарева, О. Данильяна, Ю. Заніка, В. Ільїна, А. Козловського, М. Козюбри, М. Костицького, О. Литвинова, С. Максимова, Ю. Оборотова, Л. Петрової, С. Рабіновича, С. Сливки, О. Тихомирова, І. Усенка, Р. Циппеліуса, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін.

Особливості еволюції ренесансно-реформаційних тенденцій на західноєвропейському та вітчизняному ґрунті досліджували В. Бубенщиков, В. Дятлов, М. Кашуба, П. Кралюк, В. Нічик, І. Паславський, Д. Себайн, Т. Торсон, В. Ціватий, Н. Яковенко тощо.

Вагомий внесок у біографічне дослідження постаті С. Оріховського та аналізу його правових концепцій здійснили Д. Вирський, М. Гуренко, С. Злупко, В. Литвинов, І. Магновський, М. Макарець, Є. Мануляк, О. Мироненко, І. Огородник, В. Олейников, М. Самбор, П. Сас, Я. Стратій та ін.

Ґрунтовність дисертаційного дослідження забезпечили праці, присвячені проблемі правоохоронної діяльності, правоохоронних органів та правоохоронних функцій. Серед вчених, які займалися науковими розробками у цій галузі, слід назвати В. Коваленка, С. Лихову, М. Мельника, П. Онопенка, В. Осадчого, Т. Пікулю, С. Решетняка, О. Тюріну, М. Хавронюка, В. Щербатих тощо.

Аналізу окремих аспектів феномена професіоналізму правоохоронця присвячено праці О. Бандурки, Л. Гончаренка, Я. Кондратьєва, Ю. Кравченка, В. Лапшиної, Н. Матюхіної, О. Музичука, С. Петкова, Л. Терещенка, А. Токарської, І. Шопіної, М. Штангрета, О. Ярмиша та ін.

Проте необхідно відзначити, що монографічні праці чи дисертаційні дослідження, які б комплексно висвітлювали проблеми професіоналізації працівників правоохоронних органів у контексті філософсько-правової спадщини С. Оріховського, на даний час відсутні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до пп. 5.1, 5.2, 5.3. наказу МВС України “Про затвердження Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004 - 2009 років” від 5 липня 2004 р. № 755. Дисертація є складовою частиною науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом “Проблеми наукового забезпечення професійної діяльності органів внутрішніх справ в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні” (державний реєстраційний № 0106U003639).

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертаційної роботи є з'ясування значення творчої спадщини С. Оріховського для розвитку української та західноєвропейської філософсько-правової думки, а також комплексна дескрипція феномена професіоналізму сучасного правоохоронця у контексті правових філософем мислителя.*

Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення таких основних завдань:

- окреслити панівні тенденції розвитку філософсько-правової думки Західної Європи XV – XVI ст., а також дослідити особливості еволюції ренесансно-реформаційних віянь на теренах українських земель;
- висвітлити середовище інтеріоризації С. Оріховського, тобто об'єктивні та суб'єктивні чинники, які вплинули на формування правової свідомості мислителя;
- обґрунтувати прогресивність філософсько-правових ідей С. Оріховського і з'ясувати його вплив на формування світової та української філософії права;
- розглянути сучасні підходи до розуміння поняття, системи та механізму формування феномена професіоналізму правоохоронців;
- спроектувати філософію права та держави С. Оріховського-Роксолана на площину сучасного українського державотворення;

- інтегрувати й проаналізувати філософсько-правові ідеї С. Оріховського, які мають практичну цінність для професіоналізації кадрового потенціалу правоохоронних органів України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правоохоронної діяльності, а також уся філософсько-правова спадщина С. Оріховського-Роксолана.

Предмет дослідження – система феномена професіоналізму працівника правоохоронного органу в контексті філософсько-правових концепцій С. Оріховського.

Методи дослідження. Конгломерат методологічних засад пізнання, аналізу, інтерпретації та проєкції поглядів Роксолана утворюють принципи світоглядного плюралізму, гуманізму та орієнтації на загальнолюдські цінності (антропоцентризму), багатоаспектності, об'єктивності, поліперспективності історії, взаємозв'язку теорії та практики. Крім цього, наукову розвідку Оріховіани конструювали системний (структурний та функціональний), компаративний, герменевтичний, інтердисциплінарний, генетичний, логіко-семантичний підходи, а також підхід контекстуалізації та комплекс логічних методів.

За допомогою компаративного підходу було здійснено порівняння еволюції ренесансно-реформаційних тенденцій у країнах Західної Європи та в Україні, зіставлення філософсько-правових поглядів С. Оріховського та результатів останніх досліджень у галузях акмеології, психології, теорії управління, військової педагогіки тощо (підрозділи 2.1, 2.2, 3.3.). Використання методу контекстуалізації дозволило врахувати вплив історико-соціальних та політико-ідеологічних чинників на зміст філософсько-правової спадщини С. Оріховського (підрозділи 2.2, 2.3.). Системний метод наукового дослідження було використано при аналізі феномена професіоналізму правоохоронців, проєкції поглядів С. Оріховського на умови сьогодення (підрозділи 3.1, 3.2.). Суттєвим є акцент на інтердисциплінарності дослідження філософсько-правової спадщини С. Оріховського, оскільки застосування цього методологічного підходу продукувало точку перетину понад п'ятнадцяти різних галузей наукового знання і сприяло комплексному аналізу обраної проблеми (підрозділи 2.1, 2.2, 3.3.). Застосування герменевтичного методу дослідження

створило можливості алегорично інтерпретувати поради С. Оріховського, адресовані правителям, як інструкції професіоналізації сучасного правоохоронця (підрозділ 3.3.). Застосування генетичного підходу особливою мірою виразилося при визначенні рівня адаптації у нормах чинної Конституції філософсько-правових ідей мислителя епохи Відродження (підрозділ 3.2.). Логіко-семантичний метод використовувався при уточненні категоріального апарату у сфері професіоналізації правоохоронних органів (підрозділ 3.1.). Логічні методи було використано при формулюванні висновків. Пропонований перелік методологічного інструментарію не є вичерпним. Його докладний аналіз здійснено в дисертації (підрозділ 1.2.).

Наукова новизна одержаних результатів. Проведене дослідження дало змогу сформулювати висновки про прогресивність філософсько-правових поглядів С. Оріховського, а також доповнити й систематизувати теоретичні положення про механізм професіоналізації правоохоронця нової генерації.

Зокрема вперше:

- досліджено систему феномена професіоналізму правоохоронця крізь призму акмеологічного аспекту філософії права та держави С. Оріховського;
- з'ясовано рівень адаптації філософсько-правових поглядів С. Оріховського у чинних положеннях Конституції України і таким чином проєктовано інтелектуальний потенціал філософії права вітчизняного мислителя епохи Відродження на процес державотворення сучасної України;
- упорядковано філософсько-правові ідеї мислителя у структурно-логічні схеми.

Крім того, набули подальшого розвитку:

- визначення понять “професіоналізація правоохоронця” та “правоохоронець-професіонал”, а також елементів системи професіоналізації працівника правоохоронного органу;
- висвітлення проблеми національної ідентифікації С. Оріховського та обґрунтування ідеї визнання мислителя українським філософом права;
- аналіз комплексу чинників, які вплинули на формування індивідуальної правосвідомості С. Оріховського;

- інтеграція з різних праць С.Оріховського у єдиний комплекс ідей мислителя, які становлять концептуальне ядро теорії природного права.

Практичне значення одержаних результатів виявляється у таких аспектах:

- *у галузі науково-дослідної роботи* – результати та висновки дослідження активізують подальші фундаментальні наукові розвідки творчої спадщини українських мислителів епохи Відродження, з'ясування їх впливу на формування європейської філософсько-правової думки, а також вивчення проблемних питань професіоналізації правоохоронців;
- *у галузі правотворчої діяльності* – висновки та результати дослідження, передусім, акцентують увагу на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення правоохоронної діяльності та можуть бути використані для уточнення правничої терміносистеми у сфері професіоналізації правоохоронців;
- *у галузі правоохоронної діяльності* – одержані теоретичні положення доцільно використовувати керівникам підрозділів усіх рівнів правоохоронних структур в управлінській діяльності; кадровому апарату в процесі відбору кандидатів на службу до правоохоронних органів; кожному правоохоронцю для самовдосконалення, метою якого є досягнення найвищого рівня професійної майстерності;
- *у галузі навчально-виховної роботи* – результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчально-методичної літератури з філософії права, історії політичних та правових учень, загальної теорії держави і права, менеджменту в системі правоохоронних органів, юридичної деонтології; у процесі викладання відповідних курсів; у формуванні скерованості змісту вказаних дисциплін на вирішення завдання патріотичного виховання молоді, почуття гордості за вагомі здобутки представників українського народу та їх значний вплив на формування європейського духовно-інтелектуального потенціалу.

Апробація результатів дослідження. Зміст і результати дослідження викладено у доповідях та наукових повідомленнях на міжнародній конференції “Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна” (м. Львів, 2001 р.); VIII міжнародній конференції істориків права “Юридична біографістика: історія, сучасність та

перспективи” (м. Феодосія, 2002 р.); міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні” (м. Львів, 2005 р.); XIV міжнародній історико-правовій конференції “Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти” (м. Севастополь, 2005 р.); міжнародній курсантсько-студентській науковій конференції “Механізми правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства” (Осінні юридичні читання) (м. Львів, 2005 р.); міжнародній науково-практичній конференції „Кримінальний кодекс України: проблеми застосування та перспективи удосконалення” (м. Львів, 2006 р.); IX міжнародній науковій конференції „Проблеми української термінології” (м. Львів, 2006 р.).

Публікації. Основні положення, результати й висновки дисертації викладені автором в одинадцяти наукових статтях, виконаних одноосібно, чотири з яких опубліковані у виданнях, визнаних ВАК України фаховими з юридичних наук.

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОЛОГІЇ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Літературна та джерельна основа наукової розвідки

1.1.1. Історична та біографічна література

У довідковій літературі історична пам'ять народу вважається найважливішим компонентом духовної сфери, який дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції, передавати накопичене багатство національних цінностей наступним поколінням, а особливо актуалізується і активізується історична пам'ять народу у переломні, кризові епохи, коли буття етносу зазнає серйозних та суворих випробувань [145, с. 82].

Поряд із історичною пам'яттю народу існує культурно-національний досвід, який виходить за рамки суто духовної сфери і, за словами П. Кравченка, є найважливішою основою та субстанціональним підґрунтям української державнобудівничої концепції. Й хоча цінність досвіду іноземних народів є незаперечним фактом, варто погодитись із висновком дослідника, що для українців він неоднозначний, оскільки Україна не може увійти в цивілізований світ із суспільним набутком своїх сусідів, яким би авторитетним і ефективним він не видавався на перший погляд, тому українці повинні знайти свій автентичний шлях до цивілізації, а його основою має стати власний культурно-історичний досвід з усіма притаманними йому особливостями, суперечностями та спрямованістю [120, с. 68].

Філософсько-правова спадщина С. Оріховського є неодмінним елементом історичної пам'яті українського народу і важливим компонентом вітчизняного культурно-історичного досвіду формування власної правової думки, пошуку оптимального способу організації держави з метою забезпечення природних прав людини. Отже, праці С. Оріховського є таким творчим доробком, який С. Вовканич справедливо називає „ресурсом кожного суспільства, бо у ньому акумулюється

(матеріалізується, виявляється) творча праця і інтелект минулого, він є базисом не лише багаторазового і вселюдського використання, а й інтелектуальним стартовим капіталом сучасників, на основі якого створюється суспільний інтелект сьогодення, а також формується потенціал майбутнього розвитку” [20, с. 511].

Історична джерельна база дає можливість усвідомити контекст формування інтелектуального потенціалу мислителя, дає підстави констатувати, що вперше в історії європейського суспільства створив Роксолан. Не цілком адекватною у цьому контексті видається іронія Д. Вирського про спроби канонізації С. Оріховського як „прогресивного діяча” та про гонитву за „пріоритетом”, коли наголошується, що Роксолан висловив ту чи іншу „прогресивну думку набагато раніше від тих чи інших знаменитостей” [18, с. 36].

Слушним вважаємо міркування про те, що говорити сьогодні про завдання політичного і культурного відродження України немислимо, не зламавши стереотип вторинності, меншовартості політичної думки українства, його культурних надбань та історичних традицій [69, с. 23]. У монографічному дослідженні “Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини)” В.Ільїн також слушно наголошує на необхідності відродження духовної сили та волі народу, залучення надбання історико-філософської спадщини до потреб сьогодення, відновлення в Україні європейсько-цивілізаційних традицій, аналізу культурно-історичної спадщини нашого народу у поступі світової культури, порівняння унікальної вітчизняної філософії з європейськими тенденціями та демонстрації значення її досягнень і здобутків для сучасного розвитку суспільства [84, с. 4].

Враховуючи викладене, у випадку з дослідженням філософсько-правової спадщини Роксолана йдеться про повернення втрачених надбань народу, пошук свідчень європейського контексту розвитку України, об’єктивної оцінки значення праць С. Оріховського для української та західноєвропейської культур, а не надмірне, суб’єктивне прагнення абсолютизації, гіперболізації і, тим більше, канонізації постаті мислителя.

Увесь комплекс літературних джерел історичного спрямування можна диференціювати на кілька аспектів: історія тогочасної Європи та України; історіософія спадщини С. Оріховського; історія вчень про державу і право епохи Відродження; біографічна джерельна база.

Вагомий комплекс інформації про європейське Відродження та Реформацію вдалося отримати із цілої низки публікацій В. Ціватого та В. Дятлова. Увага дослідників переважно була прикута до широкого спектру проблем європейської зовнішньої політики „доби раннього Нового і Нового часу”, питання політичної влади у контексті інституційних процесів в державах Західної Європи на межі XV – XVI століть, ідей релігійних війн та союзів в означену епоху [58-60; 298-299].

Зважаючи на потужні реформаційні інтенції доби Відродження, у контексті вивчення середовища формування вітчизняної ренесансної правової думки значне зацікавлення викликали монографії І. Паславського „Між Сходом і Заходом. Нариси із культурно-політичної історії Української церкви”, В. Бубенщикова та П. Кралюка „Греко-католицька церква в етнічній історії українського та білоруського народів”, а також статті М. Кашуби „Реформація і Контрреформація в культурі Європи”, Ю. Ісіченка „Православна контрреформація та розвиток барокової культури України”, праці інших авторів, в яких викладені висновки науковців щодо причин, перебігу та наслідків реформаційного руху [13; 86; 92; 203].

Крім праць, присвячених дослідженню проблем церковно-релігійного характеру епохи Ренесансу, неможливо оминати наукові розвідки літературного та культурологічного спрямування. Серед джерел першої категорії варто назвати ґрунтовні дослідження М. Возняка, В. Петрова, Д. Чижевського, М. Глобенка. Дотичними до обраного предмету дослідження виявились проблеми проаналізовані у публікації О. Гнатюк „До переоцінки українського літературного процесу XVI – XVIII ст.” [28].

Інформацію про історію тогочасної української культури вдалося акумулювати із праць І. Мірчука, М. Семчишина, а також лекцій за редакцією Д. Антоновича, який констатував: „Не маючи точних зібраних відомостей, зрозуміло, не можна обчислити, що українці зробили для культури вселюдської та яка вага їхньої

власної культури” [288, с. 21]. Таким підходом дослідник додатково стимулював ініціативу наукового пошуку аксіології філософсько-правової спадщини С. Оріховського-Роксолана.

Дослідження Л. Прокопенко „Основні тенденції здійснення освітньої політики в Україні у другій половині XII – першій половині XVI ст.” та М. Іванова „Просвітницька діяльність української еліти в період визвольних змагань українського народу XIV – XVII століть” не залишили осторонь тему українського Відродження, що обумовило зарахування вищезгаданих праць до переліку історичних джерел [81; 221]. Особливої уваги заслуговує те, як дослідники обґрунтовують феномен впливу української молоді до західноєвропейських університетів та значення цінностей „латинської культури” у процесі виховання широко освіченої, ерудованої людини, готової до участі в політичному і культурному житті, на кшталт С. Оріховського. Крізь призму цих праць можемо обґрунтувати такі аспекти біографії С. Оріховського, як навчання за кордоном, польська та латинська мови його філософсько-правових трактатів, середовище життєдіяльності та праці мислителя.

Вітчизняне видання „Українські гуманісти епохи Відродження” продемонструвало філософсько-правові інтенції представників українського народу [289]. Феномен права часто фігурує у політичних міркуваннях мислителів, зокрема у творчій спадщині С. Оріховського також присутні ідеї щодо організації державно-владних відносин, тому в дисертаційному дослідженні використано праці, присвячені аналізу історії тогочасної політичної думки Д. Себайна та Т. Торсона, що дало змогу всебічно дослідити трактати Роксолана і визнати його не лише правником, але й політичним діячем [243].

Крім того, було проаналізовано низку навчальних посібників та підручників для студентів юридичних факультетів з метою виявлення того обсягу інформації про С. Оріховського, який сьогодні викладається у межах таких курсів, як ”Історія вчень про державу і право”, “Історія української політичної думки”, “Історія української філософської думки”. Як правило, відомості про Роксолана зводяться до коротких біографічних даних, назв кількох праць і констатації, що мислитель українсько-

польський діяч, а харківське видання „Історія філософії” [90] обсягом 768 сторінок жодним словом не згадує ім'я видатного гуманіста.

Важливу роль у забезпеченні методологічного підходу системності та комплексного дослідження відіграли дві монографії Н. Яковенко „Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України” та „Паралельний світ. Дослідження історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.” [312; 313]. В останній із вказаних фундаментальних праць особливу увагу привертає розділ „Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого”. Ця наукова розвідка співзвучна з публікацією В. Середи „Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів” [250], оскільки в обох працях йдеться про проблему стимулювання навчальною літературою негативного етнічного стереотипу у свідомості шкільної молоді. Н. Яковенко називає ці стереотипні кліше „синдромом Польщі” як „ворожої країни” і пов'язує початок їх формування саме із XVI ст. (час життєдіяльності С. Оріховського) [313, с. 376].

Замість втілення у життя ухваленої Радою Європи у середині 1990-х років серії проектів під гаслом „Історія без кордонів”, яка знаменує перехід до так званої „інтегрованої” національної історії – з наголошенням на тому, що кожна новітня нація є витвором численних іноетнічних та інокультурних допливів, а не тільки свого замкнутого розвитку, сьогодні підручники з історії України продовжують формувати стереотип поляка як „окупанта”, „загарбника”, чи „поневолювача” [313, с. 366-376; 250, с. 390].

Утім, за словами В. Середи, польські автори шкільних підручників приділяють значно меншу увагу українцям у своїх описах, ніж українці – полякам, створюють враження, що Польща завжди була моноетнічною державою і навіть правителі, які репрезентують польську історію від найдавніших часів відібрані переважно за „національною ознакою”; представників інших етнічних груп, які віками проживали спільно з етнічними поляками, майже не згадують [250, с. 391].

Акцент на проблемі польсько-українських стереотипів не безпідставний, оскільки С. Оріховський народжений на межі польської та української націй саме в

період виникнення негативних образів у бінарному протиставленні „ми” – „вони”. Враховуючи те, що стереотип є глибоко вкоріненим у культурі, в якій особа зростає і живе, вони формуються, репродукуються та передаються всіма можливими соціокультурними шляхами, маємо достатні підстави вважати, що такі давні стереотипи стали однією із причин констатації Д. Вирським неоднозначної оцінки польськими істориками XIX – XX ст. постаті С. Оріховського, деномінації його дивним феноменом, „дитям радше шкідливим, ніж корисним”, а також “відрахування” Роксолана від числа української шляхти через „роздвоєне польсько-українське серце”. Крім того, рід Оріховських мав історію й після смерті Станіслава, проте ступінь його спольщеності зростав, а українська родова традиція занепадала і нівелювалась, тому „польськість” нащадків стали трактувати як одвічну, екстраполюючи її на предків [18, с. 22-23].

Водночас зауважимо, що цілком однозначного сприйняття С. Оріховського й не могло бути, якщо взяти до уваги думку колективу авторів монографії „Історичні постаті України: проблеми і пошуки” про те, що неоднозначність оцінки видатної особистості в історичній перспективі не просто існує, а, як правило, зростає. За словами науковців, переоцінка цінностей відносно минулого в історичній науці неминуча: „Сам хід історії змушує вчених час від часу переосмислювати роль видатних особистостей минулого, тому що повороти історичного процесу виявляють все нові грані змісту їх діяльності” [10, с. 12].

Аналізуючи біографічну джерельну базу, необхідно звернути увагу на позитивні тенденції в сучасній юридичній науці, пов’язані із розвитком модерної вітки правознавства – юридична біографістика. Особливої цінності у зазначеному контексті набуває стаття І. Усенка „Юридична біографістика: проблеми становлення нового напрямку наукових досліджень” [290], у якій учений не безпідставно зазначає, що в дослідженнях з історії держави і права акцентування уваги на біографічних моментах за усталеною традицією не сприймається позитивно вітчизняними науковцями, а представники галузевих і прикладних юридичних дисциплін до біографістики виявляють ще більш категоричне негативне ставлення. Методологічною основою такого підходу зазначений дослідник вважає нехтування

суб'єктивним чинником, гіпертрофоване розуміння загалом правильної тези, що історію творять народи, етноси, соціуми, а не окремі особистості. З огляду на це, виникає необхідність подолання скептичного ставлення багатьох юристів до оцінки наукової вартості подібних досліджень, надання їм планового систематичного характеру, визначення їх перспективних напрямів, розробка методики підготовки відповідних праць тощо [290, с. 10-12].

Аналогічними у концептуальному сенсі є висновки О. Ярмиша, викладені у статті „Биографистика в историко-правовых исследованиях: возможности, достижения, перспективы” [315]. Науковець слушно зазначає, що неможливо достовірно дослідити правові ідеї, наукові розробки, задуми матеріалізовані чи не матеріалізовані у нормах права, якщо не звертатися до питань життєвого шляху, світогляду, духовного світу її творців. Уже стало традицією видання спеціальних монографічних праць, присвячених дослідженню правової думки, проте настав час для створення монографій чи так званих „міні-монографій”, присвячених аналізу біографічних аспектів персоналій особистостей, які вагомо вплинули на розвиток світового та вітчизняного права [315, с. 4].

Отже, необхідність аналізу біографічного матеріалу про Роксолана стає цілком закономірною, зважаючи на рекомендації щодо боротьби із ставленням до якісних юридико-біографічних праць як до наукової літератури нижчого рівня з метою демонстрації тісного зв'язку між середовищем народження, навчання, життя, випробуваннями долі С. Оріховського та процесом формування його індивідуального праворозуміння, викладеного у творчій спадщині.

Додатковим підтвердженням актуальності окресленого аспекту наукової розвідки є праця І. Музики „Биографічні юридичні дослідження як засіб встановлення впливу суб'єктного фактору у наукових дослідженнях” [153], у якій дослідник цілком присвятив свою увагу постаті С. Оріховського-Роксолана і на прикладі вітчизняного гуманіста продемонстрував, що недооцінка або нехтування суб'єктивним чинником у наукових дослідженнях раз у раз призводить до викривленого уявлення про справжні причини зміни поглядів учених на досліджувані ними проблеми і державно-правові явища [153, с. 30].

До переліку джерельної бази біографічного (персонологічного історіографічного) дослідження пропонуємо віднести такі об'єкти: праці діяча, що опубліковані як за життя, так і після смерті, а також усі тексти, які документують його життя та діяльність (листи, спогади сучасників, документація установ та організацій, в якій відображено буденне життя та наукова творчість, рецензії, посилання на праці, згадки в пресі та художній літературі, синхронну та наступну біографічну критичну й історіографічну літературу, прижиттєві та посмертні бібліографічні покажчики) [290, с. 17]. Проте в цілому цей перелік не є вичерпний та конструктивно незмінний.

Вагомий комплекс інформації біографічного характеру вдалося отримати із автобіографічного листа С. Оріховського, адресованого Я. Комендоні. Варто вважати прогресивним кроком у процесі знайомства української громадськості із біографією та фундаментальними правовими концепціями С. Оріховського те, що у шеститомному виданні „Юридична енциклопедія” з'явилася коротка стаття О. Мироненка про мислителя [310].

Крім вже згаданого Д. Вирського, що виклав результати своїх наукових розвідок у монографії „Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний діяч” [18], “лідером” серед знавців біографії мислителя є В. Литвинов, який у монографічному дослідженні „Ренесансний гуманізм в Україні” виклав не тільки біографічні дані, дескрипцію зв'язків С. Оріховського та власні міркування щодо його спадщини, але й аналогічним чином проаналізував постаті інших діячів епохи Відродження, що дає змогу переконатися у коректності висновків про прогресивність філософсько-правових поглядів Роксолана у порівнянні із міркуваннями його попередників та сучасників [136].

Щодо ґрунтовного дослідження Д. Вирського, то варто відмітити, що науковець опрацював широкий спектр оригінальних пам'яток, у яких присутня рецепція С. Оріховського в контексті історіографічної традиції. Сучасний дослідник називає понад 40 імен польських та інших іноземних діячів, які або давали свою оцінку постаті та працям С. Оріховського, або видавали його трактати, або цитували його думки у власних наукових чи публіцистичних напрацюваннях. Переважна більшість оцінок С. Оріховського були позитивними. Із критикою творчості

мислителя виступили польські історики XIX – XX ст. Ю. Оссолінський, М. Вишневський, Л. Кондратович, С. Тарновський [18, с. 13-39].

Серед вітчизняних дослідників увагу до правової спадщини Роксолана виявляли П. Сас [241], Я. Стратій [264; 265], В. Нічик [161], а С. Злупкові вдалося проаналізувати трактати С. Оріховського на предмет наявності „економічних медитацій” і таким шляхом науковець виявив зв’язок між ідеями Роксолана про природне право, про організацію державної влади та розвитком української економічної думки [78; 79].

Повертаючись до теми визначення національної приналежності, не можна залишити поза увагою комплекс літературних джерел, які стали фундаментом формулювання авторських висновків у цьому аспекті наукової розвідки. Аксиомою варто вважати твердження С. Вовканича про те, що для того, щоб держава була великою і могутньою, їй не обов’язково мати велику територію чи багаточисельне населення, обов’язково необхідні національна гордість, чуття єдиної родини, єдиної території, навіть єдиної сім’ї, якій вдалося об’єднатися на переломі тисячоліть [20, с. 270]. В ідеалі, зазначає Л. Нагорна, національна ідентичність є для людини джерелом позитивних емоцій, оскільки усвідомлення належності до конкретної нації створює відчуття захищеності, є джерелом патріотизму і національної гордості [157, с. 67]. Становлення цього складного феномена, за словами О. Валецького, починається з усвідомлення того, що об’єднує країну з моменту утворення до сучасних часів – вітчизняної історії [15, с. 131]. Можна стверджувати, що національна ідентифікація особистості перебуває у тісному зв’язку з національною свідомістю, яка, крім здатності індивіда ототожнювати себе з конкретною соціальною групою-спільнотою, передбачає здатність до дистанціювання від інших таких груп і навіть інколи до протиставлення себе деяким з них [114, с. 129].

Особлива увага багатьох дослідників до проблеми національної ідентифікації пояснюється не тільки прагненням зрозуміти національно-етнічні мотиви видатних діячів минулого. Сьогодні науковці констатують, що однією з граней системної кризи, яку переживає Україна, є криза національної самоідентифікації, а масове відчуження людей від національної культури, традицій, звичаїв на користь чужої культури,

чужого досвіду, чужих норм співжиття відбувається не лише в країнах, що розвиваються, а й у розвинених, багатих державах [108, с. 145; 157, с. 67]. Культура вміщує своєрідну „духовну матрицю”, що дозволяє людині ідентифікувати себе з певною системою цінностей, а відтак ідентифікувати себе як особистість, проте таке суб’єктивне переживання людиною своєї індивідуальності шляхом пошуку й вибору власних ціннісних орієнтацій значно ускладнюється в умовах культурного спаду [248, с. 177]. Водночас, як це не парадоксально, В. Колесник зазначає, що окремі прояви національно-етнічного самоусвідомлення (або національної свідомості) зустрічаються в історії задовго до формування націй у сучасному розумінні [108, с. 136]. С. Бойчук зазначає, що усвідомлення й оформлення поглядів у якості ідей та уявлення ідентичності здійснюється винятково завдяки діяльності національної творчої еліти. Саме інтелігенція формує основні інтерпретуючі моделі дійсності, впливаючи на світогляд інших соціальних прошарків і дає усьому соціальному організму визначений моральний ідеал, координує його поступ до розвитку, до духовної, політичної та інших цілей [11, с. 34-35].

Проблеми ідентифікації та формування вітчизняної еліти існували не тільки в епоху Відродження. Процес самоідентифікації українців, як зазначає Н. Шип, уповільнився ще з тих часів, коли внаслідок роздроблення Київської Русі етнічні українські землі втратили свою незалежність [306, с. 13]. О. Хорошилов констатує, що навіть сьогодні, в умовах існування України як незалежної держави, питання формування української загальнонаціональної еліти й, передусім інтелектуальної, потребує окремого, більш докладного дослідження, оскільки в історичній ретроспективі її формування постає як дескритний процес, що зазнав впливу з боку зовнішніх сил, головним змістом політики яких була денационалізація української інтелігенції [296, с. 259]. Більш категоричним є висновок О. Халецької: “Однією з особливостей України є те, що ми не маємо консолідованої нації, немає і загальнонаціональної еліти. Коли руйнується стара ціннісно-нормативна система, відбувається деструктуризація старих цінностей, а формування нових ще не завершено, виникає стан суспільства, який Е. Дюркгейм назвав аномією (безнормністю). Він відбивається у свідомості й поведінці людей, котрі втрачають

твердий соціальний ґрунт, відчувають відчуженість від сьогодення та невпевненість у майбутньому” [295, с. 248].

Очевидно, цим обумовлено акцент, поставлений В. Таран на питанні про необхідність впровадження у стратегічний процес національно-державного розвитку сучасної ідеології “українізації”, основними напрямками якої є формування теоретичної моделі, що найбільше відповідає етнічній структурі українського соціуму; використання цілеспрямованих ідеологічних заходів для розповсюдження і укріплення в суспільній свідомості громадян України уявлення про єдину історичну долю, єдину Батьківщину українського народу і поліетнічну сутність сучасної української нації; створення національно-політичної єдності в суспільстві на основі протидії будь-яким зовнішнім інонаціональним впливам, що становлять небезпеку для державотворчого і національно формуючого процесу в країні; здійснення заходів щодо гармонізації відносин між громадянством та його етнічною самосвідомістю тощо [268, с. 149].

Повертаючись до аналізу постаті С. Оріховського в контексті вітчизняного культурно-історичного розвитку, маємо достатні підстави вважати його представником саме духовної української еліти. Ця еліта здатна не просто отримувати і зберігати знання, але й оволодівати інтелектуальним, культурним, моральним, цивілізаційним потенціалом суспільства і творчо використовувати цей капітал, сприяючи прогресивним інноваційним змінам соціуму [295, с. 250].

В умовах відсутності незалежної України, в епоху життя Роксолана універсальні для всіх регіонів Польського королівства станові привілеї та монополія шляхти на політичне життя (і то майже однакових організаційних формах), за словами Н. Яковенко, спонукали кожного шляхтича усвідомлювати свою приналежність до „польської політичної нації”, тому паралельно з ідентичністю „територіальних русинів” формується її аналог – ментальний стереотип шляхтича „руського племені польської нації” [312, с. 119]. Щоправда Е. Вілсон походження такої формули пояснює існуванням „сарматського міфу”, тобто уявлення, що шляхта (не суспільство в цілому) походить від давніх сарматів. Названий дослідник іронізує: „Багато хто з-поміж асимільованої руської шляхти купився на цей міф і прийняв погляд, що він

створює з'єднувальну ланку між ними та польськими шляхтичами. Однак поступово цей міф почали використовувати по-різному” [19, с. 88-89]. Цитуючи у цьому контексті слова С. Оріховського-Роксолана: „Я скіфського племені, руського народу, отже, я також сармат, оскільки моя вітчизна, Русь, лежить у європейській Сарматії”, Е. Вілсон формулює висновок: в такому підході „видно джерело пізніших поглядів, що підпіратимуть руський сепаратизм” [19, с. 88-89].

Важливо додати, що, приділивши значну увагу аналізу проблем національної ідентичності, В. Колісник у монографії „Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти” [108] розглянув і ситуацію, в якій опинився С. Оріховський. Констатує факт існування індивідуального права кожної людини на національно-етнічну самоідентифікацію, цитує інших учених, зазначений дослідник прокоментував випадок, коли батьки дитини належать до різних національностей: „людина, безперечно, може обрати для себе національність одного з батьків чи навіть якусь іншу національність”, „особистість має право вибору, в тому числі право на етнічне самовизначення, право гідності і свободи у складному, драматичному переплетенні етнічних відносин” [108, с. 151]. На підставі вищевикладеного стає очевидною наукова обґрунтованість висновку про визнання С. Оріховського саме вітчизняним діячем і зарахування його правової спадщини до здобутків української культури, передусім.

Підсумовуючи сказане, необхідно наголосити, що інформаційний матеріал історичної, історико-правової та біографічної джерельної бази у відриві від інших галузей наукового знання не здатний системно та комплексно охопити та відобразити факторологічну та духовно-інтелектуальну картини суспільно-державного устрою епохи життєдіяльності С. Оріховського-Роксолана, тому виникла необхідність поруч із вище перерахованими напрямками фрагментарно оглянути джерела етнології, культурології, літературознавства та ін (див. додаток А). Філософська та філософсько-правова література вимагають особливої уваги, тому докладніше її проаналізуємо у наступному підрозділі наукового дослідження.

1.1.2. Правові та нормативно-правові джерела

Комплекс літературних позицій правової тематики доцільно диференціювати на три основні напрями. Перший напрям – загальнотеоретичний, об'єднує наукову літературу, яка розкриває суть та значення феномена права, класифікацію та ознаки різних форм державного правління, ознаки правової держави та громадянського суспільства, механізм реалізації конституційних положень, поняття та гарантій основних прав та свобод людини і громадянина тощо. У зазначеному контексті варто навести положення статті Ю. Оборотова „Загальноправовий розвиток і збереження національної правової культури”, в якій дослідник при обговоренні концепцій з улаштування життєдіяльності людей з точки зору ідеалу права виділяє три періоди щодо розуміння суті держави. Для однієї із традицій, за словами вченого, характерне розуміння держави як необхідної, проте недосконалої умови буття, в якій людина може бути вільною і сама визначати своє життя, але при здійсненні принципу самозбереження свободи через дотримання чинних законів. Погоджуємось з висновком, що саме цей напрям сьогодні став визначальним, відобразився у численних теоретичних розробках сучасних авторів, в законодавчому оформленні ідей правової та конституційної держави, пріоритету прав людини, концепції поділу влади [171, с. 16]. Важливо підкреслити, що й мислення та творчість С. Оріховського відповідали духу цієї ж третьої традиції.

Зважаючи на те, що філософсько-правові концепти Роксолана є неодмінним елементом вітчизняного духовно-інтелектуального спадку століть, дотичною до питання оцінювання творчості С. Оріховського є думки Ю. Оборотова, А. Кольбенка, О. Поволокіної, В. Гошовської та низки інших науковців про те, що рух до правової гармонії недосяжний на шляху непродуманого запозичення законодавства, правової ідеології, організаційних форм існування права; акультурація не повинна деформувати національну правову культуру, оскільки правовий менталітет зберігає унікальні риси кожного народу, тому в процесі правотворчості та правореалізації необхідно враховувати національні особливості, традиції, які є гуманітарною аурою держави та суспільства [171, с. 17; 214, с. 33; 109, с. 82; 34, с. 146].

Важливим джерелом наукової інформації є праці М. Козюбри [102-107]. Зокрема стаття „Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти)” присвячена аналізу цілої низки актуальних проблем сучасного державотворення. Вчений виклав власний погляд на феномен державної влади, її межі, найбільш прийнятну для України модель державного регулювання в соціально-економічній сфері, а також оптимальну форму правління – президентську республіку [102, с. 4-11]. Наукова праця М. Козюбри „Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції України” насичена не менш важливим дослідницьким матеріалом про юридичний, соціальний та соціально-психологічний механізми втілення у життя конституційних положень [107]. Особливу цінність ці міркування сучасного вченого мали в процесі проєкції філософсько-правової спадщини С. Оріховського на площину сучасного державотворення України.

Особливої уваги заслуговує монографічне дослідження „Конституційно-правові засади становлення української державності”, підготовлене цілою плеядою вчених-правників, серед яких В. Тацій, Ю. Тодика, О. Данильян, О. Петришин, М. Панов, Л. Герасіна, Ю. Битяк, Ю. Грошевой, М. Воронов, М. Цвік та інші [112]. У зазначеній праці аналізуються актуальні проблеми становлення українського конституціоналізму, розвитку громадянського суспільства, прав і свобод людини та громадянина. Щодо останнього напрямку важливо зауважити, що в процесі наукової розвідки філософсько-правової спадщини С. Оріховського, зокрема концепції про природне право, цінними виявилися праці, присвячені темі прав та свобод людини і громадянина. Увагу привернули дослідження у цій галузі П. Рабіновича [223-226], М. Гуренко [44-45], Є. Мануляка [148], І. Магновського [141]. Такі проблемні аспекти антропної гідності як джерела усіх прав та свобод людини розглядали С. Рабінович [227], О. Грищук [35-36], О. Юлдашев [309]. Висновки фахівців у цій галузі філософсько-правового знання дозволили аналізувати ідеї С. Оріховського на предмет їх відповідності тенденціям сучасної наукової парадигми.

Значну увагу у вітчизняній правовій науці приділено проблемі формування і розвитку правової держави та громадянського суспільства. Серед комплексу праць, присвячених цій тематиці, варто згадати монографічне дослідження С. Тимченка

„Громадянське суспільство і правова держава в Україні” [272], статті П. Рабіновича „Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування)” [222]. Ці праці були теоретичним трафаретом, крізь який погляд на філософсько-правову спадщину створював підстави формувати висновок про прогресивність вчення Роксолана.

Незважаючи на те, що механізм та апарат держави, як правило, розглядається у контексті загальної теорії держави і права, доцільно виділити окремий другий напрям правової джерельної бази – наукову літературу, присвячену темі правоохоронних органів, правоохоронних функцій, нормативно-правового забезпечення правоохоронної діяльності, питання підготовки кадрів та професіоналізму правоохоронців. Спектр цих проблем в алегоричному інтерпретуванні поглядів С. Оріховського становить пріоритетний напрям дослідження, тому вимагає особливої уваги.

Передусім, необхідно відмітити, що в останні роки спостерігаємо зріст уваги науковців до проблемних аспектів правоохоронних органів. Активізація наукових досліджень окресленого напрямку обумовлюється комплексом чинників, зокрема станом розробки чіткого уніфікованого понятійного апарату, організації правового механізму функціонування правоохоронної системи, специфікою мети утворення та повноважень її структурних елементів, стратегією реформування правоохоронних органів у систему обслуговування населення.

Комплексному аналізу організаційної побудови всього механізму держави для вивчення, узагальнення та конструктивно-критичного осмислення теоретико-правових питань функціонування правоохоронних органів присвячена дисертація Т. Пікулі „Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування)” [212]. Елементарний склад правоохоронної системи дослідниця пропонує такий: мета правоохоронної системи, об’єкти правоохоронної системи, суб’єкти правоохоронної системи, нормативна підсистема, правоохоронні відносини, правоохоронна діяльність [212, с. 4]. Проте предметом для дискусії може бути перелік правоохоронних органів, які подає Т. Пікуля на основі аналізу національного законодавства: у широкому розумінні – це суд, прокуратура і

правоохоронні органи по боротьбі зі злочинністю; у вузькому – це тільки правоохоронні органи по боротьбі зі злочинністю (органи міліції, податкової міліції, Служби Безпеки України, Управління державної охорони, Державної прикордонної служби, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, державної митної служби, Державного департаменту України з питань виконання покарань) [212, с. 9].

Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження О. Тюріної „Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження)” [287], мета якого – виявити загальне і особливе в організації та функціонуванні систем правоохоронних органів Німеччини, Франції, Англії, США в їх залежності від національних правових систем та відповідних правових сімей, а також визначення шляхів використання позитивного досвіду організації і функціонування систем правоохоронних органів інших держав для України, з урахуванням її національних особливостей [287, с. 2].

До плеяди вчених, які займались дослідженнями проблем правоохоронних органів варто віднести С. Лихову [139], В. Коваленка [99], В. Щербатих [308], М. Мельника та М. Хавронюка [151], С. Краснокутського [122], В. Осадчого [197-198], С. Решетняка [239]. Правоохоронні функції держави стали предметом дисертаційної роботи П. Онопенка [178]. Групу джерел, які розкривають суть та механізм формування феномена професіоналізму формують праці О. Бандурки [7], Я. Кондратьєва [111], Ю. Кравченка [121], О. Музичука [156], П. Мельника та Л. Терещенка [150]. Розгляду феномена професіоналізму юриста та його структурних частин, присвячений окремий розділ колективної праці О. Несімка, С. Сливки та М. Штангрета “Сучасна особа юриста” [159]. Особливе місце у системі цієї літератури посідає стаття В. Лапшиної „Професіоналізм працівника органів внутрішніх справ: системний аналіз” [130]. Запропоновану науковцем структуру феномена професіоналізму взято за основу при філософсько-правовому трактуванні рекомендацій С. Оріховського правителіві.

У процесі наукової розвідки було використано результати дисертаційного дослідження Л. Гончаренка „Професіоналізація військової діяльності в сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз)” [31], в якому увага дослідника була

прикута до різних соціальних чинників, які впливають на професіоналізацію військової діяльності тільки Збройних Сил України, проте висновки вченого можна екстраполювати і в сферу правоохоронної системи. Зокрема цінним виявилось філософсько-правове поглиблене розуміння принципів професіоналізації військової діяльності, конкретизовані структура та поняття “система професіоналізації військової діяльності”, розкритий Л. Гончаренком механізм впливу військової політики держави на професіоналізацію військової діяльності [31, с. 7].

С. Оріховський прагнув бачити, передусім, короля професіоналом своєї справи, іншими словами, верховного суб’єкта тогочасної монархічної влади, який теоретично керував усім і всюди. Враховуючи це, не можна оминати наукові джерела, які присвячені аналізу управлінської діяльності в системі правоохоронних органів. В Україні вперше загальнотеоретичну концепцію управління персоналом органів внутрішніх справ, що ґрунтується на теорії управління якістю, розробила із урахуванням вітчизняного та світового досвіду Н. Матюхіна [149, с. 5]. Над усебічним аналізом основних фундаментальних положень сучасних досліджень у галузі наукового менеджменту, а також над розробкою конкретних практичних рекомендацій та наукових позицій щодо можливостей використання менеджменту в органах внутрішніх справ працював С. Петков [211, с. 8].

Вузька спеціалізація перерахованих праць, обумовлена постановкою в епіцентр дослідження тільки одного із правоохоронних органів – органів внутрішніх справ – не зменшує їх значення для формування системної теорії управління С. Оріховського. Аналіз результатів останніх наукових розвідок у галузі управління персоналом дозволяє констатувати наявність високого рівня освіченості та компетентності ренесансного діяча у теорії менеджменту вищих ешалонів державної влади. Менеджмент став об’єктом самостійного дослідження, за словами В. Франчука, тільки на початку ХХ ст. в США після виходу у світ книги Ф. Тейлора “Принципи наукового управління” (1911р.) [294, с. 8]. Проте пропозиції школи, яка сформувалась в результаті розвитку положень цієї праці, можна знайти й в трактатах С. Оріховського.

Роксолан виявив майстерність не тільки у цій галузі науки, але й виявив себе знавцем дотичної до проблем професіоналізації правоохоронця військової психології та педагогіки. Про це яскраво свідчить алегоричне інтерпретування та порівняння окремих аспектів філософсько-правової спадщини С. Оріховського та висновків дисертаційних досліджень сучасних науковців. У цьому контексті йдеться про працю В. Печенізького “Активне соціально-психологічне навчання компетентності у спілкуванні керівників військових колективів”, в якій дослідник розробив програму діяльнісно-орієнтованого соціально-психологічного тренінгу та обґрунтував можливість її використання для підвищення компетентності керівників військових колективів у спілкуванні з підлеглими; наукову роботу І. Платонова “Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності”, у якій було вперше розроблено й апробовано модель психологічної готовності особистості до правоохоронної діяльності, виявлено та обґрунтовано її принципи, умови, шляхи вдосконалення процесу формування; дослідження Л. Дунець “Психологічні умови формування професійної мотивації слухачів вищого військового навчального закладу”, наукова новизна якого полягала в розробці психологічних умов формування, критеріїв та рівнів сформованості професійної мотивації майбутніх офіцерів [210, с. 2; 213, с. 4; 57, с. 4].

Зважаючи на те, що процес формування правоохоронця-професіонала розпочинається ще з курсантської лави, коли плекається патріотизм, а також враховуючи те, що стратегічним завданням всього суспільства є збереження, зміцнення і розвиток морально-патріотичного та інтелектуального потенціалу, особливої уваги заслуговує наукова розвідка В. Дзюби “Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін” [53]. Вчений слушно зазначає, що додатковими негативними чинниками, які впливають на виховання майбутніх офіцерів, є зменшення престижу офіцерської професії, інтересу офіцерів до служби, соціальна незахищеність та загальне розмивання усталеного розуміння духовно-моральних, патріотичних якостей офіцера. У результаті цього, як свідчать дослідження, у молоді, яка вступає до вищого навчального закладу, не розвинута цілісна патріотична свідомість, існує певний

ідеологічний вакуум, що веде до зниження почуття національної гордості, любові до Вітчизни, ускладнює навчальну та виховну роботу з курсантами [53, с. 2].

Раціональною є думка про те, що втілення у навчальний процес предметів українознавчого змісту вирішальною мірою сприяє реалізації принципу взаємозв'язку освіти з життям народу, забезпечує наступність у вихованні та розвитку патріотичних якостей особистості, які здійснюють навчальні заклади та суспільство в цілому. Підсумовуючи, В. Дзюба зазначає, що патріотичне виховання починається із засвоєння особистістю духовних надбань українського народу, цілісного пізнання його духовно-творчих традицій на заняттях з окремих предметів і переростає в стратегічний напрямок діяльності вищих навчальних закладів внутрішніх військ на цілеспрямованих засадах патріотичного виховання курсантів [53, с. 8-9].

Запропонований ученими висновок охоплює два аксіологічні аспекти для наукового дослідження феномена професіоналізму правоохоронця крізь призму філософсько-правової спадщини С. Оріховського. По-перше, ренесансний мислитель неодноразово наголошував, що правитель повинен дбати про виховання у підлеглих прагнення працювати на благо держави, а також особисто проявляти якості, які В. Дзюба відносить до структури патріотичних компонентів: честь, відповідальність, гуманізм, відчуття обов'язку, національна гордість тощо. Отже, маємо підтвердження актуальності та раціональності поглядів мислителя епохи Відродження. По-друге, апелюючи до твердження, що вся філософія права та держави С. Оріховського є елементом надбань українського народу, із висновку В. Дзюби випливає необхідність її пізнання та вивчення майбутніми офіцерами, зокрема з метою формування патріотичних почуттів.

Третій напрям наукової правової літератури охоплює чинні нормативно-правові акти, передусім й ті, які регулюють суспільні відносини у сфері правоохоронної діяльності.

Екстраполяцію філософсько-правових ідей С. Оріховського на площину третього тисячоліття можна здійснити двома шляхами: по-перше, теоретично аналізуючи цінність та актуальність поглядів і переконань мислителя для сучасного процесу державотворення України; по-друге, практично порівнюючи висновки

Роксолана із конституційними положеннями, адже саме конституції притаманна монолітна сила, здатна об'єднати народ та спрямувати розвиток держави. Отже, першим нормативно-правовим актом у джерельній базі окресленого напрямку є Основний Закон України.

На формулювання висновків про недосконалість нормативно-правового регулювання та недоліки юридичної термінології у галузі правоохоронної діяльності сучасних науковців наштовхує аналіз норм чинних законів України чи повна відсутність таких, які мали б діяти. Зокрема у ході наукової розвідки проаналізовано Закон України „Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. [75], Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. [76], Кримінальний кодекс України [124].

Однак суттєвими для всебічної оцінки творчої спадщини С. Оріховського є нормативно-правові акти, пов'язані із іншими аспектами дисертаційної роботи. Наприклад: Положення про Український інститут національної пам'яті, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 927, в якому задекларовано необхідність забезпечення всебічного вивчення багатомістової історії українського державотворення, посилення уваги суспільства до власної історії, розповсюдження про неї об'єктивної інформації в Україні та світі, пропагування давності походження української нації та її мови, вивчення творчої спадщини кращих вітчизняних представників у сфері політики, культури, освіти, науки і техніки, військового мистецтва [220].

Окремої уваги заслуговує Наукова програма дослідження розвитку державної служби та вдосконалення кадрового забезпечення державного управління, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2001 р. № 953 [219]. Умовно проведена паралель між метою та завданнями цього офіційного документа і настановами мислителя Сигізмунду Августу дає підстави стверджувати, що С. Оріховський в епоху Ренесансу сформував власний прототип наукової програми із аналогічним праксеологічним потенціалом. Наведемо кілька напрямів та заходів, зафіксованих у програмі, які вимагають посиленої уваги і в контексті оптимізації правоохоронної системи: розробка рекомендацій, які регулюють процеси

функціонування державної служби з урахуванням реалій трансформаційного етапу становлення ринкових відносин і демократизації принципів управління соціально-економічним механізмом держави; розробка критеріїв та технології оптимізації структур органів виконавчої влади; розробка технологічних схем та засобів супроводження моніторингу діяльності органів державної влади; розробка наукових підходів до визначення структури потреб державного управління у кадровому забезпеченні; визначення змісту і форми підготовки національної управлінської еліти, усвідомлення ролі та значення знань про свою країну, народ, його традиції та звичаї, формування переконань та вмінь відстоювати патріотичні почуття в реальній дійсності.

Отже, значення правової та нормативно-правової літератури полягає у тому, що вона формує основний категоріальний апарат, яким доводиться оперувати впродовж усієї наукової розвідки творчої спадщини С. Оріховського, дає змогу зрозуміти трактування правових інститутів з точки зору сучасної наукової парадигми, допомагає визначити аксіологічну характеристику висновків ренесансного мислителя для формування новітньої вітчизняної юридичної науки.

1.1.3. Наукові розробки фахівців філософії права

Філософсько-правову джерельну базу дисертаційного дослідження доцільно розділити на два напрями: перший охоплює літературу, в центр уваги якої поставлено проблеми філософії права як науки; другий – оригінальні праці С. Оріховського-Роксолана, в яких викладена індивідуальна філософія права та держави ренесансного гуманіста. Оптимум філософсько-правової спадщини ренесансного мислителя висвітлено у контексті наступного розділу, тому докладного огляду потребує тільки перший серед зазначених напрямів наукової літератури.

Комплекс праць першої категорії відіграє методологічну роль для всього дисертаційного дослідження, адже ідентифікувати у всій творчій спадщині філософсько-правового характеру, формулювати висновки про внесок ренесансного мислителя у розвиток філософсько-правової думки можливо тільки за умови пізнання та чіткого розуміння предмету, суті та статусу філософії права як науки. Однак уніфікованого підходу до розуміння поняття “філософія права” у вітчизняній юридичній наці не існує. Еристика з цього приводу докладно висвітлена М. Козюброю у статті “Місце філософії права в системі суспільствознавства”, С. Максимовим у праці “Філософія права як сфера співпраці юриста і філософа” [103; 144]. Вчені розрізняють чотири точки зору щодо розуміння статусу філософсько-правової науки: а) це розділ соціальної філософії поряд з такими розділами, як філософія моралі, філософія політики, філософія релігії, філософія культури, філософія науки тощо; б) це складова частина загальної теорії права (поряд із соціологією права, логікою права, порівняльним правознавством), сконцентрована виключно на вирішенні проблем методології; в) це складова частина юриспруденції, проте розглядається як “особлива юридична теорія”, яка відрізняється від юридичної науки; г) це комплексна, суміжна наука, яка перебуває на межі між філософією та юриспруденцією [103, с. 27-28, 30]. З усіх перелічених позицій, остання видається найбільш раціональною.

Погоджуємося з висновком В. Шаповала про те, що правники, як люди догматичного мислення та конкретної дії, завжди досить скептично ставилися до

порад філософів й тільки “в епоху соціальних штормів і бурхливих перетворень, коли ситуації переходять точку кипіння і готові вибухнути, догми права відступають кудись назад і всі засоби стають у пригоді, аби повернути спокій, саме тоді виникає потреба звертатись до глибинних філософських ідей, шукати нові смисли та ціннісні орієнтири, які могли б змінити те, що девальвоване або втрачене” [304, с. 129].

У комплексі загальнотеоретичних і методологічних правових дисциплін, які перебувають у тісному зв'язку, філософія права, зберігаючи свою автономію, акцентує увагу на рефлексії основ права; юридична теорія – на конструюванні понятійного каркаса позитивного права; соціологія права – на питаннях соціальної обумовленості та соціальної ефективності і правових норм, і правової системи в цілому. Як слушно зазначає С. Максимов, об'єднання ж їх потенціалу з метою забезпечення цілісності пізнання феномена права повинно здійснюватися не шляхом створення єдиної фундаментальної правової науки, а в самій особистості юриста як суб'єкта правопізнання [144, с. 34].

Аналіз праці Ю. Шемшученка “Актуальні проблеми філософії права” дозволяє виділити особливості предмету цієї науки [305]. Філософія права розглядає право з огляду на онтологічний аналіз його місця і ролі в загальноісторичному поступі людства; осмислює трансформації позитивного права, перетворення у сфері юридичної наукової та практичної діяльності; формує поглиблене розуміння чинного в Україні права і всієї правової системи відповідно до потреб соціального розвитку та реальних суспільних можливостей; досліджує сенс права, силу та механізм його впливу на людину; аналізує методологічні проблеми [305, с. 8]. С. Максимов до головних питань філософії права відносить питання про основу і критерії справедливості, про нормативну силу права, про природу та функції позитивного права (аналітичне завдання, в межах якого з'ясовується характер правових норм) [144, с. 35]. Особливої уваги заслуговує висновок С. Сливки про те, що предметом філософії права є дослідження природного та духовного права саме на рівні їх розмежування, а також визначення зв'язку з позитивним правом. Спонукає до роздумів і теза вченого про те, що релігія, духовність та мораль збагачують філософію права додатковими формами та методами дослідження права [259, с. 46-47].

У процесі дослідження творчої спадщини С. Оріховського цінною виявилась наукова розвідка М. Костицького “Філософія права як наука і навчальна дисципліна”, в якій вчений значну увагу приділив історії та тенденціям розвитку філософії права [119]. Зокрема про українську філософсько-правову науку, за словами вченого, можна говорити починаючи із другої половини XVIII ст. і розвиток її пов’язаний з іменами Я. Ковельського, П. Лодія, М. Ренненкампа, П. Юркевича, М. Ковалевського, Б. Кістяківського, С. Дніпрянського. Апогеєм еволюція вітчизняної філософії права досягла наприкінці XIX – в першій третині XX ст. Суттєвим є й те, що М. Костицький вважає філософію права наукою без кордонів, інтернаціональним, космополітичним, міжнародним чи вселенським глобальним знанням, проте розвивається вона на певному національному ґрунті конкретними вченими, тому “українська сучасна філософія права має відбутися через дослідження українських учених, які не тільки мають привласнити доробок іноземних і власних великих попередників, але й розвинути пізнання в цьому напрямі” [119, с. 17-19].

Аксіологія висновків М. Костицького полягає у стимулюванні наукових розробок у галузі філософії права та активізації дослідницької роботи, спрямованої на пошуки більш ранніх витоків вітчизняної філософсько-правової думки, ніж задеклароване вченим XVIII ст. З огляду на це, зростає актуальність інтенсивних досліджень філософсько-правової спадщини С. Оріховського.

Важливо зазначити, що спектр питань філософсько-правового характеру, які вже потрапили в поле зору сучасних українських науковців охоплює дослідження фундаментальних методологічних проблем права, гносеологічних меж і можливостей пізнання права, зв’язку реалізації права з професійною культурою юриста, філософського осмислення правової реальності, єдності цінності та істини в праві, філософії злочину, соціальної справедливості як фундаментального принципу правознавства, людини в праві, історіографічних проблем філософії права, феномену європейського права. Ураховуючи багатогранність предмету філософії права, пріоритетними напрямками майбутніх досліджень й далі залишаються наукові розвідки методології правознавства, правової онтології, правової гносеології, правової аксіології та правової антропології [119, с. 19].

У контексті останнього напрямку доцільно пригадати висновок Д. Гудими про те, що філософія права повинна поряд з розкриттям тих закономірностей, які стосуються виникнення, структури, функціонування та розвитку феномена права, розкривати сутність методологічних дослідницьких підходів, що використовуються у сучасній юриспруденції, й передусім антропологічного підходу, оскільки цього вимагає побудова “людиноцентричної” (“гуманістичної”) системи правових знань, на якій базується новітнє праворозуміння [40, с. 55]. Нові ідейні засади правосвідомості, правової культури громадян, зазначає В. Шишко, повинні забезпечити їх критичне ставлення до закону, який не відповідає принципам права, повагу до правового закону та установку на його неухильне виконання, а також активні дії щодо оновлення законодавства з позицій загальнолюдських цінностей [307, с. 59].

З приводу формування нового типу праворозуміння під впливом “антропосоціокультурного підходу” висловлювався і Ю. Оборотов у статті “Про праворозуміння в епоху постмодерну” [172]. За словами вченого, серед філософських напрямків, викликаних новими тенденціями розвитку суспільства і людини, виокремлюються феноменологія, герменевтика, антропологія і синергетика, в яких закладені можливості для посткласичного типу праворозуміння. Однак вихід до сучасного праворозуміння полягає також в реалізації історіософського підходу до права, збагненні права в його русі у різних цивілізаціях та культурах, виявленні традицій правового розвитку, ролі права у світі, який глобалізується, осмисленні сполучення загальнолюдського і національного в правовому розвитку, аналізі права як першооснови світового порядку [172, с. 147]. У дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук М. Дамірлі запропонував власне формулювання атропосоціокультурного підходу як одного із варіантів інтегративного підходу до об’єкта пізнання [48, с. 4].

Досліджуючи питання про типи праворозуміння, Л. Петрова проаналізувала природно-правову, соціологічну, психологічну та історичну школи права і прийшла до висновку про необхідність подолати хибну думку стосовно виключної ролі юридичного позитивізму, чи виключної ролі природного права, чи виключної ролі

історичної школи юриспруденції, оскільки сьогодні потрібна юриспруденція, яка синтезує всі три традиційні школи і виходить за їх межі [206, с. 13].

Методологічну роль для дослідження природно-правової концепції, сформульованої С. Оріховським, виконала перша частина монографічної трилогії С. Сливки “Природне та надприродне право”, яка називається “Природне право: історико-філософський погляд” [260]. У цій праці вчений виклав результати досліджень різних наукових парадигм, деонтології, еволюції, тлумачення та елементів природного права, світової панорами ідей і тенденцій у контексті природно-правової теорії. Аналізуючи філософію української національної культури, С. Сливка констатує, що вона протягом своєї історії штучно не отримала належної рецепції, і сьогодні суто позитивістське філософське вчення продовжує гальмувати розвиток науки, а натуралістські наукові пошуки “роблять лише несміливі кроки, побоюючись критики позитивістів” [260, с. 211]. Такий висновок вченого змушує замислитись над перспективами розвитку вітчизняної філософії права і обумовлює необхідність інтеграції зусиль вчених-правників та спрямування їх на активне “впровадження натуралізму в новий український позитивізм”.

При міркуваннях над змістом, глибиною розробки та значенням філософсько-правових ідей С. Оріховського доводиться неодноразово апелювати до концептів справедливості, права, закону, спільного блага, відповідальності, рівності. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність ознайомлення із сучасними тенденціями та теоріями трактування цих феноменів. З метою розширення горизонтів мислення навколо аналізу філософсько-правових поглядів Роксолана в поле зору було взято монографію П. Рікера “Право і справедливість”, в якій сучасний філософ виклав результати наукової розвідки автентичного сенсу права – справедливості, мотивів обурення з приводу несправедливості, спробував визначити дистанцію між насильством та вироком справедливого суду, описав терапевтичну силу, санкції, реабілітації та прощення [233]. Дотичними до проблем, які розглядав С. Оріховський, є осмислення П. Рікером множинності рівнів справедливості, в контексті якої висвітлювались проблеми розподілу суспільних благ та тиранію кваліфіковано “збоченою формою домінування” [233, с. 12, 126, 190-205].

Огляд правової та філософсько-правової літератури, яка склала наукове підґрунтя дисертаційної роботи, завершимо констатацією незаперечного, на наш погляд, факту, сформульованого О. Данильяном: теоретичними основами аналізу проблем становлення української державності в трансформаційний період повинні виступати світові та вітчизняні філософсько-правові, соціально-філософські, правові, політологічні тощо доктрини, концепції і вчення, сучасні досягнення та надбання гуманістичного процесу [50, с. 47].

Отже, пізнання філософсько-правової спадщини С. Оріховського не є самоціллю. Необхідно продемонструвати реалізацію та актуалізацію цінних ідей ренесансного мислителя в умовах сьогодення. Проте значний об'єм проблемних питань сучасного державотворення, які вимагають філософсько-правового обґрунтування, обумовлює необхідність вибору певного конкретного напрямку дослідницької роботи. З огляду на це, предметне поле даної наукової розвідки обмежило простір дослідження філософії права та держави ренесансного мислителя акмеологічним аспектом, оскільки професіоналізація правоохоронців сьогодні є однією із тих проблем, які першочергово потребують переосмислення, зокрема аналізу крізь призму спекулятивних традицій вітчизняної філософсько-правової думки, творцем якої в епоху Відродження був Роксолан.

1.2. Методологія наукової розвідки Оріховіани

Арсенал методологічних принципів та підходів, на яких ґрунтується дослідження філософсько-правової спадщини С. Оріховського вимагає особливої уваги, зважаючи на сучасні тенденції у правовій науці (дивись додаток Б). Передусім, йдеться про декларований процес долання методологічної однобічності, одержаної у спадщину від минулих років панування абсолютної ідеологічної монополії, необхідність переосмислення методологічних позицій відповідно до нових соціальних орієнтирів, базових загальнолюдських цінностей, зріст актуальності пошуку інноваційних методологічних підходів у галузі правових досліджень; підвищення вимог до методологічної оснащеності наукових розвідок у зв'язку із суперечливими реаліями та труднощами транзитного періоду розвитку української держави [216, с. 25-26; 266, с. 100; 49, с. 108]. Досконалої методологічної обґрунтованості потребує не тільки теорія дослідження феноменів права та держава, але й юридична практика. Філософсько-правова наука, положення та висновки якої утворюють світоглядно-концептуальну складову методології праводержавознавства, визначаючи підхід до мети і спрямування досліджень, до відбору фактів та явищ для аналізу, до інтерпретації результатів наукових розвідок, обумовлює виникнення практико-прикладних наслідків [225, с. 75].

З огляду на це, можемо констатувати, що творчий спадок С. Оріховського концептуально дотичний не тільки до філософсько-правової науки, але й процесу державотворення України. З цієї точки зору не цілком зрозумілою видається позиція П. Кравченка, який у монографії „Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (соціально-філософські аспекти)”, досліджуючи методологічні підвалини та головні джерела формування вітчизняної державнобудівничої концепції в епоху українського Відродження, аналізує „Книжку” (1600 р.) І. Вишенського, „Літургіаріон” (1629 р.) П. Могили, проте жодним словом не згадує трактат вітчизняного гуманіста С. Оріховського „Напучення польському королеві Сигізмунду Августу” (1543 р.), в якому, незважаючи на вказаного в назві

адресата, викладені поради, цінні для сучасних державних урядовців [120, с. 26-27]. Варто згадати і присутній у праці так званий „руський патріотизм”, який проявляв Роксолан, адже в умовах відсутності української держави, покращення життя рідного народу було можливе тільки через відповідний вплив на верховного суб’єкта влади. Залишив поза увагою П. Кравченко і не обмежений національним компонентом трактат ренесансного мислителя „Про природне право”, хоча низка ідеологем природно-правової теорії С. Оріховського вже втілені й успішно функціонують у сучасному вітчизняному праві.

Поняття “Оріховіана” у контексті цієї наукової праці вжито не випадково. У 1891 р. у Кракові зусиллями Ю. Корзеніовського видано книгу під такою назвою [317], в якій, за словами Д. Вирського, мовою оригіналу (латинською та польською) було подано листування Роксолана та невеликі твори письменника, виконані у формі послань [18, с. 25]. Значення такої своєрідної презентації польської „Оріховіани” полягало не тільки у виданні праць мислителя, а й у переорієнтації тогочасної суспільної та наукової думки від критики Роксолана до визнання його “генієм” та “батьком XVII ст. в Польщі”. Саме після видання “Оріховіани” творча спадщина Роксолана стала отримувати схвальні відгуки та найвищі оцінки дослідників. У нашому розумінні, поняття „Оріховіана” охоплює комплекс усієї інформації про народження, життя, навчання та творчість видатного мислителя епохи Ренесансу С. Оріховського-Роксолана. Цей комплекс охоплює кілька аспектів: по-перше, характеристика середовища, в якому виховувався С. Оріховський та відбувалось становлення його непересічної особистості; по-друге, усі листи, промови, напучення, історичні нариси, трактати С. Оріховського; по-третє, висновки, міркування, оцінки видатних діячів різних епох і різних народів постаті Роксолана та його філософсько-правової спадщини.

Основними засадами пізнання, аналізу, інтерпретації та проєкції поглядів Роксолана були принципи багатоаспектності, біоісторіографічності, об’єктивності, поліперспективності історії, взаємозв’язку теорії та практики, світоглядного плюралізму, гуманізму та орієнтації на загальнолюдські цінності (антропоцентризму).

Доцільність використання принципу багатоаспектності докладно обґрунтував В. Селіванов. Як зазначає названий вчений, дослідження буде істинним, лише в тому випадку, якщо воно багатоперспективно відображає закономірності навколишнього світу, підходить до об'єкта дослідження з позиції врахування усієї повноти його ознак та зв'язків єдності внутрішніх та зовнішніх відносин, властивостей, суперечностей, які існують в реальній дійсності. Багатоаспектний аналіз з точки зору цілей та напрямів дослідження розширює уявлення про право як об'єкт пізнання, його властивості, ознаки, які до цього часу випадали з поля зору дослідників [245, с. 22, 38].

Отже, зважаючи на те, що передумовою істинного цілісного пізнання є багатоаспектне сприйняття об'єкта і предмета дослідження, наукова розвідка філософсько-правових концепцій С. Оріховського поряд із постановкою у центр уваги акмеологічного аспекту, тобто пошуку ідей, цінних для процесу професіоналізації правоохоронця, передбачає аналіз поглядів Роксолана на суть та організацію держави в цілому, співвідношення світської і духовної влади, систему права, а також ознайомлення із домінуючими тенденціями доби Відродження, особливостями еволюції українського Ренесансу та Реформації, обставинами народження життя та діяльності видатного мислителя епохи.

Варто звернути увагу на біоісторіографічний принцип, якому належить одне із провідних місць у методології наукової розвідки Оріховіани. Суть цього принципу чітко сформулював Д. Вирський: вона полягає у дослідженні обраного предмета „крізь призму життя і творчості окремих помітних представників епохи” [18, с. 48]. Біоісторіографічною джерельною базою для пізнання правової спадщини С. Оріховського стали: а) твори сучасників гуманіста, з яким він був знайомий та підтримував зв'язки – М. Кромера, Ф. Моджевського, Б. Герберста, Ф. Меланхтона, П. Рамузю, Я. Комендоні, З. Копистенського; б) праці сучасників і наступників мислителя, з якими він не був знайомий; в) матеріалів архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву в м. Львові, в якому зберігаються документальні пам'ятки Перемиського та Сяноцького гродських судів, Перемиського земського суду [18, с. 46, 48]. Використання у контексті цієї розвідки результатів аналізу цього

значного об'єму факторологічного та наративного матеріалу сприяло комплексному пізнанню середовища життя та творчості С. Оріховського.

За словами Д. Вирського, принцип поліперспективності історії, вперше був сформульований у рамках філософського дискурсу, а згодом запропонований до історіографічного вжитку О. Прицаком. Цей принцип передбачає три етапи дослідницької роботи: по-перше, виділення різних контекстів буття С. Оріховського (Оріховський – польсько-український мислитель; Оріховський – шляхтич; Оріховський – церковний діяч тощо); по-друге, вивчення параметрів кожного із виділених контекстів буття гуманіста; по-третє, вирішення низки інших завдань, яких вимагає досягнення мети дослідження, наприклад з'ясування феномену „українства” духу С. Оріховського і вивчення наслідків його впливу на життя та творчість мислителя, виявлення альтернативної історії окремого фрагмента чи цілого етапу життєдіяльності Роксолана, тобто історії такої, яка не відбулась, хоча могла відбутися [18, с. 47].

Раціональною вважаємо тезу про те, що тільки об'єктивні висновки є критерієм, за яким визначається соціальна цінність юридичної науки та практики державно-правового будівництва [216, с. 26]. Отже, прагнення об'єктивного осмислення філософсько-правової спадщини С. Оріховського обумовлює такі напрями реалізації цього методологічного принципу: об'єктивний аналіз чинників, які вплинули на формування індивідуального праворозуміння мислителя; об'єктивне осмислення праць, тобто відтворення саме того інтелектуального потенціалу, який вкладав у свої трактати мислитель; об'єктивна оцінка цінності ідей мислителя для процесу сучасного державотворення України. Останній із перелічених напрямів перебуває у тісному зв'язку із методологічним принципом взаємодії теорії права та юридичної практики, що зрештою характерне для будь-якої сфери діяльності людини. З цього приводу В. Селіванов зазначає: „Реальні потреби суспільного буття, предметно-практичної діяльності людей стимулюють процеси мислення та пізнання. І в цьому значенні ці потреби, їх задоволення можуть розглядатися як певні мета та критерій істинності пізнання. Проте суспільна практика не є лише стимулом, метою та критерієм оцінки істинності пізнання, але іманентно входить, влітається у сам

процес пізнання, становлячи його необхідний компонент, сторону, властивість” [244, с. 41].

У межах сучасних філософсько-правових досліджень, як вважає О. Павлишин, уже сформувалась особлива галузь – правова праксеологія, в контексті якої загальнотеоретичні розробки філософії права використовуються для раціонального аналізу правових явищ, пошуку та обґрунтування шляхів вирішення конкретних проблем у правовій сфері, тобто вона відіграє роль своєрідного моста між філософсько-правовою теорією та юридичною практикою [200, с. 79]. Отже, висновки про актуальність, цінність, прогресивність чи регресивність філософсько-правових концепцій С. Оріховського формуються під впливом результатів перевірки суспільною практикою доцільності їх втілення у життя, ефективності їх функціонування в державному будівництві, у процесі формування правоохоронця-професіонала та в сучасному національному законодавстві України. Тільки практика може з’ясувати дійсну правову праксеологію праць мислителя.

Новелізація методології юридичних досліджень, за словами В. Тація, має на меті наукове обґрунтування та забезпечення реалізації фундаментального конституційного принципу визнання людини, її життя і здоров’я, честі і гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю, коли права і свободи та їх гарантії визначають зміст та спрямованість держави [269, с. 5]. Утвердження таких світоглядних орієнтирів, покладених в основу діяльності демократичних держав світу, вважається найзначнішим досягненням в розробці методологічних проблем у правовій науці [269, с. 4; 247, с. 51].

Тенденція антропологізації полягає в тому, що саме людина стала центральним об’єктом загальнотеоретичного праводержавознавства, а її права, свободи та обов’язки, на думку П. Рабіновича, стали концептуальним ядром вітчизняної загальної теорії права та держави [226, с. 22]. Окреслена інтенція сучасної методологічної науки зобов’язує розглядати предмет дослідження крізь призму принципів гуманізму, антропоцентризму, орієнтації на загальнолюдські базові цінності, а також здійснювати пошуки витоків ідеї постановки на перше місце в

ієрархії цінностей саме людини. Така методологічна вимога була дотримана і при аналізі філософсько-правових міркувань С. Оріховського.

Наукову розвідку Оріховіани конструювали системний (структурний та функціональний), компаративний, герменевтичний, історичний, потребовий, інтегративний, генетичний, логіко-семантичний, інтердисциплінарний підходи, а також підхід контекстуалізації та комплекс логічних методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування та моделювання). Однак важливо підкреслити, що багатоманітність використаних при дослідженні поглядів С. Оріховського принципів та підходів не є еkleктичною, формальною даниною сучасним тенденціям методології права, а розглядається як необхідна умова якісного, змістовного, всебічного аналізу обраного предмета.

Цінність системного підходу полягає в тому, що він дає можливість зберегти та розвинути принцип цілості у вивченні предмета дослідження, охопити не тільки основні, але й супутні явища [26, с. 41]. Проте єдиної позиції вчених щодо визначення сутності системного підходу у вітчизняній правовій науці не існує. Одні дослідники вважають системний підхід самостійним окремим компонентом методології, поряд з яким існує структурно-функціональний аналіз [25, с. 59; 211, с. 4-5; 6, с. 153]. Зокрема Б. Ганьба зазначає: „Найближче до системного підходу з числа інших дослідницьких засобів стоїть метод структурно-функціонального аналізу, однак його основний недолік зводиться до того, що він, здебільшого, досліджує відповідні об'єкти тільки у статичному стані, пов'язуючи їх з розвитком відповідних предметів та явищ, і це, безумовно, звужує його дослідницьке значення” [25, с. 59]. Інші вчені вважають, що структурний та функціональні підходи є аспектами чи елементами здійснення системного підходу, або є „пізнавальними процесами, які його обслуговують” [226, с. 22; 158, с. 26; 3, с. 9; 72, с. 9-10].

Більш раціональною видається друга позиція. Досліджуючи управлінські властивості права, кваліфікуючи структурний та функціональний підходи різними напрямками та елементами пізнання однієї системи, Н. Ней дає докладне обґрунтування цієї точки зору. Структурний підхід до вивчення системи, а також канали взаємодії цих елементів (це зокрема об'єкти та суб'єкти управління, зворотні і

прямі зв'язки між ними). Отже, дійсно можна стверджувати, що такий підхід вивчає статику системи управління. Початок структурного підходу кожного системного дослідження передбачає наявність достатнього набору та обсягу інформації про сутність проблеми її логічної структури та зв'язку з іншими проблемами, наявність ресурсів для вирішення проблем. Функціональна характеристика об'єкта дозволяє дослідити динаміку його системи, оскільки кожен із її елементів має своє призначення, узгоджене з призначенням іншого елемента, внаслідок чого система ефективно функціонує [158, с. 26-27]. У рамках дослідження Оріховіани, системний підхід шляхом структурного та функціонального аналізу був реалізований при вивченні комплексу домінуючих інтенцій епохи Відродження; аналізі феномена професіоналізму правоохоронця; проєкції поглядів С. Оріховського на площину сучасного державотворення.

Невід'ємним елементом інструментального озброєння, яким довелося оперувати впродовж усього наукового дослідження є компаративний підхід до вивчення державно-правових явищ. За словами О. Бигич, усі без винятку спеціально-наукові юридичні методи усіх галузей правознавства безпосередньо використовують порівняльний метод з метою вдосконалення відповідної наукової дисципліни, більш глибокого її розуміння [8, с. 454]. На думку М. Кельмана, порівняльно-правовий метод у теорії держави і права використовують, насамперед, для визначення понять, оскільки для того, щоб визначити поняття якогось явища, необхідно відокремити його від інших явищ, встановити його характерні ознаки, а зробити це можна тільки шляхом порівняння [94, с. 221]. Широке застосування компаративного підходу призвело до нагромадження значного матеріалу і, як наслідок, до потреби розробки теоретичних передумов його використання, сфери застосування, типології тощо. Це обумовило появу автономної науки “порівняльне правознавство”, предметом якої, як вважає О. Лисенко, є теорія використання порівняльно-правового методу із своїм специфічним предметом [134, с. 57]. Проте зазначений вчений погоджується з думкою про те, що не варто природу “порівняльного правознавства” з'ясовувати за принципом або наука, або метод, оскільки вони позначають різні за своїм змістом поняття [135, с. 13].

Враховуючи сказане, повертаючись до проблем методології дослідження філософії права С. Оріховського, можемо виділити кілька аспектів використання компаративного підходу: по-перше, порівняння еволюції ренесансно-реформаційних тенденцій у країнах Західної Європи та в Україні; по-друге, співставленні правової спадщини С. Оріховського із працями його попередників, сучасників та вчених наступних поколінь; по-третє, співставлення окремих ідей С. Оріховського та правових норм Конституції України; по-четверте, порівняння практичних порад Роксолана правителеві та висновків останніх досліджень у галузі акмеології, психології, менеджменту, а також пріоритетних напрямів реформування правоохоронних органів України; по-п'яте, порівняння позицій різних науковців при висвітленні загальнотеоретичних положень, з'ясуванні найбільш оптимальної точки зору щодо концептуально важливих питань; по-шосте, при удосконаленні терміносистеми феномена професіоналізму правоохоронця.

Застосування герменевтичного підходу дослідження філософсько-правової спадщини С. Оріховського-Роксолана вимагає особливої уваги. Справедливим вважаємо твердження, що жодне тлумачення тексту не може претендувати на загальне визнання, оскільки тлумачене містить приховану суперечність, яка зсередини підриває його зв'язаність, тому будь-який зміст є у вищій мірі невирішуваним, а „істинного” змісту взагалі не існує [170, с. 19]. Зважаючи на це, наголосимо, що науковий пошук у текстах С. Оріховського-Роксолана конструктивних ідей, дотичних до проблем професіоналізму правоохоронця, іншими словами, рекогнітивний (впізнання), репродуктивний (відтворення) та нормативний (застосування) аспекти розуміння тексту мислителя можливий тільки за умови субституції (заміщення поняття „правитель” на поняття „правоохоронець”) та алегоричного інтерпретування.

Обґрунтовуючи коректність та доцільність використання такого підходу, пригадаємо методологію досліджень В. Нічик, яка називає тлумачення тексту „реконструкцією”, внаслідок якої тексти (як набір „німих” знаків) перестає бути „текстом у собі” і стає „текстом для нас”. Сама по собі історична пам'ятка є „річчю в собі, вона німа, мовчить, доки дослідник не почне задавати їй запитання”, а ставлячи перед нею все нові і нові запитання, дослідник „не лише робить її річчю для нас, але й

може здобути відомості про те, що безпосередньо в ній не висловлене, а міститься імпліцитно” [140, с. 30-31]. Ця концепція адекватно відображає авторське розуміння трактування творчої спадщини С. Оріховського, а думки мислителя про суть та механізм формування феномена професіоналізму правоохоронців відносяться до категорії таких відомостей, які у працях прямо не викладені, проте містяться імпліцитно.

Досліджуючи суть методологічного принципу історизму, В. Завальнюк формулює висновок, що його використання є обов’язкове для досліджень усіх без винятку проблем правової науки. “Історичний підхід до вивчення юридичних явищ, – наголошує вчений, – це одна з найбільш суттєвих функцій мислення в юридичній науці і навіть юридичній практиці” [71, с. 31]. Зважаючи на це, цілком закономірною стала поява у системі методології наукової розвідки Оріховіани вищевказаного підходу, який допоміг з’ясувати історичні обставини життя, навчання та діяльності С. Оріховського, дослідити тенденції західноєвропейського та вітчизняного Відродження, висвітлити зв’язок між минулим, сучасним та майбутнім через поєднання історичної ретроспективи та історичної перспективи у сфері професіоналізації правоохоронців.

Історизм інтелектуально та інформаційно живить методологічний підхід контекстуалізації, який також було використано в процесі пізнання філософії права Роксолана. Значну увагу привернула позиція Б. Новікова, який зазначав, що будь-яку творчість необхідно досліджувати в гранично широкому історичному та практичному контексті, оскільки лише “неухильне дотримання цієї умови дозволяє розімкнути рамки суто або ж переважно емпіричного аналізу форм прояву творчості, вивести дослідження на філософський рівень, довести його до ступеня категорійного синтезу і тим самим спромогтися виявити найбільш глибокі, сутнісні, всезагальні параметри творчості” [164, с. 36]. Взявши за основу сферу застосування методу контекстуалізації, запропоновану С. Рабіновичем у дисертаційному дослідженні “Права людини у природно-правовій думці неотомізму”, сформулювати значення цього методологічного підходу для вивчення творчої спадщини ренесансного гуманіста можна так: вона дозволила врахувати вплив історико-соціальних і політико-

ідеологічних чинників на зміст філософсько-правових концепцій С. Оріховського [228, с. 3].

Системний аналіз праць С. Оріховського дає можливість формулювати обґрунтовані висновки про істинну цінність існування в історії української культури цієї непересічної постаті, а прагнення повного і всебічного дослідження вимагає додаткової уваги до середовища формування світогляду та правосвідомості Роксолана, адже, на думку науковців, методологічна вимога об'єктивності дослідження передбачає тлумачення праць у його „власному” контексті, тобто йдеться про те, як міг розумітися конкретний текст у тому суспільному середовищі, в якому його було створено [140, с. 32]. Враховуючи це, праворозуміння С. Оріховського, викладене у його творчій спадщині, деноміновано текстом, а період коадаптації ренесансно-реформаційних тенденцій на теренах українських земель, тобто середовище життєдіяльності мислителя, є контекстом його правових ідей та концепцій. Отже, цілком логічно, що одне із завдань даного дослідження полягає в аналізі особливостей української версії Відродження, яка справила методологічний вплив на формування індивідуального праворозуміння С. Оріховського.

Повернемося до аксіоми, що методологією сучасного дослідження теоретичних засад правової державності в Україні має бути обрана філософська антропологія як така, що домінує сьогодні в світі [121, с. 105]. У зв'язку з цим, у межах наукового дослідження творчого спадку Роксолана ця тенденція проявилася не тільки шляхом використання принципу гуманізму та орієнтації на визнанні загальнолюдські цінності, але й через посередництво потребового підходу між оглядом міркувань мислителя та оглядом сучасних потреб людства. У вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції, на думку П. Рабіновича, терміно-поняття “потребовий підхід” було вперше застосовано на початку 80-х років минулого століття й інтерпретовано тоді як виявлення історично зумовлених потреб суб'єктів суспільного життя і визначення ролі, функції тих чи інших предметів, явищ у задоволенні таких потреб. Сьогодні потребовий підхід вважається єдиною можливим, незмінним, “ексклюзивним” інструментом визначення соціальної сутності будь-яких явищ соціуму [223, с. 95; 224, с. 61]. Передумовою використання потребового підходу

є з'ясування двох умов: по-перше, потреби яких суб'єктів задовольняє досліджуваний феномен; по-друге, які саме види потреб він задовольняє. Враховуючи сказане, зауважимо, що аксіологія потребового підходу, значною мірою проявилася у рамках експлікації проблем професійного становлення особи правоохоронця в алегоричній інтерпретації філософсько-правової спадщини С. Оріховського. Проектуючи логічну структуру потребового підходу на цю сферу наукової розвідки Оріховіани, можна констатувати, що до уваги бралися потреби і окремого індивіда, і конкретної суспільної ланки, і всього соціуму загалом.

Методологічну платформу для зближення різних концепцій права, яка дозволяє максимально врахувати в юридичних дослідженнях вимоги повноти та всебічності наукового аналізу, оцінки природи права, визначення джерел, механізмів і закономірностей його дії в суспільстві формує, як вважає П. Пацурківський, інтегративний підхід [205]. В уявленні названого вченого він відображає спосіб теоретичного пізнання та практичного освоєння соціально-правової дійсності, що базується на комплексному застосуванні нормативного, інституціонального, інструментального, особистісного, діяльнісного, генетичного, аксіологічного та інших методологічних підходів, синтезованих у спеціально-юридичному та соціологічному підходах права: закономірності його формування та забезпечення сприйняття адресатами, втілення у предметно-практичній правомірній діяльності і досягнення на цій основі правового (цивілізованого) порядку в суспільних відносинах [205, с. 15-16]. Проте поєднання поглядів різних шкіл та напрямів праворозуміння не повинно перетворитись на еkleктизацію, механічне, довільне перемішування кількох зазвичай добре відомих теорій, і, крім того, інтегральне праворозуміння повинно розбудовувати навколо конкретного світоглядно-філософського стрижня [226, с. 23]. Зважаючи на індивідуальний тип праворозуміння С. Оріховського, реалізація інтегрованого підходу можна продемонструвати відсутністю наголосу на абсолютній істині якоїсь однієї ідеологічної течії, гіперболізації її потенціалу і водночас кваліфікації концептуальним ядром інтегрування природно-правової концепції.

Логіко-семантичний підхід було використано при уточненні понятійного апарату, пов'язаного із професіоналізацією правоохоронних органів. Ілюстрацією

застосування генетичного підходу виступає аналіз положень Конституції України щодо предмету виявлення генетичного зв'язку успадкування та наявності відображення в Основному законі ренесансно-реформаційних тенденцій та філософсько-правових ідей С. Оріховського. Методологічні підходи моделювання, абстрагування та аналогії сприяли формуванню ідеального образу правителя-професіонала і його проекції на зразок особи правоохоронця, який пройшов професіоналізацію. Аналіз та синтез допомогли розділити феномен професіоналізму на структурні елементи, дослідити кожен з них крізь призму праць Роксолана та синтезувати на їх основі єдину логічну систему рекомендацій та порад мислителя, актуальних для процесу професійного становлення сучасного працівника правоохоронних органів. Індукція та дедукція допомогли виявити особливості епохи Відродження, з'ясувати чинники, які вплинули на інтеріоризацію Роксолана, формулювати висновки впродовж усієї наукової розвідки.

Науковий прогрес неможливий без дослідження державно-правових явищ на межі різних наук, слушно зазначає М. Козюбра, тому “це зовсім не крок назад, як вважають захисники “чистоти” загальної теорії держави і права, а об'єктивна необхідність, викликана потребами часу” [104, с. 93]. Логічно зробити акцент на інтердисциплінарності дослідження філософсько-правової спадщини С. Оріховського, оскільки застосування цього методологічного підходу продукувало точку перетину понад 15 різних галузей наукового знання. Його використання було започатковане В. Нічик у галузі історії української філософії. Йдеться не стільки про задекларовану важливість „комплексного підходу”, скільки про організацію міждисциплінарних обговорень різного роду проблем [140, с. 28]. Пропонована розвідка є своєрідною формою відображення таких обговорень філософсько-правової спадщини С. Оріховського, які проводили вчені-спеціалісти різних галузей: історії, філософії, релігієзнавства, мистецтвознавства, літературознавства, мовознавства, культурології, акмеології, військової педагогіки та психології, філософії права, загальної теорії держави та права, конституційного права тощо.

Аналіз статей А. Козловського “Сутнісні характеристики гносеологічно-екзистенціальної структури правового принципу справедливості”, В. Костицького

“Право як цілісність” дає підстави формулювати висновок, що методологічний фундамент сучасного дослідження державно-правових явищ повинен асоціюватися з новим підходом до розуміння сутності права: сприйняття його як “живої матерії високого духу”, як “концентрації духу та інтелектуальної напруги” [101, с. 17; 118, с. 8]. До числа прихильників такої позиції відносимо і Ю. Кравченка, який наголошує, що сьогодні необхідним є остаточне відхилення думки про “зовнішню” природу права і держави; має бути засвоєна їх “внутрішня” духовна сутність”. “Право лише виявляється у зовнішньому просторово-часовому і тілесному світі, – зазначає вчений, – сферою ж його справжнього життя залишається людський дух. Правове життя підлягає загальному і основному закону духовного розвитку і є різновидом єдиної життєво-духовної діяльності, а відтак формування розвиненої правосвідомості вимагає передусім праці над розширенням і витонченням свого внутрішнього духовного досвіду” [121, с. 123]. До аналогічного висновку дійшов О. Зайчук, констатує, що серед багатоманітності наукових поглядів на право, починаючи з стародавніх часів і до новітнього часу, особливого значення набувають ті, що історично склалися та суттєво вплинули на розвиток правової думки, пізнання та пояснення права як цілісної категорії духовного життя суспільства [74, с. 176].

Слушно зазначає П. Рабінович, що у науковій юридичній літературі присутні і деякі методологічні неадекватності, коли окремі дослідницькі підходи надмірно гіперболізуються, завищуються їх евристичні можливості [226, с. 22]. Проте, на думку А. Козловського, навпаки, не слід боятися критики стосовно розробленої концепції, яка певною мірою абсолютизує чи свідомо перевищує значення деяких постулатів, принципів, оскільки йдеться про концептуальне тестування обраної позиції [100, с. 8].

Підсумовуючи сказане, експлікацію методології Оріховіани завершимо думкою про те, що, видається, беззмістовним науковий дискурс стосовно питання про те, який із методологічних принципів та підходів є основним, а який другорядним в умовній ієрархічній системі, оскільки кожен елемент методології виконує власну функцію, відображає окрему ланку, вузол, етап або аспект інтелектуальної мережі дослідження обраного предмета, має своє практичне значення і тільки у поєднанні з іншими підходами може забезпечити успіх та результативність наукової розвідки.

Висновки до розділу 1

Враховуючи те, що об'єкт та предмет дисертації обумовлюють дослідницьку роботу із значним комплексом літератури, докладний аналіз цієї джерельної бази, а також методології дисертаційної розвідки продукує такі висновки:

1. Усю бібліографію дисертаційного дослідження можна диференціювати на групи за галуззю наукового знання. Це літературні джерела з історії, біографістики, соціології, культурології, етнології, релігієзнавства, літературознавства, мовознавства, філософії, філософії права, загальної теорії держави і права, конституційного права, політології, акмеології, психології, військової психології, військової педагогіки, теорії управління.

2. Залежно від окремих аспектів досліджуваної проблематики джерельний фундамент дисертації доцільно розділити на п'ять напрямів:

- наукові праці, посвячені аналізу середовища життя та творчості С. Оріховського;
- наукові праці, присвячені дослідженню та оцінці постаті та різних аспектів творчої спадщини Роксолана;
- наукові праці, присвячені експлікації проблем формування професіоналізму правоохоронця;
- філософсько-правові трактати та інші праці С. Оріховського, перекладені із старопольської та латинської мови;
- нормативно-правові акти.

3. Дослідження основних суспільно-політичних та культурологічних тенденцій епохи Відродження, інтеріоризації С. Оріховського, аналіз філософсько-правових концепцій мислителя та їх проєкція на процес сучасного державотворення України, експлікація проблеми професіоналізації працівника правоохоронного органу у символічному трактуванні поглядів Роксолана здійснювалось на методологічних засадах багатоаспектності, біоісторіографічності, поліперспективності історії, об'єктивності, взаємозв'язку теорії та практики, світоглядного плюралізму, гуманізму та орієнтації на загальнолюдські цінності, а також з допомогою системного (структурного та функціонального), компаративного, герменевтичного, історичного, потребового, інтегративного, генетичного, логіко-семантичного,

інтердисциплінарного методологічних підходів, а також прийомів контекстуалізації, субституції та комплексу логічних методів. Багатоманітність використаних при дослідженні поглядів С. Оріховського літературних джерел, а також плюралізм методологічних принципів та підходів не є еkleктичною, формальною даниною сучасним тенденціям методології права, а розглядається як необхідна умова якісного, змістовного, всебічного аналізу обраного предмета.

3. Експлікація процесу професіоналізації стала можлива тільки шляхом застосування алегоричного (символічного) тлумачення філософсько-правових поглядів С. Оріховського та заміщення у контексті його трактатів поняття “правитель”, “монарх”, “король”, “володар” на поняття “керівник правоохоронного органу”, “зразок правоохоронця-професіонала”. Це дало змогу сформулювати комплекс практичних інструкцій, рекомендацій та висновків, цінних для процесу становлення сучасного працівника правоохоронного органу професіоналом своєї справи.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА С. ОРІХОВСЬКОГО-РОКСОЛАНА

2.1. Домінуючі інтенції філософсько-правової думки Західної Європи в добу С. Оріховського

Сьогодні в науковому середовищі мабуть не виникатиме дискусії з приводу твердження про те, що Відродження заслуговує звання пан'європейського явища, тобто такого феномена, який протягом XIV – XVII століття охопив увесь європейський простір. Площину впливу ренесансних ідей та концепцій можна ілюструвати вертикально-горизонтальною системою координат, у якій вісь абсцис відображає територію західноєвропейських держав і, як відомо, географічна карта впливу Відродження мала тенденцію з кожним наступним століттям розширювати свої умовні кордони; вісь ординат відображає сфери культури та життєдіяльності європейської спільноти, у яких консеквентно відбулись вагомі ренесансні перетворення: філологія, риторика, етика, поетика, історія, філософія, теологія, натурфілософія, природознавство, архітектура, мистецтво тощо. Дискурс досі може виникати з приводу питань періодизації епохи Відродження, динаміки її розвитку, часових рамок зародження, апогею розквіту та її завершення, класифікації на регіональні та національні Відродження, окремих їх характеристик, однак варто погодитись із думкою, що Ренесанс був не в одній, а в усіх країнах, й кожна переживала його по-своєму і хронологічно, і по суті [136, с. 5].

Безумовно, західноєвропейській історико-правовій думці не довелось залишитись параліпоменою такого масштабного генезису, а тому вважаємо доцільним згрупувати та проаналізувати основні характерні ознаки епохи, ідеологічні течії, загальносуспільні настрої, які домінували у ренесансному середовищі та мали вплив на формування правових концепцій.

“Аналіз культури мислення того часу (XV – XVI ст.), – характеризує епоху сучасний дослідник В. Ільїн, – показує “виснаженість” середньовічного

інтелектуалізму, в якому радість розумного пізнання затьмарюється догматизмом схоластики, інквізицією, жорстокостями релігійних війн, “придушенням” науково-пошукової і людинознавчої думки” [82, с. 8].

Еволюція від тео- до антропоцентризму запропонувала діаметрально протилежні середньовічним світоглядні орієнтири. У центрі пізнання на зміну Богові, який у доренесансному еру схоластичним ученням ставився вище понад усе, вважався метою всіх форм і утворень світу, постала Людина, яка у новому трактуванні не сприймалась менш вартісною та гріховною, а у деяких можливостях й діях підносилась до рівня Бога, зокрема у зв'язку із можливістю творити, активно діяти для задоволення земних тілесних інтересів. Не випадково саме в добу Відродження було вироблено геометричну концепцію лінійної перспективи, яка використовувалася в образотворчому мистецтві видатними художниками епохи і створювала сприятливі умови для суб'єктивного сприйняття об'єктивної дійсності, оскільки антропоцентризм зумовив позицію людини (суб'єкта) центром пізнання із максимальним зацікавленням проєктора до тілесного начала [91, с. 72].

Усвідомлюючи соціальний характер свого буття, як зазначає Л. Рижко, людина доби Відродження прагнула також не бути поглинутою соціумом і розвивала в собі індивідуалістичні якості, прагнула випередити інших у якомога ширшому колі справ [232, с. 68]. Отже, пропагувалась творча сутність людини, яка нікого не наслідує: ані Бога, ані природу; вона сама по собі діяльна, а виявляється в основному рукотворно або ремесленно [91, с. 78].

Відродження підкреслювало цінність природи і значення земного життя, а Людина ставала одночасно і критерієм, і призмою сприйняття навколишнього світу (суб'єктивність людини власне і зумовила антропоцентризм). Водночас Бог, який у середньовічну епоху відігравав роль абсолютної особи (суб'єкта), все більше ставав трансцендентним та відсувався до самих основ світобудови, “втрачав свої антропоморфні риси і перетворювався на філософський абсолют, на неусоблене духовне начало” [161, с. 87]. Як бачимо, центр уваги ренесансних мислителів перемістився від теми абсолютної свободи Бога і створення Богом світу з нічого до

ідеї співвічності Бога і світу та його злиття із законом природної необхідності [136, с. 42].

Аподиктичним сьогодні вважається і той факт, що епоха Відродження – це етап звернення до неперевершених шедеврів античної культури, воскресіння та переродження тих ідей, концептуальних підходів світосприйняття та зразків людського самовиявлення, які були характерними для Античних часів. Прагнучи максимально використати позитивні елементи і античності, і середньовіччя, епоха Ренесансу від першого перейняла естетичну увагу до всього тілесного, природного (в особливій мірі було сприйнято захоплення людським тілом), а від другого – успадкувала розуміння людини як одухотвореної особистості, що захистило її від вульгарного матеріалізму [91, с. 70].

Отже, “новонароджене” протягом XIV – XVI ст. у духовно-інтелектуальній, творчо-діяльній та політико-правовій сферах євроконтиненту масове захоплення античною культурою стосувалось не тільки її естетичного аспекту, прагнення прекрасного. Відродженню підлягали ще важливіші об’єкти – “вся повнота життєвих проявів людини та погляд на світ, не обмежений санкціями влади чи Церкви” [209, с. 52].

Вибух антропоцентризму в лоні ренесансної цивілізації детонував розвиток гуманізму, який проголошував людину найвищою цінністю, пропагував її право на творчість, свободу і щастя, знаменував собою переворот у всій культурі та світогляді європейського людства [91, с. 73]. Зародження фрагментарних гуманістичних тенденцій прослідковується ще в античності та середньовіччі, однак саме в епоху Відродження вони еволюціонували у комплексну ідеологічну течію, що, в кінцевому результаті, дало підстави присвоїти ренесансному гуманізму звання “класичного”. І все ж варто погодитись із думкою Б. Новікова про те, що вихідним принципом гуманізму, який він утримує “в собі в згорнутому вигляді (як брунька майбутній цвіт і плід) за понад 2500-літній генезис цієї теорії та практики”, була формула засновника школи античної софістики Протагора із Абдер: “Людина є мірою всіх речей, існуючих, що вони існують, і не існуючих, що вони не існують” [163, с. 10].

За словами В. Литвинова, у філософсько-практичному аспекті Ренесанс власне і виявляв себе як гуманізм. При цьому дослідник наводить два визначення цього поняття, які вживаються у сучасному науковому обігу: 1) це морально-етична риса суспільно-політичних ідей і течій, спрямованих проти соціального і національного поневолення людини в будь-яку епоху; 2) це ідейний напрям культури епохи Відродження, який утверджував у філософії, літературі й мистецтві право людини на земне щастя, на особисте самовираження, на вільний від релігійних обмежень розвиток наук, і в межах якого було сформовано поняття людини як найвищої цінності, творця власної долі, здатного до нескінченності пізнавати оточуючий світ [136, с. 6]. В якості додаткових аргументів на користь цих визначень, які не взаємовиключні, а відіграють роль двох компонентів єдиного поняття, варто пригадати активізацію ренесансного осмислення європейською правовою думкою проблем природного права, а згадана вище умова вільного від релігійних обмежень розвитку наук, досягалась реформаційними зусиллями.

Характеризуючи гуманізм яскравим і привабливим, дослідник В. Ільїн дає йому таку дескрипцію: “В пошуках особистості поряд з розмаїттям між людьми культура Відродження вводить також розмаїття всередині окремої людини. При такому розгляді індивіда – “універсального”, “героїчного”, майже “божественного” – він збільшувався до такої міри, що виглядав вже не як частина людства, а як все людство в одному обличчі” [82, с. 13-14].

Однак, незважаючи на великий позитивний вплив на розвиток культури, зокрема і теоретико-правової думки континенту, класичний гуманізм не оминув критики з точки зору новітніх досліджень, наприклад, О. Токман вказує на амбівалентність гуманізму в розумінні італійського Ренесансу, оскільки з одного боку, це був виклик Богові, це було розкріпачення людини, але з іншого, і це стало з перебігом часу більш помітним, гуманізм, що будувався на індивідуалізації, набув рис асоціальності, рис виклику вже не Богові, а суспільству [282, с. 102]. Хоча й рідко, але деякі гуманісти, відстоюючи ренесансні ідеали, у своїх вченнях доходили до крайнощів утилітаризму [91, с. 74]. Це теж, очевидно, характеристика гуманізму із негативним відтінком.

В умовах третього тисячоліття виникла нагальна потреба переосмислення ціннісно-орієнтаційних векторів класичного гуманізму. Констатація такої необхідності підтверджується у науковому середовищі, зокрема В. Ільїн з цього приводу зазначає: “Поступальний розвиток суспільства потребує методологічного усвідомлення проблем подальшої перспективи його цивілізаційної самоідентифікації. Йдеться про гуманізм, цінності якого повинні складати підґрунтя суспільно-політичних процесів. Проте під тиском глобалістських тенденцій, трансмутацій економіки, політики, культури гуманістичне мислення почало втрачати свій зміст, поступатися прагматично-об’єктивістським визначенням буття” [83, с. 3].

Отже, у ядрі модерної гуманістичної інтенції повинні бути питання збереження життя на планеті Земля, оновлене розуміння майбутнього всього людства і окремої людини, зокрема її духовне очищення і відродження. “Неогуманізм, – як зазначає О. Токман, – повинен виправдати прагнення кожної людини не лише виживати, а й гідно жити в нових, ускладнених умовах та в сучасних умовах інтернаціоналізації соціального буття” [282, с. 106]. Крім того, сучасна наука доводить, що правильно витлумачений гуманізм є могутнім чинником гармонізації не тільки суспільного буття, а й у стосунках людини з довкіллям [282, с. 108].

Підсумовуючи сказане, варто підкреслити, що аналогічно ренесансному (класичному) сучасний універсальний гуманізм, як гуманізм “планетарний”, теж визнає людське життя як вищу цінність сучасного розвитку та орієнтує на створення умов, які сприяють максимальному розвитку всіх потенцій людського духу і розуму [282, с. 110].

Уся епоха Ренесансу була пройнята революційністю своїх віянь. Така характеристика стосується новітніх досягнень у науково-технічній галузі (винайдення пороху, друкарського верстату, великих географічних та астрономічних відкриттів, розвитку мореплавства, коперниківський геліоцентризм) появи в медицині наукової анатомії людини та цілої низки інших позитивних зрушень, які відкрили в тій чи іншій мірі революційний погляд на оточуючий світ та виявили нові можливості взаємодії людини з ним.

Аналізуючи стиль європейської культури XIV – XVII століть, сучасні дослідники приходять до висновку, що попри зацікавлення античністю Ренесанс був сповнений насильства та бруталності, і навіть монументальні скульптурні фігури богів-героїв були радіально розгорнуті у потужному, протиставленому контрапостному, русі символізували відвагу [301, с. 193].

Суголосною таким міркуванням є думка О. Петрушенка, який з приводу революційності Ренесансу зазначав: “Відродження не було збалансованою епохою, радше навпаки: це була суперечлива, бурхлива та контрастна епоха, духовне насіння якої було неоднорідне і висіялось не лише локально, а потрапило далеко за свої часові та просторові межі” [209, с. 53].

Підтвердженням революційності і бурхливості Відродження стало широкомасштабне поширення у Західній Європі масового, антифеодального, суспільно-політичного руху – Реформації (від лат. слова *reformatio* – перетворення, виправлення), початком якого традиційно вважається 31 жовтня 1517, коли М. Лютер у німецькому місті Віттенберзі оприлюднив 95 тез, в яких обґрунтовувалася ідея, що для спасіння вимагається внутрішнє каяття грішника, а не зовнішня грошова пожертва чи придбання індульгенцій [238, с. 80-81]. Виділимо кілька найбільш вагомих чинників, які зумовили необхідність появи та розвитку такої інтенції.

У „постсередньовічному” середовищі, в умовах відсутності міцної державної організації поєднаних із феодальною роздробленістю Європи, Вселенська церква набула статусу самостійного великого світового утворення, яке зуміло нагромадити колосальний організаційний та ідейно-культурний потенціал [92, с. 247]. Однак, володіючи такими численними земельними та фінансовими ресурсами, католицька церква не обмежувалась монополією у духовно-релігійній сфері, а стала домінуючим гравцем у світському політико-правовому полі, зокрема прерогативою папи римського було благословення Хрестових походів, освячення світських правителів тощо.

Поряд із посиленням позиції католицької церкви у західноєвропейських країнах дедалі більше знижувався її авторитет, що було наслідком поведінки самого духовенства від найнижчого до найвищого рівня ієрархії. Вчені констатують:

„Видовище двох, а іноді трьох пап-конкурентів, які часто лише доповнювали династичні чи національні амбіції, що використовували один проти одного всі засоби теологічної інвективи й політичної софістики, мало зрештою зруйнувати пошану, з якою традиційно ставилися до папського сану. До того ж, вся церковна організація була заражена корупцією та зловживаннями, почасти внаслідок самого розколу, який створював недобру славу для духовництва загалом” [242, с. 290].

Незважаючи на статус церкви, в західноєвропейських державах все-таки настав час поступового зміцнення монархічної форми правління. Політологи з цього приводу зазначають: ”Королівська влада росла за рахунок придушення інших владних інститутів – дворянських, парламентських, магістратських, клерикальних, – і майже скрізь середньовічна система представництва йшла на спад. Політична влада, що ще донедавна була розпорошена між васалами і корпораціями, раптом опинилася в руках короля, головного феодала, від якого залежало зміцнення національної єдності” [242, с. 304]. У кінці XVI ст. всі королівські уряди Європи проводили свідому політику використання національних ресурсів, заохочення внутрішньої і зовнішньої торгівлі та розвитку державної влади, і саме монархічна форма правління, яка хоча і мала прояви свавільного та репресивного характеру, однак „була кращою за ту, що її міг запропонувати феодално-дворянський стан” [242, с. 305]. За таких обставин цілком природними стають пошуки правителями нового значного ідеологічного підґрунтя для посилення власної монархічної влади [92, с. 247].

Програма реформ, яку запропонували реформатори, за словами В. Дятлова, вважалася загальнохристиянською, адресованою усім громадянам, народам і державам, однак реалізувати універсальну програму реформ можна було тільки шляхом активізації і піднесення національного руху. Національна ідея ставала „головним знаряддям руйнації католицької церкви”. Для того, щоб включитися у загальний антикатолицький рух, реформатори апелювали до „національних уражених почуттів і настроїв, до масового невдоволення Римом, що посилювало національний компонент реформаційної ідеї, а найбільш активно її національний потенціал використали європейські монархії, які прагнули до зміцнення централізації правління і до незалежності від Риму” [60, с. 360].

Варто погодитись із висновком Д. Себайна і Т. Торсона, що хоча абсолютна монархія „здобувалась вогнем і мечем” та „цілковито спиралась на силу”, її руйнівний характер виявлявся не таким очевидним, оскільки „гордість з приводу національних монархій, якій вона сприяла, була дужча, ніж жаль за знищеними нею середньовічними інститутами управління” [242, с. 306]. Отже, інтенція до верховенства кожної із сторін обумовила конфлікт світської та духовної владних структур. Для церкви основною небезпекою була могутня централізована держава, для світських правителів – папська теократія, і, прагнучи звільнитись від опіки Риму, володарі розглядали Реформацію як знаряддя зміцнення своєї влади [92, с. 247-248].

Сьогодні, мабуть, не ставитиметься під сумнів причинно-наслідкова когерентність економічного чинника (корельованого із комплексом усіх інших факторів) та розвитком Реформації. Синопис кінця XV – початку XVI ст. дає можливість констатувати радикальні зміни економіці країн Західної Європи, які, за словами В. Ціватого, вступили в новий етап розкладу феодальних відносин, коли відбувається процес руйнування економічної, ідеологічної і соціальної структур феодалізму і починається уповільненими темпами так званий процес первісного нагромадження і генезис капіталу” [298, с. 286].

Суттєвий вплив економічних інститутів, зокрема торгівельних, на політико-правову організацію держави можна проілюструвати концепцією американських політологів Д. Себайна і Т. Торсона: розвиток комунікацій привів до розширення мережі шляхів перевезення та ринків збуту товару, що зумовлювало здобуття торговцями (купцями) незалежності від гільдій і міст, а це, в свою чергу, спричинило неможливість місцевої влади (саме вона була опорою в середньовіччі) утримувати торгівлю під контролем, визначати якісні стандарти товарів, встановлювати ціни та умови найму. Отже, в європейській спільності сформувався доволі численний клас людей, грошовитих і ділових водночас, інтереси яких вимагали „сильної влади” як вдома, так і за кордоном, через те їхнім природним політичним союзником став король [242, с. 304-305]. Отже, завдяки економічному чиннику монархічна форма правління отримала підтримку досить впливової купецької верстви суспільства.

Лаконічно і влучно значення ренесансного гуманізму сформулював В. Литвинов як „піднесення індивідуально-духовного начала в людині” [136, с. 10]. Цілком ймовірно, що дослідник відносить цей феномен швидше до наслідку Реформації, а не його причини. Однак, видається, що ренесансна атмосфера, електризована гуманістичними та антропоцентричними ідеями, стала каталізатором до переосмислення усталених в середньовічну епоху переконань щодо співвідношення Людина – Церква – Бог.

З цього приводу М. Кашуба зазначає, що звернення до світського знання, до незалежності від приписів Церкви світської моралі, передбачало зосередження основної уваги на світ, на земну людину з її почуттями та емоціями, земними прагненнями і саме на ґрунті таких переконань і такої психології могла зародитись Реформація у сенсі нової форми релігійної ідеології. „Реформацію породили сумніви ренесансної мислячої людини у всемогутності Церкви, яка бореться за владу і з владою, яка воює вогнем і мечем, визволяючи святині чи храми, вбиває мільйони людей тільки за те, що вони насмілюються мислити і сумніватися” [92, с. 248-249]. У кінцевому результаті такі „сумніви” детонували реформаційне прагнення встановити безпосереднє відношення людини до Бога без представництва церкви [207, с. 88].

Чинник права на опір детально обґрунтували Д. Себайн і Т. Торсон й, на жаль, недостатньо оцінений вітчизняними дослідниками. Внаслідок того, що у багатьох районах Північної Європи протестантизм спричинив появу відносно міцних релігійних меншин, сповнених рішучості забезпечити для своєї віри переваги легальної організації. Кожна така група, за словами науковця, була потенційним джерелом заворушень, і кожна релігійна розбіжність спричиняла різноголосицю в політичних питаннях, а численність таких груп досягла надто великого рівня, щоб можна було їх придушити, не наражаючи на небезпеку громадський порядок [242, с. 325].

Політологи дійшли до висновку, що до релігійних реформ спонукало намагання (передусім, розкольницьких і не визнаних державою релігійних угруповань) відстояти не лише право не погоджуватись з даною державною організацією, але й домогтися права завжди чинити опір в інтересах так званої

істинної релігії, в яку щиро вірили розкольники. “У чотирнадцятому і п’ятнадцятому століттях реформатори обстоювали право виступати проти єретичного папи римського, – констатують Д. Себайн і Т. Торсон, – а в шістнадцятому столітті вони домогались права чинити опір єретичним королям, котрі більше, ніж папа римський “спустошували церкву” [242, с. 326].

Однак виникає еристика між правом на опір і християнською догмою, яка трактує будь-який опір як негативне явище і схиляє до сліпої покори. Реформатори конвергентні до позиції необхідності воєн, аргументуючи свою точку зору недосконалістю світу, наявністю у ньому зла, нечестивих, аморальних людей, що в кінцевому результаті обумовлює справедливість тих воєн, які спрямовані “на захист вітчизни, беззахисних людей, покарання заколотників, непокірних підданих, що діють проти законної влади”, оскільки такі дії базуються на заповіді любові до ближнього і, таким чином, є благочестивою справою [59, с. 298].

Експлікація наслідків реформаційного руху дає підстави стверджувати про бінарність їх значення для історії розвитку європейського суспільства. З одного боку, прогресивними здобутками Реформації стали такі чинники, як оновлення статусу католицької церкви, очищення релігії від найбільш архаїчних, магічних та міфологічних елементів, секуляризація, а також прискорення процесу становлення і розвитку світських наук, створення сприятливих умов для формування й утвердження капіталістичних відносин, підтримка буржуазно-демократичного шляху розвитку європейських країн і формування національної свідомості та культури, що викликало через ланцюгову реакцію природне прагнення до створення національної церкви, національної держави [92, с. 248-250; 136, с. 10; 60, с. 356-361]. “Реформація започаткувала так званий західний релігійний плюралізм, – зазначає Л. Рижко, – руйнувала існуючу відносно релігійну одностайність. Можна сказати, що від цього часу встановлювався “новий світовий порядок”, який констатував, що кожен віруючий може сподіватися тільки на самого себе. Це, в свою чергу, утверджувало індивідуальну активність, розвиток критичного інтелекту” [232, с. 72].

Однак, з іншого боку, очевидними є і негативні наслідки Реформації. По-перше, вона обумовила розкол єдиної церкви, хоча придушення монастирських

інституцій і духовних об'єднань, скасування канонічного права мало водночас і позитивний ефект, оскільки усувало релігійний контроль над світською владою [242, с. 330]. По-друге, Реформація породила глибокий релігійний розкол народу за принципом віросповідання. “В кожному домі, під кожним дахом йде війна, – характеризує атмосферу того часу М. Штіфель, – батько лютеранин, син сповідує іншу віру. Папа веде війну проти Лютера. Чернець виступає проти священників. Мирянин – проти їх обох і, якщо людина зустрічається з людиною, то їх розмова перетворюється у протистояння думок” [59, с. 294]. По-третє, відсутність вагомих зрушень при дотриманні мирного шляху здійснення реформ викликало необхідність застосування збройних методів вирішення світсько-релігійного конфлікту, а це привело до появи сотень тисяч жертв виснажливих силових протистоянь, церковної інквізиції, а згодом і католицької Контрреформації (остання була відмовою католицької церкви від будь-якого компромісу з протестантами і спробою всіма можливими засобами зміцнити свої позиції).

У цьому контексті варто процитувати слова сучасного дослідника В. Дятлова, який зазначає, що в реальному житті не вдалося вирішити релігійні питання мирним шляхом і відокремити війну від релігійних цілей, оскільки релігія просякла усі пори життя, освячувала або, навпроти, засуджувала ті чи інші явища світського життя: “За таких умов політичні, соціальні, економічні та інші протиріччя набували характеру відкритого конфлікту й військового протистояння. Релігійний чинник загострював протистояння, створював настрій, породжував фанатизм” [59, с. 300].

Безумовно, у науковому середовищі далеко не всі питання вирішуються і не всі факти однозначно оцінюються, однак не можна погодитися із критикою редакційної колегії альманаху християнської думки “Київська церква” статті М. Кашуби “Реформація і Контрреформація в культурі Європи”. Охарактеризувавши це дослідження “новітнім переспівом давно застарілих атеїстичних істин”, автори відгуку висловили надто категоричне твердження, що “в європейській історіографії уже все ґрунтовно досліджено і належно осмислено, а тому й відхилено застарілу структуру: протестантська Реформація – католицька Контрреформація, жодного “контра” не було і в помині, а про інквізицію не писав хіба що лінивий” [97, с. 246].

З цього приводу відразу зазначимо, що структура “протестантська Реформація – католицька Контрреформація” не застаріла, а набула ознак класичності, і саме ця формула використовується вітчизняними і закордонними дослідниками у новітніх наукових розвідках [18; 86; 36; 173; 221; 242].

Викликає дискусію і переконання Д. Чижевського у тому, що “хоч світська сфера знову відійшла на задній плян, інтерес до живої людини, до природи, до минулого реформація вже не могла витіснити” [207, с. 88]. Однак, по-перше, Реформація не мала ні концептуального наміру, ні потенціального впливу, який затінив би “інтерес до живої людини”. Нагадаймо, що виплекане у ренесансному середовищі зацікавлення до земної, тілесної природи людини стало одним із чинників, який певною мірою сприяв виникненню та поширенню реформаційного руху, оскільки відбулось переосмислення цінностей, конституційованих середньовіччям. По-друге, розвиток релігійних протистоянь, безперечно, корелювався із світською сферою, оскільки остання була ключовим опонентом по відношенню до сфери духовної в “перегонах” за верховенство. Кальвіністська церква, одна із реформаційних течій, світську діяльність і світський успіх взагалі розглядала як християнський обов’язок [242, с. 330]. Як видається, це є ще одним свідченням того факту, що світська сфера не відійшла на “задній плян”, а перебувала в ядрі інтересів adeptів реформаційної ідеології.

Еристику породжує ще одна теза Д. Чижевського, що з самого початку впливи реформації затримували секуляризацію культури, оскільки релігійна боротьба вимагала літературних праць з релігійною тематикою, дуже зросло значення Біблії” [207, с. 88]. Більш раціональним видається твердження, що причину затримки реалізації секуляризаційних завдань слід шукати не у Реформації, яка була автором і “вічним двигуном” їх втілення, а в силах, які їй протистояли, адже імпульс до видання релігійної літератури був нічим іншим, як реакцією католицької церкви – спробою ідеологічного придушення антикатолицьких реформаційних інтенцій.

Підсумовуючи викладене, можемо асортеризувати, що унікальність Реформації полягає в її багатовекторній масштабній динаміці розгортання, що проявилась у сукцесивному охопленні протягом XVI ст. майже всіх країн Європи; у

консолідації навколо реформаційних ідей, прагнень і зусиль майже всіх верств суспільства; у постановці в орбіту реформаційних інтересів майже всіх найбільш важливих сфер суспільного життя.

Причиною єдності європейської Реформації, незважаючи на своєрідність версій її розвитку в кожній іншій країні, була зумовлена синергією чинників, з яких основними дослідники вважають зародження капіталістичного укладу в європейській економіці, торгово-підприємницької діяльності буржуазії; поширення гуманістичних ідей; інтернаціональний характер діяльності католицької церкви у Європі і, нарешті, прагнення національного самоутвердження європейських етносів [160, с. 276; 58, с. 284].

Аксіологія Реформації полягає в тому, що вона суттєво вплинула на культурний, релігійний, політичний аспекти розвитку країн, в яких вона розгорталася війни під гаслом “істинної віри”, і в більшій мірі цей оперативний вплив був позитивним, конструктивним, перспективним, аніж дестабілізуючим і руйнівним.

Не залишилась осторонь від реформаційних проблем і європейська політико-правова думка, яка спочатку стала ґрунтом для утвердження гуманістичних та антропоцентричних ідей (що, як вже зазначалося, сприяло розвитку реформаційних тенденцій), а згодом акумулювала навколо правових проблем фрагменти реформаційної ідеології, активізувала пошук доказів правомірності секуляризації, апологізувала позицію оновлення статусу церкви в державі як її партнера у виключно духовній сфері, а не як співправителя.

У цьому напрямку політико-правові проблеми розвивав видатний мислитель європейського Ренесансу Н. Макіавеллі (1469-1527). За словами політологів він єдиний серед своїх сучасників чітко бачив якого напрямку набирає розвиток політичних відносин у Європі: “Єдиний він добре знав, наскільки застарілими були ті інститути, що сходили зі сцени, і позитивно дивився на роль грубої сили у цьому процесі” [242, с. 307].

Найкращою формою правління Н. Макіавеллі вважав абсолютну монархію, так аргументуючи свою позицію: ”Єдиний спосіб навести якийсь порядок – це заснувати монархічне правління, бо там, де народ здеморалізований до такої міри, що

закони не в силі його стримати, слід поставити якусь вищу владу, що королівською рукою, з повним і абсолютним правом могла б покласти край надмірним амбіціям і корупції можновладців” [242, с. 318]. Дбаючи про стабільність держави та високо цінуючи свободу кожного індивіда, Н. Макіавеллі був переконаний у необхідності вільних виборів правителя, обґрунтовував право кожного вносити суспільно корисні пропозиції, право на участь в обговоренні проблемних питань [242, с. 318].

Оригінальністю і водночас дискусійністю варто характеризувати дотримання мислителем таких двох принципів: 1) бінарність (подвійність) моралі, тобто існує мораль окремо для правителя і окремо для індивіда, громадянина, а тому творець держави перебуває не лише поза законом, але й поза мораллю, якщо закон її декларує; 2) будь-який засіб є добрим для досягнення мети (навіть якщо він пов’язаний із жорстокістю, свавіллям, віроломством, позбавленням життя) за умови, що його використано з розумом і без розголошення [242, с. 316-317].

Звісно такий підхід небезпідставно викликав чимало гострої критики, однак “резонанс” з цього приводу у наукових колах не зміг заглушити аксіологію важливого міркування мислителя про суть держави. “В історії вчень про державу і право, – за словами сучасних дослідників, – найбільшою заслугою Н. Макіавеллі є наповнення поняття “держава” тим змістом, який воно має в сучасній юридичній науці, а саме ”stato” (новий термін, введений мислителем для позначення держави) – це політичний стан суспільства (стан володарювання і підлеглості), політичних відносин (відносин панування і підкорення) з органами влади, юстицією, правом, відповідними законами” [152, с. 77]

Той факт, що зазначене визначення відображає сенс держави в модерному правознавстві, а також переконання мислителя у необхідності свободи волі індивіда у кореляції з досконалістю законів і утвердженням держави, у потребі сильного війська, є свідченням того, що закладений ще на початку XVI ст. Н. Макіавеллі концептуальний фундамент й далі залишається доволі непохитним і міцним для генезису європейської історико-правової думки.

Видатний французький політичний діяч, юрист за фахом, Ж. Боден (1530-1596) у своєму трактаті “Шість книг про республіку” визначав державу як “законне

врядування верховної влади кількома родинами, а також їхнім спільним майном” (слово “законне”, на його думку, означало справедливе, відповідне закону природи). Саме родина утворює природну одиницю, якій притаманне право приватної власності, і саме вона є джерелом держави та всіх інших форм суспільного співжиття [242, с. 363]. Деномінуючи державу “республікою” незалежно від конкретної історичної форми, Боден розглядав її як політичну спільність, яка має свою незалежну владу і не підлягає іншій політичній владі: церкві, імперії, великим сеньйорам [152, с. 78]. Французький мислитель одним із перших чітко сформулював та обґрунтував поняття “суверенітет”, суть якого, за його славами, полягає у “необмеженій законом верховній владі над громадянами й підданими” [242, с. 365].

Суверен не обмежений законом, оскільки він сам є його джерелом, однак незважаючи на відсутність правових, часових, та суспільних обмежень, монарх відповідальний перед Богом і повинен коритися природному праву, оскільки норми природи стоять вище людських законів і встановлюють незмінні норми права, і саме дотримання цього закону відрізняє справжню державу від звичайного застосування насильства [242, с. 365, 367]. Єдиною по-справжньому добре впорядкованою державою Ж. Боден вважав таку, де верховна влада не розпорошена, а зосереджена в одній особі [242, с. 371].

Незважаючи на відгуки сучасних дослідників про “велику плутанину думок”, розпливчастість висловлювань, неорганізованість та погану скомпонованість тексту політико-правових праць Ж. Бодена, його неодмінною заслугою визнають розвиток теорії суверенітету та теорії природного права, які згодом отримали нове звучання у творах Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка [242, с. 362, 372].

У центрі уваги основної праці мислителя голландського юриста Г. Гроція (1583-1645) „Про право війни і миру. Три книги, в яких роз’яснюється природне право і право народів, а також принципи публічного права” були проблеми практичної реалізації суверенітету у міждержавних взаєминах, теорія природного права, теорія суспільного договору, класифікація війн, питання, пов’язані із правом опору існуючій владі [89, с. 131].

Наріжним каменем для своєї теорії Г. Гроцій обрав природне прагнення людей до спокійного та керованого розумом спілкування із собі подібними, яке ґрунтувалось на дотриманні конкретних правил співжиття: обов'язок утримання від посягань на чуже майно; обов'язок повернення отриманої чужої речі й відшкодування отриманої з неї вигоди, обов'язок дотримання обіцянок, відшкодування шкоди, а також застосування справедливого покарання [89, с. 132]. Право Г. Гроцій розділяв на дві вітки: природне і волеустановлене, а останнє, в залежності від джерела волі, мислитель диференціював на людське (законне право) та божественне. Природне право Г. Гроцій трактував як веління здорового розуму, яким те чи інше діяння в залежності від того, відповідає воно чи суперечить розумній природі, визнається або морально неприпустимим, або морально необхідним; відповідно таке діяння або заборонено, або ж приписано самим богом, творцем природи [89, с. 136-137]. Виходячи з позиції, що суспільний договір є єдиним інструментом, здатним встановлювати норми співжиття та захищати природні права людей, голландський мислитель розглядав державу як досконалий союз (угода) вільних людей, укладений з метою дотримання права та спільної користі [89, с. 137].

Окремі дослідники схильні визнавати Г. Гроція основоположником науки міжнародного права, теорії суспільного договору та природно-правової концепції. Щодо останнього компонента Д. Себайн і Т. Торсон зазначають: "Величезне значення теорії природного права пояснюється не тим змістом, який у неї вклав Гроцій, оскільки в цьому відношенні він ішов шляхом, второваним стародавніми правниками. Значення було методологічним. Теорія забезпечувала раціональний метод, який в сімнадцятому столітті міг вважатися науковим, одержання набору тверджень, які лежать в основі політичних домовленостей і положень чинного права" [242, с. 381].

Англійські мислителі Т. Гоббс (1588-1679) та Д. Локк (1632-1704) продовжили розвиток основних положень теорії природного права та суспільного договору, додаючи якісно нове, своє трактування, однак не завжди точки зору цих видатних учених XVII ст. були синоптичними, зокрема Т. Гоббс був переконаний, що природжений стан людства – це стан "війни всіх проти всіх", і саме цей факт зумовив необхідність укладення суспільного договору, який започаткував би суспільний

громадянський стан [152, с. 83]. Д. Локк хоча прямо вчення Т. Гоббса не критикував, але не погоджувався з ідеями, які були характерні для співвітчизника, і, передусім, це стосувалось розуміння суті природного стану. Д. Локк був переконаний, що це стан “миру, доброї волі, взаємної допомоги й турботи про взаємне збереження”, а не війни [242, с. 467]. Держава, згідно з його вченням, є сукупністю людей, які об’єднуються добровільно і підкоряються законам, які вони ж і створили [152, с. 86]. Керуючись механістичним підходом, у своєму трактаті „Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської” Левіафаном, тобто штучною людиною, Т. Гоббс деномінував державу, хоча він і більший, ніж природна людина, для захисту якої створений [89, с. 182].

Т. Гоббса справедливо відносять до перших теоретиків індивідуальних прав людини. Мислитель категорично заперечував можливість досягнення суспільного добробуту, аргументуючи свою позицію фактом існування окремих егоїстичних інтересів індивіда, сума яких несумісна із досягненням суспільного блага. У цьому контексті варто згадати оцінку сучасних політологів такого вчення: “Суспільство просто штучне утворення гуртових прагнень – через те, що люди вважають його особисто вигідним для обміну товарами і послугами. Це той виразно окреслений індивідуалізм, який робив Гобсову філософію найреволюційнішою теорією свого століття” [242, с. 417].

Ще однією важливою гілкою вчення Т. Гоббса про права людини був егалітаризм [89, с. 183]. Природна рівність і вільність людей для мислителя були еквіполентні аксіомі. До речі, тенденція розглядати природне право у моральній та правничій науці за аналогією до геометричних аксіом, за словами вчених, була вельми стійкою впродовж усього XVIII ст., починаючи з періоду після творчості Г. Гроція. Ідея про те, що природа людини є мірою права, зустрічається ще у софістів: із спільності природних властивостей людей вони виводили висновок про рівноправність, однак з фактичної нерівності людей виявлялось “нерівне право”. Керуючись такими міркуваннями, Антифонт заперечував привілеї знаті й обґрунтовував протиправність різного ставлення до еллінів та варварів, бо ж “усі ми дихаємо ротом і носом, і руки всім нам слугують для їжі” [297, с. 96].

Д. Локк продовжив справу теоретичного осмислення та природного обґрунтування індивідуальних прав людини. Природне право мислитель розумів як природжені і невід’ємні права, притаманні кожному окремому індивіду [242, с. 467]. Локкова апологія у „Двох трактатах про державне правління” концепції поділу влад піднесла тогочасну теоретико-правову думку Європи на якісно новий щабель, а сьогодні її ідейний потенціал кристалізувався у всіх країнах, які поставили перед собою мету будівництва демократичної і правової держави.

Концепція природного права та теорія суспільного договору мали прихильника і в особі нідерландського філософа, математика Б. Спінози (1632-1667), автора „Богословсько-політичного трактату” та „Політичного трактату”. Мислитель одним із перших в історії вчень про державу і право висунув та обґрунтував ідею свободи, як найвищої цінності людини.

Телеологія нашої наукової розвідки дозволила експлікацію лише найбільш виразних тенденцій, найбільш важливих концепцій теоретико-правової думки Західної Європи XVI – XVII ст., найбільш вагомих особливостей Ренесансу. Необхідність такого екскурсу викликана нашою інтенцією до формування якомога повного та об’єктивного уявлення про епоху, в якій жив і творив український гуманіст С. Оріховський-Роксолан і яка мала чи не найбільший вплив на інтеріоризацію мислителя.

2.2. Інтеріоризація С. Оріховського та оптимум його правової спадщини

В українській модерній науковій думці серед плюралізму ідей та концепцій поступово збільшується кількість прихильників позиції, ядро якої складає визнання факту існування в історії вітчизняної культури періоду, деномінованого Ренесансом. Для автора констатація реального втілення західноєвропейських інтенцій епохи Відродження в українському просторі набула ознак ригоризму. Інакше й не могло бути, якщо мати на увазі той факт, що Україна, перебуваючи на межі між Заходом і Сходом, ніколи не випадала з європейського контексту духовного розвитку.

Категоричність цього твердження викликана тим, що українській культурології відомі твердження діаметрально протилежного змісту. Доповідь М. Кашуби „Ідеї українського Відродження в українській культурі XVII сторіччя” на першому українсько-італійському симпозиумі „Україна XVII сторіччя між Заходом та Сходом Європи” (1994 р.), за словами дослідниці, викликала шквал негативізму: „мовляв, як можна накладати схему класичного італійського Ренесансу на Україну, тут нічого подібного не було, просто не могло бути. культурологічного піднесення, передвідродження, з якого починається в Італії класичний Ренесанс, не могло бути перевороту в світогляді, значною мірою породженого переорієнтацією культури з візантійської традиції на західноєвропейську” [93, с. 153]. Та, зрештою, будь-які прояви в українській культурі явищ, типологічно споріднених з процесами в Західній Європі, до середини 90-х років XX ст. свідомо замовчувались, а їхня роль применшувалась [284, с. 28].

Отже, приєднуючись до справи викорінення таких стереотипів мислення, цілком підтримуємо думку Н. Петрук: „Україна є і була частиною Європи. І в культурному розвитку вона відтворювала як цінності, так і організаційні форми, притаманні західноєвропейській культурі загалом. Особливо яскраво це виявилось XVI–XVII ст. – в час поширення в українському суспільстві ренесансно-реформаційних ідей і формування гуманістичної свідомості” [208, с. 79].

Незважаючи на те, що в XVI ст. українські землі були роздроблені та ослабленні золотоординським ігом, вони все ж стали об'єктом експансії Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства. Сучасний дослідник В. Ціватий теж неодноразово наголошує на їх інтеграції у загальноєвропейський процес, і навіть за умов втрати національної єдності, за його словами, Україна продовжувала бути складовим елементом європейської зовнішньої політики, хоча і в складі інших держав [299, с. 44]. „Роз'єднаність українських земель, відсутність єдиного політичного центру, тяжкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські напади, – все це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури. Але, незважаючи на складні соціально-політичні умови, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейські систему міжнародних відносин, яка формувалася на рубежі середньовіччя і раннього нового часу” [299, с. 47].

Звісно, ренесансні західноєвропейські тенденції, зокрема такі, як антропоцентризм, гуманізм, зацікавлення античною культурою, реформація, відобразилися у трансформованій українськими умовами формі і мали свою версію розвитку на вітчизняному культурологічному ґрунті. Однак і тут виникла контрверза щодо специфіки утвердження феномену Відродження на теренах України.

Одна точка зору полягає в тому, що в Україні мали місце тільки окремі елементи, тенденції ренесансного гуманізму, які все-таки не консолідувались у цілісний етап і стали на заваді українському Відродженню щодо набуття зрілої форми. Зокрема В. Федь вважає, що гуманізму як широкого культурного явища в Україні не було, як не було і “особливого класу – інтелігенції, яка б несла нові об'єднуючі ідеї” [291, с. 209]. Прихильники другої точки зору переконані, що вітчизняна духовна культура в процесі розвитку таки пройшла етап Ренесансу [265, с. 237].

Не вдаючись до аналізу етіології різних поглядів в такій дихотомії видається більш раціональною друга точка зору, іншими словами, варто апологізувати той факт, що хоч і пізніше, ніж у всій Європі, хоч із певними особливостями Ренесанс в Україні розвивався і пройшов свої як ранній, так і пізній етапи розвитку. Отже, окреслимо специфіку вітчизняного Відродження.

Зумовлене переорієнтуванням філософської думки від богопізнання до пізнання людини і визнання її самоцінності, деформація середньовічних принципів філософствування в Україні, за словами В. Литвинова, почалась тільки в XVI ст.: ”Спираючись на здобутки своїх попередників, вітчизняні ренесансні митці XVI ст. розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоутвердження особистості в її чисто земному втіленні” [136, с. 69].

Ренесансом продукується ідеал нової людини – людини розумної, вільної, наділеної різними чеснотами, що зближує її з божеством [55, с. 75]. Більше того, така „могутня людина”, „людина титан” тепер вже не шукає Божої благодаті, а навпаки – протиставляє себе Богові [173, с. 144]. Вона розглядається ренесансними мислителями не тільки як вінець творіння, що ввібрала у себе властивості решти світу, але як вільна, богоподібна істота, спроможна самостійно розвиватись і вільно формувати своє буття, неначе другий „людський Бог” [136, с. 69-70].

Гуманісти українського Ренесансу підготували ґрунт для сприйняття реформаційної ідеології і формування філософського світогляду [90, с. 426]. І тут варто виділити першу особливість українського Відродження, яка була чітко сформульована Д. Чижевським: „На Україні ренесанс і реформація діяли одночасно. Вони сплелися в складний комплекс із релігійним рухом, із процесами релігійної боротьби, що почалася в Польщі в XVI ст., коли туди прийшли могутні впливи реформації, а пізніше з власним українським рухом, що створився навколо спроб поєднання унії католицької і православної церков” [207, с. 88]. Про тісне переплетення ренесансно-гуманістичних ідей з реформаційними говорили і В. Литвинов, І. Огородник, І. Паславський [136, с. 9; 167, с. 103; 203, с. 52-53].

Українська версія ренесансного гуманізму відрізнялася від свого західноєвропейського аналога й тим, що історико-культурним ідеалом її представників був духовний спадок Київської Русі, так званої „своєї древності”, а не досягнення греко-римської античності [265, с. 238, 245].

У цьому контексті варто провести паралель між українським і німецьким Відродженням, оскільки особливістю німецького гуманізму також було те, що поряд

із захопленням античністю провідне місце посідало відродження, а точніше, формування думки про велике минуле власного народу [60, с. 359]. До речі, відомий історик Д. Антонович теж констатував, що український гуманізм має більше спільного з німецьким гуманізмом, ніж наскрізь емансипованим від церкви гуманізмом, чи краще ренесансом італійським, оскільки і тут (в Україні), і там (в Німеччині) він був „пробудженням національності” [288, с. 112].

Ідея людини, зазначає І. Огородник, звернення до людського життя, обстоювання гідності людської особистості були не новими для філософських роздумів в Україні. Починаючи з праць книжників князівської доби, вони знайшли свій відбиток і в дальшому розвитку філософської думки, а систематичне звернення до ідей і концепцій гуманізму, за словами дослідника, найповніше виявились саме у період, який ми аналізуємо [167, с. 102-103]. Аналізуючи еволюцію правового стилю на українських землях у XIV – XVI ст., П. Музиченко зазначає: “Основою доктрини українського права, яка вийшла з надр Київської Русі, був закон людського співіснування. Цей закон виник об’єктивно як результат історичного розвитку, був глибоко гуманістичний за суттю і виражав усвідомлення рівності та взаємної відповідальності членів суспільства [155, с. 96-97].

Ще один приклад наводить Я. Стратій: ідея „соборності”, ідея можливості індивідуального самоутвердження людини тільки через служіння спільному (загальному) благу, отримала в кін. XVI – на поч. XVII ст. ренесансне звучання, а виникла ще в часи Київської Русі [265, с. 244]. Поширення гуманістичних ідей у сфері мислення, вселюдських надбань у художній сфері в Україні у XVI – поч. XVII ст. Н. Кривда теж пов’язує, передусім, з ренесансом вітчизняної духовності [123, с. 5]. Отже, незважаючи на підвищення уваги до творчості античних мислителів, зокрема Епікура, Платона, Арістотеля, Цицерона, Демосфена, яке спостерігалось, однак фактично відбувся палінгенез тих ідей гуманізму, які генетично були закладені в княжу добу вітчизняної історії.

Проблемі української реформації присвячено чимало наукових праць, а тому важко охопити всі, виявлені вченими, аспекти, які б указували на неординарність і своєрідність її розгортання в Україні. Це завдання ускладнюється ще й контрарністю

поглядів вітчизняних дослідників щодо низки питань. Так, а *prima facie*, видається, що незаперечним є факт існування в історії України XVI – XVII ст. феномена під назвою Реформація. Наукова розвідка М. Грушевського свідчить, що „на українським життю, на жаль, сей реформаційний рух відбивсь далеко менше і слабше – бо тут він навіть і серед українського панства – не кажучи про інші верстви, не знайшов скільки небудь енергійних та рішучих прихильників” [38, с. 69]. До такої ж позиції схильний М. Семчишин, який теж констатує, що „протестантські рухи не мали глибокого впливу в Україні, бо, за винятком аристократії (і то переважно одного покоління), народні маси їх не прийняли” [249, с. 75]. Д. Дорошенко на питання, чому „адептами нової віри були майже виключно представники вищих класів – пани й шляхта, а в широких масах протестантська наука коріння не пустила”, знаходить схолії в тому, що, по-перше, протестантський рух „відштовхував консервативні українські круги, які в своїй православній вірі і старій церковній організації бачили ознаку своєї народності” [56, с. 173]. До того ж, за словами дослідника, протестантизм відштовхував багатьох своєю хаотичністю, а його різка критика римо-католицької церкви менше промовляла до свідомості православних, які мали в своїй церкві зовсім відмінні порядки. Про набагато скромніші масштаби Реформації в Україні говорить і Л. Прокопенко [221, с. 165].

Однак О. Гнатюк переконана, що в Україні, безперечно, були реформаційні віяння, але Реформації як такої не було, а тому зазначена дослідниця пропонує використовувати термін для позначення того періоду – „релігійне оновлення” [28, с. 39, 42].

Найбільш коректною видається точка зору В. Литвинова, який з цього приводу висловився: „Сформований в Україні комплекс реформаційних ідей достатньою мірою адекватно відобразив їхню конкретно-історичну сутність і виявив себе в оновленні релігійного вчення на основі заперечення авторитету церковної ієрархії, демократизації церкви, у формуванні ідеї спасіння завдяки особистій вірі, всесвященства, свободи совісті, а також її гарантій” [136, с. 10].

Щодо історіософської оцінки наслідків Реформації для української культури дослідники теж не дійшли згоди. М. Семчишин, дублюючи, по суті, позицію

М. Грушевського та М. Драгоманова, єдиним позитивним наслідком вважає пробудження інтересів до живої української мови, появи перекладу Святого Письма на цю мову, розвиток друкарської справи, іншими словами, реформаційно-протестантська практика сприяла омирщенню української школи, раціоналізації освіти, секуляризації світської культури [249, с. 75-76; 203, с. 30].

Таку оцінку реформаційних впливів на Україні толерантно критикував І. Паславський, вважаючи її „не завжди науково коректною” через „недооцінку національного моменту”. Дослідник переконаний в аподиктичності того факту, що „ідейно Реформація справила певний позитивний вплив на пробудження і розвиток першого українського культурно-національного відродження”, хоча „конфесійно у формі протестантизму вона відіграла на Україні ту ж національно нівелюючу роль, що й латинський католицизм, чи пізніше московське православ’є” [203, с. 31].

Така позиція суголосна оцінці загального балансу реформаційних впливів на Україну Д. Чижевського, який теж констатує амфіболію наслідків Реформації: з одного боку, ці течії привели своїх прибічників серед української шляхти й почасті міщанства до тіснішого зв’язку з духовною культурою Західної Європи; з другого – цей зв’язок провів більшість українських прибічників антитринітаризму до денационалізації [203, с. 31-32].

У своїх міркуваннях про аксіологію української Реформації Д. Дорошенко спочатку констатує: „Здебільшого протестантська наука, являючись на Україну в чужій, польсько-католицькій формі, не сприяла розбудженню якогось національного почуття”, а згодом дослідник зазначає, що „реформаційний рух зробив-таки своє діло в підготовленні українського культурно-національного відродження: він розворушив думку української спільності” [56, с. 173].

Однак „розворушення думки української спільності” – досить поверхнева характеристика тогочасних трансформацій в українському соціумі. Нагадаймо, що Д. Антонович дотримувався іншої точки зору. Аналізуючи український гуманізм, він наголошував на його протилежності до польського та спільності з німецьким прототипом, аргументуючи це тим, що і у нас, і в Німеччині гуманізм був „пробудженням національності”. На Україні, як зазначає Д. Антонович, „гуманізм в

обороні української національності зв'язав національну справу зі старими традиціями грецької православної церкви і провадив акцію оборонну, а не нападаючу, бо цю останню роль взяли на себе єзуїти і польська державність” [288, с. 112]. Якщо ж взяти до уваги, що український гуманізм був у тісному переплетенні з реформацією, то ренесансно-реформаційно-гуманістичні інтенції дійсно мали сприятливий, стимулюючий вплив саме на пробудження національності.

Загалом погляди вчених таки знайшли точку перетину і майже одноголосно в українській науковій думці озвучено висновок, що кін. XVI – XVII ст. заслуговує на звання, сформульоване М. Грушевським, – „Перше українське відродження” у культурно-національному сенсі [38, с. 82].

Наступною особливістю українського Відродження можна вважати і те, що не зважаючи на його антропоцентризм, гуманізм і реформаційність, все-таки християнство з його ідеєю вищості духовного над матеріальним та земним, як переконує П. Музиченко, було найбільш вагомим чинником, що впливав на розвиток правової культури на українських землях У XIV – XVI ст.: „Християнство пронизувало суспільний лад духом солідарності та лояльності, тим духом органічного єднання, який поглиблює, принижує і зосереджує національну силу і політичну геніальність народу” [154, с. 80]. Крім того, для ренесансних мислителів був характерний своєрідний екуменізм, який проявлявся у „терпимості не лише до „не своїх” християнських конфесій, а й навіть до нехристиян” [13, с. 48]. А І. Паславський взагалі обґрунтовував тезу про постфлорентійський релігійно-культурний екуменізм як один з основних рушіїв духовного розвитку України XV – початку XVI століть [204, с. 155].

Отже, протягом XVI – XVII ст. на українських землях тривала інтенсивна коадаптація гуманістичних та реформаційних ідеологем, аналогічних за своєю суттю західноєвропейському прототипу.

Дослідження як західноєвропейського, так і українського Ренесансу не випадкове, а продиктоване поставленим завданням – з'ясувати інтеріоризацію С. Оріховського-Роксолана, іншими словами визначити під впливом яких чинників соціальної дійсності формувались внутрішні суб'єктивні структури мислителя, його

світогляд. Уплив саме ренесансно-реформаційних тенденцій був чи не найбільш вагомим, тож прагнення повного, всебічного, дослідження несумісне з агнозією середовища плекання та реалізації творчого потенціалу С. Оріховського. У цьому контексті доцільно пригадати класифікацію зовнішніх чинників, які впливають на формування індивідуальної правосвідомості молоді людини, запропоновану І. Омельчук. Ця точка зору полягає у диференціації усіх зовнішніх факторів на макроумови або макросередовище та мікроумови або мікросередовище [176, с. 43]. Макросередовище містить у собі соціально-економічні та культурні умови суспільства, які опосередковано впливають на розвиток правосвідомості молоді. Аналіз зовнішніх факторів цієї категорії викладено вище. На даному етапі дослідження у центрі уваги постає мікросередовище формування правосвідомості С. Оріховського, а саме сукупність матеріальних, духовних і соціально-психологічних чинників, з якими безпосередньо було пов'язане життя молодого мислителя.

Відразу варто акцентувати увагу на контроверзі, яка виникла з приводу ментальної приналежності Роксолана. У вітчизняній філософській та політико-правовій думці висловлюються різні погляди щодо питання, до здобутків культури якої саме держави слід відносити творчість С. Оріховського-Роксолана – України чи Польщі. Одні дослідники відносять його до плеяди українських діячів [241, с. 163; 254, с. 292; 44, с. 68]; другі – уникають полеміки і займають нейтральну позицію, просто констатуючи, що Станіслав був “виходець з Галичини” [311, с. 40]; треті – спадщину видатного гуманіста відносять до здобутків як української, так і польської культури [136, с. 16; 168, с. 96; 23, с. 279]. Історії відомий ще один із варіантів вирішення цього принципово важливого питання: Д. Вирський згадує, що праця В. Липинського „Шляхта на Україні. Місце її в житті народу українського на тлі його історії” (1909 р.) проголосила загибель без вороття того типу поляка „gente Ruthenus, котрий для нової Польщі вже цілком непотрібний” і вимагала, щоб „не роздвоєне польсько-українське”, а тільки „єдине українське серце” билось в грудях шляхетства України, а тому С. Оріховського в цій книзі віднесено „до шпику костей поляшеного” [18, с. 28].

Проте усі сучасні дослідники погоджуються з тим, що багатогранний талант С. Оріховського є цінним для всього ренесансного слов'янства і навіть Європи. Пропонуємо розглянути зазначену проблему із системних позицій В. Нічик, яка виділяє три основні принципи, на підставі яких можна віднести спадщину мислителя до духовної культури того чи іншого народу: генетичний, есенціальний та функціональний [12, с. 40].

Генетичний принцип зобов'язує з'ясовувати, на яких джерелах, традиціях формується бачення світу, форми його духовного засвоєння, методи і прийоми зображення, весь тип духовно-практичної діяльності: „Кожен мислитель має свій вітчизняний ґрунт, на якому виростає специфіка й сутність його творчості, що визначає в кінцевому підсумку приналежність до даної культури” [12, с. 41]. Отже, видається, віднесення творчості С. Оріховського до польської культури можливе на підставі міркувань тільки формального характеру: батько – поляк, писав якщо не латинською, то польською мовами, писав про Польську державу. Однак перша підстава нівелюється тим фактом, що „саме Русі завдячували Оріховські своїм ім'ям, маєтками та просуваннями шаблями соціальної драбини”, а тому не дивно, як слушно зазначає Д. Вирський, що „політичне русинство” стало їх сімейною традицією [18, с. 63]. До того ж, за словами О. Бочковського, сукцесивно народ органічно зливається з територією, яку заселяє, і вона стає його батьківщиною та джерелом патріотизму, з якого за новітньої доби розвинувся націоналізм [235, с. 785].

Разом з тим, генетичний принцип не виключає можливості звертання мислителя до інших культур, черпання, переосмислення та засвоєння їх досягнень. Більше того, „вплив інших культур повинен переломитися через вітчизняну, рідну для мислителя основу”, як наслідок, формується новий феномен – „сплав свого і привнесеного” [12, с. 41]. Зважаючи на це, варто погодитись із думкою про те, що можливість черпати із різних криниць духовні традиції інтелектуально збагачувала С. Оріховського, давала йому змогу більш об'єктивно судити про потенціал своєї батьківщини – Русі-України: „Те, що її (Україну – *О.Д.*) в житті Роксолана не змогли повністю затьмарити ні блиск шляхетської імперії, ні велич гуманістичної Європи,

говорить про самобутню і загалом автономну силу староукраїнського світу XVI ст.” [18, с. 64].

Есенціальний принцип виражає приналежність спадщини конкретного мислителя до окресленої культури за його сутністю. У цьому випадку необхідно з’ясувати, якою мірою національна чи етнічна приналежність виявляється у творчості того чи іншого мислителя, наскільки вона відображається в його сутності та чи справді ця сутність свідчить про вибір культурних цінностей цього, а не іншого народу [12, с. 41]. У зв’язку з цим, вважаємо, що не викликати сумніву належність С. Оріховського до української духовної культури, оскільки сам мислитель прагнув наголошувати на своїй українській ідентичності, називаючи себе „русином”, „рутенцем”, „роксоланом”. “Я українець, – писав гуманіст, – і цим пишаюсь, і про це відверто заявляю” [195, с. 5]. Водночас мислитель з повагою ставився до інших народів, називав дикунами, нікчемами, безсоромними тих, хто намагався нацькувати русина на поляка, а поляка на русина [236, с. 179].

Функціональний принцип передбачає визначення ступеня популяризації творчої спадщини мислителя у межах конкретної національної культури. Письменництво С. Оріховського латинською та польською мовами було диктоване тогочасними складними умовами. Апора полягала в тому, що розповсюдження на українські землі польського устрою передбачало застосування лише латинської мови, а отже, зник важливий спонукальний мотив до піднесення освіти рідною мовою [221, с. 156]. Ще у стародавні часи склалось розуміння того, що політична неосвіченість та низький рівень свідомості призводять до того, що людина змушена коритись зовнішній волі, а її дії не завжди є осмисленими [81, с. 579]. Як видається, таке розуміння зіграло далеко не другорядну роль у формуванні внутрішньої освітянської політики Польської держави.

Дослідники констатують, що за польської неволі українська шляхта спольщилася, народ консеквентно „залишався без проводу”, полонізувалась вища верства, яка реально могла впливати на відстоювання прав українського населення [235, с. 787; 221, с. 156]. У цьому контексті доцільно згадати слова відомого публіциста В.Коротича, цитованого А. Герасимчуком: „... найстрашнішим було те, що

з України кожного разу зіскрібали, зрізали, знімали її еліту, переманюючи її за межі України. Всі, хто правив Україною обезголовлювали її, залишаючи її мову селянам і міським низам. В Україні було прийнято все, крім проявів власної гідності” [27, с. 91].

Схолою цьому трагічному для української історії феномену чітко сформулював Я. Дашкевич: „... колоніальні народи мають запрограмовану загарбниками неповну соціальну структуру без власної верхівки, бо така верхівка завжди потенційно небезпечна для чужої панівної нації” [51, с. 66]. І дійсно, як зазначив М. Грушевський в тогочасній Україні „руське пятно” мали тільки селянство, маломіщанство, духовенство – верстви, що ані в державному, ані в місцевій самоуправі землі не мали голосу. Руський народ живе далі, але тільки як етнографічна маса, а не нація [39].

Однак численна верства шляхти і боярства, хоч і підпадала під сильні польські впливи, проте не зовсім відрікалась руської нації та віри, теж приймаючи участь у польському державному чи громадському, загальнокультурному чи літературному житті, констатує М. Семчишин, вони все-таки вважали себе „русинами”, „українськими на той час патріотами”. „І дарма, – вважає вказаний дослідник, – златинізовані чи спольщені, відіграли вони в загальнокультурному чи національному відродженні кінця XVI і першої половини XVII ст. видатну роль” [249, с. 91]. Тогочасний український пересічний шляхтич-землевласник в умовах бездержавності, зовнішніх завоювань і розчленування території сприяли забезпеченню багатовікової цілісності українського етносу, хоча піднятися до рівня свідомості козацтва і висунути гасло української державності вже не могли [147, с. 111]. До такої категорії українських патріотів вітчизняного Відродження відносимо С. Оріховського, оскільки з неформальних міркувань найбільш вагомим, аподиктичним є той факт, що сам мислитель ідентифікував себе „русином”, тобто „українцем”.

Наукова обґрунтованість висновку про „українство” С. Оріховського підтверджується у висловленій Н. Кривдою тезі: „Входження в національну культуру стає актом вільного самовизначення людини” [123, с. 9]. Отже, варто погодитись зі словами М. Трофимчука: „... українські письменники походженням з Галичини – Станіслав Оріховський, Гай Чуй Русин, Самборчик, Іван з Туробіна та ін. вважаються нині польськими (власне лише з польських часописів та каталогів і можна почерпнути

про них сяку-таку інформацію). А вони ж самовизначились як українці (русини) і творили власне українську літературу в добу входження українських земель до складу Польсько-Литовської держави. Таким чином, їхня творчість належить Україні, – це правдива українська ренесансна поезія” [284, с. 30].

С. Оріховський не просто стверджував, що він українець, а був діяльним патріотом свого народу – звертався до короля з проханням стати захисником Русі, нагадував йому про поневіряння українців, радив прислухатись до їхніх прохань, захищав українські традиції, пам’ятав історичне минуле [168, с. 98]. “Нині ми нещасні, вогнем і залізом цілком знищені, – писав він, – просимо тебе всім гуртом: допоможи нам, прийми біду нашу близько до серця і хай уславиться у цій справі не лише твоє ім’я, але й відвага королівська” [136, с. 27]. Отже, слушно констатує О. Маманчук, що твори С. Оріховського та інших українських гуманістів цієї епохи, показують, що вони, незалежно від різної конфесійної приналежності, щиро любили свій народ і шукали способів покращення його життя, намагаючись “вернути країну на ті дороги”, які були б пов’язані з відродженням стародавніх свобод [147, с. 115].

Прагнення Роксолана підкреслити свою українську ідентичність гідне подиву, бо це був вияв любові до України і відчуття гордості за український народ, усвідомлення себе його частиною в той час, коли особливих підстав для такої гордості, здавалось би, й не було: української національної держави не існувало, український народ у складі польської держави був гнобленим, а його кращі представники – переслідувані. Водночас мислитель з повагою ставився до інших народів, називав дикунами, нікчемами, безсоромними тих, хто намагався нацькувати русина на поляка, а поляка на русина [236, с. 179].

У вітчизняній літературі цей факт констатується без належного аналізу, хоча має принципово важливе значення, оскільки слугує ще одним аргументом доведення на користь приналежності видатного діяча до світочів української культури. Йдеться про прізвище мислителя, яке часто вживається у двоскладовій формі: Оріховський-Роксолан. Слово “Роксолан” – це ще одна давня назва українців, а “Роксоланія” – синонім слова “Україна”. Саме так в епоху Відродження іменувались українські землі, а походить така назва від давнього сарматського племені роксоланів, що жили у

Північному Причорномор'ї та Придніпров'ї в перші століття нашої ери [165, с. 75-78]. Логіко-семантичний зв'язок між назвою давніх племен роксоланів, Галичиною та уявленнями С. Оріховського-Роксолана з цього приводу очевидний, хоча й належним чином ще не оцінений науковцями.¹

Немає жодної згадки, жодного доведеного факту вживання імені Станіслава з додаванням слів, які б свідчили про польську його приналежність, наприклад Оріховський-поляк. Творчість С. Оріховського з повним правом слід відносити до скарбниці українських національних здобутків, зокрема у сфері їх високої духовності і традиційно глибокої гуманістичної натури. Вона засвідчує європейський контекст розвитку історичної долі українців.

За словами Д. Вирського, загальна оцінка постаті Роксолана у XVIII – XIX ст. в історії польської літератури носили критичний характер, мислителя називали „дивним явищем” в історії Польщі, вважали хоч і обдарованим, але “порочним”, таким, який діє за велінням власних пристрастей та зневажає суспільні норми. Українські риси особистості й творчості С. Оріховського польські історики або ігнорували, або не вважали за важливе [18, с. 24-30].

Отже, на інтеріоризацію С. Оріховського вплинули „староукраїнський світ” – місце народження, родинне оточення й виховання, а також робота, навчання за кордоном, робота, зв'язки, знайомства, загальносуспільна мораль, державотворчі процеси, існуючі закони, характерні для даної епохи ідеологічні течії.

Народився Станіслав Станіславович Оріховський-Роксолан у добу Речі Посполитої, 11 листопада 1513 р. в с. Оріховці Перемишльського округу Руського воєводства. Батько, Станіслав Оріховський, був польським шляхтичем гербу “Oksza”, мати – дочка руського православного священика, Ядвіга Баранецька. Заслуга матері, як вважав сам С. Оріховський, полягала в тому, що вона прищепила сину ще з дитинства любов до української землі, українських традицій, розуміння інтересів народу. Це суттєво позначилось на інтеріоризації ще зовсім юного, але надзвичайно

¹ У цьому зв'язку доречним буде згадати Настю Лісовську – дружину османського султана Сулеймана II, у народі відому під іменем Роксолана, тобто українка. Згадаймо відому поему “Роксоланія” ренесансного українського гуманіста Севастьяна Кленовича, у якій автор змалював красу української землі, звичаї і традиції українського народу.

здібного С. Оріховського. Сім'я мислителя була багатодітна (5 сестер і 5 братів), а щодо маєтностей, то безперечно його рід був заможним (у володінні батька мислителя було близько десяти сіл та будинок у Перемишлі) [18, с. 60-61].

Відточував свій талант видатний у майбутньому гуманіст спочатку в початковій школі у Перемишлі, а після її закінчення – у кращих університетах Європи. Слід зазначити, ще з XIV ст. студенти охоче вступають до німецьких, італійських, австрійських університетів, авторитет яких зростає у зв'язку з піднесенням ролі світських наук. Як правило, українські студенти мали нотатку “русин” у метриках цих навчальних закладів [165, с. 204-205]. Право вільного виїзду за кордон для навчання в іноземних школах уперше було надано знаті і шляхті ще за загальноземським привілеєм Казимира у 1447 р., повторено в спеціальному пункті судебника Казимира 1468 р., а потім майже дослівно узаконено в Першому Литовському статуті 1529 р. – „для набуття ліпшого щастя і навчання учинків рицарських” [221, с. 163].

Спочатку С. Оріховський навчався у Краківському (1526 р.), Віденському (1527 р.) університетах. У 1529 р. шістнадцятилітній Станіслав, за словами літературознавця Г. Нудьги, стає одним із перших українських студентів Віттенберзького університету, адже записався на навчання до нього ще у 1528 р. [166, с. 357]. Продовжив гуманіст навчання у Лейпцігському, Падуанському, Болонському університетах. Вдосконалював свої знання у Римі та Венеції. Саме в цей період почалось реальне й обґрунтоване набутими знаннями формування світоглядно-філософських позицій мислителя.

У дусі європейського Відродження С. Оріховський не просто підтримував, а сам вдавався до виразного формулювання ренесансно-гуманістичної ідеї самоутвердження людини, її здатності через моральне самовдосконалення і щонайповнішу реалізацію закладених у неї Богом творчих і розумових потенцій набувати рис Божественної істоти [55, с. 77]. У роки університетських студій гуманіст мав змогу вивчати літературні шедеври античності: „Іліаду” Гомера, „Енеїду” Вергілія, твори Гесіода, Горация, Марціала, Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана [18,

с. 65-66, 70]. У той час імпонували мислителю і реформаційні погляди М. Лютера та Ф. Меланхтона.

Авторство однієї з найбільш ґрунтовних наукових розвідок щодо зв'язків С. Оріховського із видатними діячами епохи Ренесансу належить сучасному дослідникові В. Литвинову. На його думку, лише опублікована латиномовна епістолярна спадщина Роксолана налічує 110 листів, написаних ним власноруч адресатам у чужині і 18 листів – одержаних мислителем від різних осіб і досі майже все це не введено в науковий обіг [136, с. 32].

Тож серед визначних наукових і культурних діячів Західної Європи, з якими знався С. Оріховський-Роксолан варто назвати: професор Віденського університету А. Брасікан, професори Падуанського університету А. Пасера та Л. Бонаміко, професор Болонського університету Л. Бокадіферо, професор Болонського, Падуанського та Римського університетів А. Ромула, засновник протестантизму М. Лютера, німецький протестант Ф. Меланхтона, німецькі художники А. Дюрер та Л. Кранах Старший, італійські кардинали Г. Гінучі, Ф. Комендоні та Г. Контаріні, прихильники реформації Ф. Станкар, італійський гуманіста П. Рамузю, римський папа Павло III (А. Фарнезе) [136, с. 32-35]. Г. Смоленський вважає маловірогідним констатоване самим Роксоланом знайомство з У. Цвінглі, а Д. Вирський ставить під сумнів факт зустрічі українського гуманіста з А. Дюрером та Ульріхом фон Гуттенем [18, с. 68-69].

Після повернення із-за кордону до рідного краю Перемишля колом знайомих та друзів С. Оріховського стала вся тодішня еліта Польщі, яка сповідувала гуманістичні і реформаційні принципи [136, с. 35]. Роксолан спілкувався із кращими із кращих польської інтелігенції: істориками М. Кромером та Я. Гербуртом, державними діячами С. Ваповським та С. Дрогойовським, церковними діячами М. Дзежковським, Я. Заборовським, П. Гуньонцем, коронними канцлерами В. Денбицьким та Я. Оцеським, архієпископами П. Гарматом та Я. Лаським, кардиналом і єпископом С. Гозієм, секретарем і радником короля П. Томіцьким, краківським друкарем Г. Вістором, публіцистом і громадським діячем Ф. Моджевським, професором Краківської академії Я. Гурським, письменниками С. Сарніцьким та М. Рей Окшею.

Безумовно, даний перелік не є вичерпаний [136, с. 36-39]. Отже, очевидним є те, що гексисом С. Оріховського була висока соціабільність. Багатоманітність зв'язків з представниками різних народів, різних сфер діяльності, різних переконань, безумовно, мала сприятливий вплив на інтеріоризацію С. Оріховського. Вона породжувала або підтримку, або критику, або полеміку, що однаковою мірою сприяло Роксоланові будувати та відточувати свої інтелігібельні конструкції, заповнювати прогалини та вирішувати контрверзи у власних міркуваннях, зокрема на державно-правову тематику. Це підвищило рівень достовірності і обґрунтованості остаточних висновків мислителя та аксіологію його спадщини загалом.

Після закінчення закордонної едукації, коли С. Оріховський повернувся до рідного дому, батько став наполягати на прийнятті сином священницького сану, аргументуючи своє прагнення так: родина терпіла великі збитки в надії, що освічений Станіслав стане капеланом і втворює дорогу братам до високих посад. У протилежному випадку, якщо син не виправдав би надії сім'ї, батько погрожував позбавити його спадку, щоб відшкодувати витрати і збитки, яких зазнала родина. С. Оріховський і сам усвідомлював, що маючи „такі значні здобутки в найшляхетнішій науці, легше міг би завдяки королю польському перейти від родинного нестатку до найвищого ступеня священницьких почестей і гідності”, та все ж волів краще втратити батьківський спадок, аніж прийняти такий спосіб життя. Проте, коли до думки батька приєдналась мати та інші найповажніші члени родини, С. Оріховський був змушений погодитися на священницьке освячення [186, с. 582]. Невдовзі С. Оріховський в присутності своїх численних родичів та знайомих у Перемишлі зрікся усіх священницьких прав, відіслав єпископу знаки свого сану і, незважаючи на celibat, взяв шлюб із Магдаленою Холмською, дочкою шляхтича Краківського воєводства [18, с. 83]. За такий сміливий крок єпископський суд, очолюваний єпископом Дзядузьким, заочно засудив Роксолана, його шлюб визнав недійсним, а його самого оголосив еретиком і приреченим на вигнання з позбавленням усіх майнових і станових прав. Заочне винесення вироку порушувало прийнятну польськими законами процедуру, тому С. Оріховський негайно склав протестацію, прибив на дверях церкви Пшеворське оголошення про мотиви взяття шлюбу, виступив з промовою проти всевладдя кліру,

подав на розгляд Краківської академії докази своєї невинності, написав до папи Римського „Супліку до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взятого шлюбу” (1551р.) [18, с. 84-85].

Провадження справи С. Оріховського тривало близько п'яти років, а рішення найвищої інстанції було невтішним для мислителя (1556 р. було скасовано його „розгрішення”). Звісно такі життєві обставини вплинули на внутрішній світ С. Оріховського. Насправді ж відбулася переорієнтація мислителя, полярна переорієнтація від ренесансно-реформаційних інтенцій до контрреформаційних. У квітні 1566 р. померла дружина С. Оріховського, а до кінця того ж року перестало битись серце і українського гуманіста.

Оптимум творчого доробку Роксолана становлять такі праці: дві промови „Про турецьку загрозу” (слово перше і друге); „Про целібат”, „Напучення польському королеві Сигізмунду Августу”, „Літопис”, „Промова на похоронах Сигізмунда I Ягайла”, „Про природне право”, „Про відступництво Риму” (на жаль, останні дві праці не збереглися), „До римського папи Юлія III”, „До римського папи, який вигадав целібат”, „Життя і смерть Яна Тарновського”, „Квінкунс, тобто вірець устрою Польської держави”, „Лист до короля Сигізмунда”, „Лист до Павла Рамузю”, „Лист до Яна Франциска Комендоні”, „Супліка до найвищого понтифікат Юлія III (про схвалення взятого шлюбу), низка інших листів і промов) [180-194]. Найбільше симпатій для українців, за словами М. Возняка, виявив мислитель у своїй латинській брошурі під назвою „Хрещення в українців” (1544) [21, с. 57]. За три роки до смерті С. Оріховський написав останню велику працю „Польські діалоги політичні” (1563 р.). Творча спадщина С. Оріховського-Роксолана користувалися великою популярністю і праці українського мислителя неодноразово видавались та перевидавались у найбільших європейських містах: Римі, Базелі, Франкфурті, Кракові, Венеції, Парижі, Кельні.

Метафізичні онтологічні питання цікавили українського мислителя меншою мірою і здебільшого являли собою перефразовані, перекладені та інтерпретовані думки античних давньогрецьких давньоримських філософів. Однак це не означає, що С. Оріховський копіював ідеї стародавнього світу. Хоча ми не зустрічаємо прямої

критики, існують думки, з якими український гуманіст не погоджувався, наприклад, намагання Арістотеля формувати кінцеву мету людського життя і діяльності на основі принципу, який полягає у здатності людини до самозосередження, самопізнання, що є найвищим благом для неї [136, с. 75].

На думку С. Оріховського, само по собі зосередження та самопізнання не мають особливого значення. Лише через моральне самовдосконалення і навіть найменшу можливість реалізації закладених у неї Богом творчих і розумових здібностей людина набуває рис Божественної істоти. Якщо вона пізнає три види речей: всі знані речі, всі небесні речі, саму себе – вона стає рівною Богові. За С. Оріховським, самопізнання і самозосередження людини повинно здійснюватись не само по собі і заради себе, а заради винайдення тих творчих і розумових здібностей, які закладені в неї Богом. Тож кінцевою метою людського самовдосконалення є не лише пізнавальний вияв, що й оголошувалось у відомому написі на храмі Аполлона в Декорах “Пізнай самого себе”, але й використання цього потенціалу у суспільно-корисній праці, своїх потенцій [136, с. 74-75]. Тобто кінцева мета людського життя й діяльності не обмежується самопізнанням, але спрямована назовні, на службу людям. Таким чином, С. Оріховський, погоджуючись з думкою Арістотеля про значення самозосередження і самопізнання людини, не погоджується з ним у визначенні кінцевої мети такого пізнання, здійснюючи тим самим класичний ренесансно-гуманістичний підхід у використанні античної спадщини. При цьому С. Оріховський особливо наголошує на активність самої людини. Він стверджує, наприклад, що Ян Тарновський був філософом від природи. Це означає, що Бог, як творець природи, дав Яну Тарновському нахил до філософської науки. Але тільки від Яна, як носія цих здібностей, залежить вмiла реалізація цього потенціалу [136, с. 64].

На відміну від Арістотеля, який визначав людське життя як “faktio”, говорячи, що життя людини схоже до співу під гру на лютні, коли після нього не залишається нічого тривкого, бо разом із співанням зникає і гине спів. С. Оріховський визначає життя в терміні “aktio”, тобто “дія”, після якого залишається “справа” так, як після “будування” залишається “будинок” [136, с. 73]. Визначивши людське життя як “aktio”, український гуманіст утвердив його земну значущість. Не погоджувався

С. Оріховський і з думкою Арістотеля про мету та сенс людського щастя, існували розбіжності між ними і в поглядах на основи виникнення держави тощо. Наведені факти яскраво свідчать про оригінальність філософського мислення С. Оріховського-Роксолана.

Із вищевикладеного стає очевидно, що С. Оріховський-Роксолан – це унікальна і багатогранна особистість. Шанувальники його називали “Сучасним Ціцероном”, “рутенським Демосфеном”. Італійський гуманіст П. Рамузіо порівнював українського мислителя з давньогрецьким філософом Ксенофонтом. І справді, в одній особі поєднується гуманіст, оратор, публіцист, філософ, історик, полеміст, суспільно-політичний діяч, релігієзнавець.

Ораторський талант С. Оріховського заслуговує окремої уваги. У цьому зв'язку слід зауважити, що промови, написані у ренесансно-гуманістичному стилі, були на той час неодмінним атрибутом кожного урочистого зібрання. А тому ораторський талант високо цінувався. З цієї причини майстерність українського мислителя була відомою далеко за межами України, настільки володів Станіслав ораторським словом, індивідуальним стилем, вмінням аргументації своїх думок. Про видатні ораторські здібності свідчать блискучі промови митця, а одна з них, “Промова на похоронах короля Сигізмунда Ягеллона”, навіть увійшла до збірки кращих промов світу “Промови найславетніших мужів”, яка була видана у Венеції Павлом Мануцієм 1559 р. [136, с. 163].

Про красномовність Роксолана можемо говорити і проаналізувавши “Напучення польському королеві Сигізмунду Августу”. Вважаючи, що красномовність – це говірка мудрості, а сама мова – великий дар, С. Оріховський завжди наголошував на необхідності формування шкіл ораторського мистецтва, риторики. І це мистецтво в Україні таки розвивалось: професорами Києво-Могилянської академії було укладено близько 200 рукописних риторичних курсів, які тепер зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського [136, с. 164]. Не виключено, що ораторський талант С. Оріховського позначився й на процесі формування названих курсів. Втім ця тема заслуговує окремого дослідження.

С. Оріховський проявив себе і як історик. До однієї з найкращих та найцінніших його праць відносимо “Літопис”, в якому автор описав п’ять років історії Польщі. Поряд з цим мислитель усвідомлював велику потребу висвітлення історії своєї Вітчизни. На його думку, саме завдяки праці істориків наступні покоління зможуть познайомитись зі своїм минулим, тому й займався дослідженням питань: звідки походить український народ, яка його роль у світовому історичному процесі. Якщо розглядати ставлення С. Оріховського до історії як науки в цілому, то, по-перше, історія має велике соціальне значення, яке полягає у досконалішому з’ясуванні сучасних явищ суспільного життя та в можливості побачити їх у перспективі розвитку. По-друге, в ім’я достовірності, історик зобов’язується дотримуватись трьох правил при висвітленні історичних подій (тобто при творенні історії) і нічого не вигадувати; жодного факту не упускати; не виявляти до подій своїх почуттів (прихильність, ворожість).

С. Оріховський-Роксолан – один з найвидатніших українських філософів. В цілому філософію мислитель назвав “королевою”, без якої говорити про важливі справи, зокрема релігійні, все одно, що сліпому міркувати про кольори [136, с. 130]. Сам С. Оріховський займався філософським осмисленням правових та релігійних проблем.

Як активний полеміст С. Оріховський проявився ще у студентські роки, вступаючи досить часто у диспути, полеміки не лише із однокурсниками, студентами, а й з “ученими мужами”, відомими філософами і кардиналами. Було наведено свідчення С. Оріховського про свою полемічну пристрась, про те, як він вступав у диспути, ніби підштовхнутий незнаною силою, раптово та підсвідомо. Ця його запальність вміло поєднувалась з доказовістю. Завдячуючи Демосфенові, український мислитель навчився вміло аргументувати свої думки, бути не голослівним, а свою світоглядно-філософську чи правову концепцію доводити кожному аргументовано, наводячи історичні факти, реальні приклади.

З повним правом сьогодні називаємо С. Оріховського одним з найкращих письменників-публіцистів XVI ст. Його перу належать десятки, як правило,

латиномовних праць, в яких глибокі наукові дослідження, філософський зміст подається через красномовне, ораторське, так би мовити художнє слово автора.

Ще один аспект буття мислителя: Роксолан – релігієзнавець. І не лише тому, що прийняв сан священика, а насамперед, через вивчення релігійних проблем і питань. Він розглядав співвідношення Бога і світу, Бога і людини, Бога і природи, релігії і держави, релігійного і світського життя, права та обов'язки священнослужителів і церковного чиновництва. По суті, ця тематика разом із правовою становила центральну, провідну вісь, навколо якої формувались всі інші світоглядно-філософські концепції.

С. Оріховський був сміливим суспільно-політичним діячем. Повернувшись після навчання з Європи на Батьківщину, він неодноразово виголошував промови на великих урочистостях, переписувався із закордонними друзями і знайомими, активно спілкувався з елітою польської інтелігенції, через свої праці звертався до високопоставлених осіб у державі (королі, кардинали, папа римський) з порадами, повчаннями про те, як необхідно жити, мислити, правити у державі.

Підсумовуючи сказане, звертаємо увагу, що величне ім'я людини, яку знала Європа, до думки якої прислухались видатні філософи, політичні, релігійно-церковні діячі і, найголовніше, яка своїм життям і боротьбою за утвердження ідеалів свободи в Польській державі прислужилась Україні, сьогодні це ім'я все ще залишається незаслужено забутим. Камінь, що був колись помилково відкинутий будівничими, повинен знайти своє належне місце у фундаменті розбудови сьогоденної української національної культури.

2.3. Прогресивний розвиток Роксоланом філософсько-правових поглядів на державу та право

Оптимальна модель державотворення та проблеми праворозуміння привернули увагу С. Оріховського ще в молоді роки і до останніх днів кристалізувалися у свідомості гуманіста, а відповідно і пронизували усю його правову творчу спадщину. Очевидно тому, є раціональним висновок упорядників багатотомного видання “Тисяча років суспільно-політичної думки”, що серед мислителів XVI ст. найбільше уваги і розмислів про суть та природу держави успадковано саме від Станіслава Оріховського [273, с. 26]. Розглянемо докладніше погляди українського гуманіста на суть, походження, форму, функції держави, проблеми розмежування світської та духовної влади та інші питання, які потрапили в поле зору Роксолана (див. додаток Б).

Складний феномен „держави” мислитель тлумачить „об’єднанням багатьох домів, поселень, міст, повітів, земель, вільних людей, які одному, родом найславетнішому, волею найяснішому, справедливістю найпохвальнішому і мужністю найславнішому звершникові, обраному вільним голосом вільних людей, для спільного добра добровільно піддані” [136, с. 240]. Важливо зазначити, що таке визначення не можна вважати абсолютно новим, оскільки воно сформоване мислителем цілком у ренесансному стилі під очевидним впливом античних традицій. Проте, як вдало зауважив В. Литвинов, вивчаючи творчість Платона, Арістотеля, Ціцерона, С. Оріховський обирає з їхніх учень лише те, що відповідало компромісу між методами різних античних філософів [136, с. 240]. Таким чином, новизна оріховіанського підходу до розуміння держави полягала у новітньому відносно теології середньовіччя трактуванні її суті з позицій антропоцентризму, іншими словами в утвердженні людини як творця держави.

Мета держави, на думку українського гуманіста, полягає в забезпеченні суспільного блага, а також гарантуванні прав та добробуту кожного індивіда зокрема. При цьому, очевидно, не досить того, щоб держава створила безпечні умови для

життя своїх членів. Вона повинна стати запорукою щастя для кожного, що є власне найвищим благом. Це являється одночасно і метою, і основним обов'язком перед суспільством, оскільки не буде щасливою й довговічною та держава, “де гандж іде попереду чеснот, де добродієць мерзнуть, а лиходії веселяться; де гідність поступається грошам, власна доблесть – природі, розум – недоумкуватості і недбалості” [136, с. 242]. Із висловленою С. Оріховським ідеєю суспільного блага органічно поєднана концепція громадського суспільства, основними елементами якої були вільність і рівність громадян, патріотизм, служіння державі, суспільна активність, які базуються на підпорядкуванні власних інтересів громадян спільному благу, взаємна відповідальність і взаємна зобов'язаність держави і суспільства. Співзвучна ідеї Цицерона: “Щастя народу хай буде найвищим правом”, висловлена думка українського гуманіста, що держава є “зібранням громадян, поєднаних узгодженням права і спільної користі” [161, с. 24].

У цьому контексті додаткової уваги вимагає уявлення С. Оріховського про механізм досягнення загального добробуту, оскільки існує думка, що заради суспільного блага в абсолютних монархіях XVII – XVIII ст. визнавалося можливим порушення індивідуальних прав, і, таким чином, методологічний принцип евідемонізму виправдовував абсолютизм, який визнавався засобом досягнення загального благополуччя [271, с. 233]. Мета держави, на думку С. Оріховського, полягала не в програмуванні пристрастей та ворожості, які притаманні людині, а побудова такої спільноти, де б панували добро і щастя. Держава уявлялась С. Оріховському у вигляді політичного тіла, складові частини якого позбавлені індивідуального буття, відторгнуті від неї родини, міста чи повіти втрачають свої колишні чесноти і занепадають [136, с. 242].

Отже, можна констатувати, що Роксоланові була властива турбота про всіх і кожного у суспільстві, і саме тому на противагу абсолютизму та принципу „мета виправдовує будь-які засоби” мислитель вважає найкращою, найефективнішою та найдосконалішою формою правління шляхетську демократію, поєднану зі становою, освіченою, обмеженою законом монархією, в якій король обирається, але не всім народом, а лише шляхтою. У зв'язку з цим, український мислитель стверджував:

“Кожне зібрання людей кероване або пануванням одного, або владою купки, або владою загалу. Влада одної людини легко може стати на шлях утиску, а влада меншості легко може допровадити до згуби решти; влада ж загалу негамовна і небезпечна для суспільного блага. Тому Польща має такий спосіб правління, в якому поєднано всі три форми правління” [136, с. 291].

Критично ставився С. Оріховський до спадкової та необмеженої монархії. Саме таку форму правління мало Литовське князівство. На думку українського гуманіста, “спадкова монархія Литви – неволя, а виборна у Польщі – то воля,” оскільки князь у князівстві не має жодного над собою зверхника-гамівника, на якого б оглядався у своїх вчинках, а отже, може сваволити. Як наслідок, виникає ненависть до пана, загроза “природженої війни підлеглих проти деспота” [136, с. 290]. Різка критика князівської влади та обґрунтування позитивного характеру королівств докладно викладені С. Оріховським у праці „Квінкунс, тобто взірць устрою Польської держави” [183]. “Візьміть, – пропонує С. Оріховський, – будь-яку державу, яка від королівства відрізняється, – чи то деспотію, чи династійну, тобто господарства і князівства, – і порівняйте їх з королівством. Це порівняння покаже вам, що не може, власне, називатись жоден господар чи можновладець, тобто князь, королем, бо кожне господарство і князівство є справжньою неволею. У князівствах підлегли не мають жодного захисту проти кривди зверхника-пана, бо він володіє ними як хоче: коли хоче, на горло підлеглому карає, продає його, віддає в заставу кому хоче, як хоче і коли хоче” [183, с. 437]. До таких за формою правління держав мислитель відносить Литву, Туреччину, Московію. На відміну від князівств, деспотичних та династичних держав у королівстві панує свобода, принаймні вона властива королівству і її забезпечення можна назвати одним із завдань держави С. Оріховського.

Аналізуючи погляди С. Оріховського на внутрішню побудову державного апарату, важливо подати його міркування щодо структури державних органів того часу. Найвищими органами влади польської держави були король, королівська рада і сейм (сенат). З XIV ст. у Польщі затвердився принцип обрання глави держави. Королівська рада як таких державницьких функцій не виконувала, але була найближчим оточенням короля: коронний канцлер, під канцлер, коронний маршал,

коронний підскарбій, воєводи, каштеляни, єпископи. З XV ст. раду почали називати Великою і вже був відчутний її вплив на політику держави (іншими словами – короля). Починаючи з XIV ст. більш-менш регулярними стають ради правителя з представниками пануючих верств – шляхтою і панами. На цій основі у XV ст. сформулювався загальний сейм, до якої входили члени Великої ради і представники шляхти. Сейм фактично відігравав роль законодавчого органу, збирався щорічно і вирішував питання податків, приймав нормативно-правові акти.

З українських земель у складі Польщі перебували Волинь, Поділля, Київщина. Стосовно Великого князівства Литовського, то погляд на історичне минуле, апарат князівської держави дає підставу погодитись із критикою С. Оріховського цієї форми правління. Головою держави був великий князь – господар. Згідно із III Литовським статутом (1588 р.) він мав досить широкі повноваження з питань внутрішньої та зовнішньої політики: очолював виконавчо-розпорядчі органи, призначав на посади і звільняв з них службових осіб, керував військом, розпоряджався державним майном і коштами, призначав і приймав послів, укладав угоди з іноземними державами. Поряд з князем існувала ще “пани-Рада “ і сейм, який на зразок польського вперше був скликаний у 1446 р. [87, с. 102-154; 126, с. 41-68; 202, с. 15]. Цікаво, що у 1492 р. пани-рада отримала особливий привілей, відповідно до якого влада Великого князя юридично обмежувалась, оскільки він повинен був узгоджувати з радою питання зовнішньої політики, видання законодавчих актів, призначення урядовців, здійснення видатків із скарбниці тощо, а вже після смерті Роксолана в 1569 р. було сформовано спільний польсько-литовський сейм [29, с. 98].

С. Оріховський констатує, що королівство складається із простонароддя, Ради і короля. Вони між собою рівні за свободою, але не за шляхетністю, однак разом – це “коронне тіло”. У такому суспільстві простонароддя є тіло, Рада – душею, а король – розумом держави. Так само, як для людини тіло, душа і розум (дух) є невід’ємними і взаємозалежними, так і в “королівському тілі”: простонароддя мертве без Ради, як тіло без душі; Рада без короля не діє, як душа без розуму, а король без Ради не в стані управляти і без простонароддя стає жалюгідним у своєму королівстві.

Окремий трактат С. Оріховського „Напучення польському королеві Сигизмунду Августу” цілком присвячений проблемі формування образу правителя-професіонала, охоплює весь арсенал чеснот та особистих якостей, якими він повинен володіти, пропонує методологічний інструментарій, якими повинен оперувати верховний представник влади в процесі керівництва державою. Докладніше ці аспекти творчої спадщини будуть розглянуті в одному із наступних параграфів у контексті теорії формування професіонала-правоохоронця [188].

Не залишив поза увагою мислитель й тему сенату, який був важливим елементом механізму держави, навіть із монархічною формою правління. С. Оріховський розрізняє короля і тирана за критерієм ставлення до сенату. Тиран, на думку українського мислителя, по-перше, не має сенату взагалі, а якщо такий і є, то це лише нікчемний гурт людей; по-друге, він (тобто тиран) усю державу використовує лише для задоволення власних потреб, а тому боїться, щоб хтось не став йому на дорозі, по-третє, такий правитель “старанно пильнує, щоб видатні люди в його державі не зростали ні в добродіє, ні в науці, ні в шести чеснотах” [188, с. 43]. Натомість розумний і розважливий король дбає, щоб більше прислужитись державі. Для цього він вибирає собі “у спільники найкращих, найвидатніших” з-поміж громадян і завдяки їм оберігає республіку і під час війни, і в мирний час править, тому король талановитих і учених оточує увагою, цінує їхню працю і певен, що і в майбутньому ці мужі знадобляться для держави” [188, с. 43].

Сенат (сейм), на думку Роксолана, це другий після короля “найвищий уряд”, завдання якого полягає у тому, щоб навчити короля, дораджувати йому, застерігати, і навіть відверто заперечувати йому: “Не буде того королю; в цьому слухати тебе не будемо; це має бути інакше!”. Але водночас за найбільшої небезпеки сенат не вправі відбирати кермо правління державою у короля, його право остаточного рішення. Король зі свого боку не повинен заважати сенату, “як стерничий веслуванню моряків” [136, с. 288]. З огляду на такий взаємозв’язок можна розмірковувати навіть про елементи теорії стримувань та противаг.

На думку С. Оріховського, забезпечення миру, злагоди і спокою, захист прав і свобод, добробуту підданих містить у собі, крім традиційно визначених зовнішнього і

внутрішнього напрямів, ще так звану “пасивну” та “активну” форми. Суть “пасивної” форми полягає у спорудженні фортець, укріплень, формуванні збройних сил. Український гуманіст радив королю організувати оборону так, щоб з 13 воєводств, на які поділена держава, по чергово воювало по кілька воєводств. Раціоналізм такої системи полягав у тому, що населення не страждатиме від непомірних податків, військо завжди буде з новими силами, а батьки дітей, ніби змагаючись, щонайкраще подбають про коней і зброю для дітей. Крім цього, королю слід спрямувати на Русь, “мешканці якої зазнають нападу чисельних ворогів”, і оглянути там укріплення, замінити слабкі місця фортеці, надбудувати інших міцних [188, с. 41].

Активна форма оборони держави була зумовлена історичними причинами, а головним чином, агресією Туреччини і Приморського ханства. У зв'язку з цим, С. Оріховський-Роксолан не бачив іншого способу захисту, як розпочати війну першим, а не чекати, коли Сулейман нападе у незручний час. “Не треба забувати, – звертається до шляхти український гуманіст, – що численні острови, узбережжя, порти, провінції стали турецькою здобиччю внаслідок підступу, обману, кривоприсяги, а не з допомогою зброї; не у бою, не в чесній війні” [136, с. 319]. За словами С. Оріховського, усі воєнні успіхи турки здобули саме тоді, коли в Італії палало полум'я „усобиць, спричинене папськими чварами, турки захопили Візантію і решту Греції; доки французи чубилися з іспанцями за Сицилію і Неаполь, загарбав Єгипет. На Родос, отой квітучий і велелюдний острів, привела турків згубна взаємна ненависть Максиміліана і венетів. Братовбивча війна короля Карла з французьким королем Франциском подарувала туркам Хорватію, Далмацію, Угорщину” [192, с. 79]. Отже, необхідно бути не просто готовим до війни, а, об'єднавшись у боротьбі, виступити проти турецької загрози.

Проте мир та злагода у державі забезпечується не лише шляхом відвернення зовнішніх небезпек. Внутрішній неспокій, нелади, чвари, неповага до влади, не послух королеві, відсутність справедливості, віри серед громадян, які навіть перед ворогом продовжують сперечатись про права та привілеї, знищують і отруюють державу зсередини. Сенатори, на думку С. Оріховського, не повинні втручатись у судочинство, як це було на той час, коли польські сенатори самі ж судьями виступали у власних

справах. Натомість треба встановити “суд із виборних суддів і передати туди всі суперечки з приводу приватних справ” [44, с. 70]. Переконав Роксолана, що “ніщо так швидко не руйнує державу, як чвари в сенаті”, обумовили заклик мислителя: „Нехай сенатори стануть далекими од чварів отцями держави, дружніми і лагідними. Нехай душу мають не затуманену ворожістю, не обплутану ненавистю, не сліпу від заздрощів. Хай щиро і чистосердно бачать, що шкодить, а що корисне державі” [188, с. 45].

Аналіз розмислів С. Оріховського на суспільно-політичну тематику дає нам вагомий підстави називати його теоретиком саме правової держави. Фрагменти теорії правової держави зустрічаються ще у філософських поглядах античних мислителів. Формування самого ж поняття “правова держава” пов’язують із XVIII – XIX ст. з іменами видатних німецьких мислителів І. Канта, Р. Моля, Ф. Гегеля, Й. Фіхте. В Україні вплив на розвиток цієї теорії мали ідеї та погляди членів Кирило-Мефодіївського братства, роботи М. Драгоманова, М. Грушевського, вчених-юристів С. Дністрянського, Ф. Тарановського, Б. Кістяківського, М. Ковалевського, М. Палієнка [73, с. 3-4]. Проте погоджуємось із думкою дослідника І. Воронова про те, що досі не оцінений повною мірою сучасною політичною наукою внесок у розробку проблеми правової держави та прав людини, який здійснили вітчизняні мислителі [22, с. 17].

Вивчення наукової юридичної літератури дає можливість виділити такі основні ознаки правової держави: верховенство права; верховенство закону; забезпечення прав та свобод громадянина; взаємозв’язок держави та права (зв’язаність, обмеженість законом держави); взаємна відповідальність; чіткий розподіл повноважень гілок влади; юридична захищеність особи; введення правової освіти в межах країни; закріплення в законі загальнолюдських цінностей, його гуманізм і вірність правам людини; своєчасне виявлення суспільних потреб та інтересів, наступне їх врегулювання [73, с. 69-168; 22, с. 89-80; 95, с. 184-185; 85, с. 10; 222, с. 22-34]. Прямо чи опосередковано більшість цих ознак потрапили в орбіту мислення Роксолана та отримали поштовх для розвитку до такого рівня, який сьогодні закріплений у Конституції України.

Значну цінність не лише для української, а й для світової філософсько-правової думки мають роздуми С. Оріховського над проблемами права. Аналіз спадщини Роксолана дає можливість назвати його одним із основоположників української філософії права. Передусім С. Оріховського-Роксолана цікавили питання онтології та аксіології права (див. додаток Д). Об'єктом осмислення були взаємозв'язки права і природи, права і людини, права і закону, права і моралі, а основна заслуга мислителя полягає, що він вперше в Україні та Європі провів системне філософське осмислення теорії природного права. С. Оріховський присвятив цій проблемі окрему працю „Про природне право”, хоча вона до наших днів фактично не збереглася, проте елементи цієї теорії зустрічаються в інших працях, промовах, листах українського мислителя. І саме орієнтуючись на них, аналізуючи їх, можливо прослідкувати лінію поглядів та послідовно їх відобразити у цілу природно-правову теорію. Найбільшу цінність у цьому відношенні мають такі праці: „Про турецьку загрозу”, „Напучення польському королеві Сигізмунду Августу”, „Компас”, „Про целібат”.

Право, на думку С. Оріховського, прищеплене ще першій людині і з того часу стало природженим. Так званий „закон природи” (природний закон) записано в органах нашого тіла для того, щоб жили „згідно з природою і її законами”. У природі все обумовлене, тому з цього приводу мислитель зазначає, що найвищим є такий закон природи: „нічого немає випадкового, нічого такого, що не було б дано без якоїсь мети” [189, с. 235]. Через притаманне людині природжене право С. Оріховський звеличує і підносить її над усіма іншими природними творіннями, вважає найдосконалішою та найдовершенішою у світі. „Бо людина, – пише з цього приводу Роксолан, – завдяки природженому праву над бджолою і над кожним у череді бидлом, що купчиться, вищою є: не любить пустки, але людей і міста шукає. Згідно з природним правом людина, у своїй політії на правах і звичаях вихована і наукою вдосконалена, є найдовершенішою поміж усіма тваринами на світі” [136, с. 255].

Слід підкреслити, що з природженістю органічно пов'язане поняття не відчужуваності того чи іншого права. “Природжене” – означає дане природою людині з моменту її народження. З цього моменту воно стає невіддільною частинкою,

яку неможливо стерти, знищити, вирвати з людини. Природні права можна порушити, обмежити, створити умови, за яких стане нереальним їх здійснення, але відчужити, позбавити людину цих прав не можна. З цієї точки зору очевидною стає прогресивність поглядів С. Оріховського, оскільки ідея невідчужуваності природних прав набула актуальності та утвердження значно пізніше. Основними природними правами український гуманіст вважає право власності, право на мир і злагоду, право на свободу совісті, право керуватись вказівками власного розуму, право на справедливість і рівність, право на вимогу дотримання договору і покарання у випадку його порушення.

Природне право на власність ґрунтується на такому важливому принципі, як утримання від зазіхань на чужу власність навіть у випадку, коли втратив своє власне, „інакше з'являться в державі хитрощі, зрада, грабунки, чвари, насильство над слабшими”, тому С. Оріховський радить королю звільнити державу від цього зла і добирати до сенату людей стриманих, таких, які вдовольнятимуться тим, що мають, навіть малим. Український гуманіст переконаний, що „моє” і „твое” – це два джерела всякої незгоди в суспільстві, що можуть привести аж до загибелі держави: „Через них спочатку виникають суперечки та судові позови, які породжують ненависть. З ненависті згодом виростають заколоти, а після заколотів неминуче наступає крах держави” [188, с. 45].

Таким чином, С. Оріховський демонструє перший приклад тих негативних наслідків, які можуть настати, а точніше, неминуче настають через порушення природного права. При цьому, слід звернути увагу на той момент, що порушення цих прав окремих людей, зрештою, деструктуризує та руйнує ціле суспільство і державу.

Не менш важливим у природно-правовій концепції С. Оріховського є право на мир, злагоду і спокій. Панування у державі цих трьох елементів формує сприятливе середовище для реалізації всіх інших прав. Мир, злагода і спокій – гармонія, це життя у згоді із законом природи, а тому саме це, на думку Роксолана, повинно бути кінцевою метою, і до неї король повинен спрямовувати свою державу, якщо хоче нажити слави мудрого [136, с. 256]. Саме для того, щоб забезпечити мир, запобігти чварам, розбрату, мислитель дає цінні вказівки королеві, кого обрати в сенат,

доводить, чому слід реорганізувати судову владу. Навіть порада С. Оріховського першим виступити проти Туреччини була, на думку Роксолана, єдиним варіантом вирішення проблеми, пов'язаної з постійною загрозою нападу турків у якийсь невдалий момент (заколотів, міжусобиць). А це привело б не просто до порушення миру і спокою, який й так складно утримувати, а й до зневаги всіх інших природних прав. Іншими словами, активне ініціювання війни за таких обставин, що склались, є нічим іншим, як формою захисту від зовнішнього ворога (не дати йому можливості скористатись ослабленням держави).

Не викликає сумніву прогресивність для того часу і демократичний характер ідеї С. Оріховського у контексті теорії природного права про свободу совісті та слова. Роксолан неодноразово висловлював думку про необхідність терпимості та толерантності до інакомислячих, зокрема й іновірців. Відсутність цих прав породжують дикість, варварство, деспотію, явно суперечать природному праву. Виходячи з такого причинно-наслідкового зв'язку, мислитель стверджує, що в країнах, де природне право занедбане, де переважають деспотичні форми влади, усі люди приречені бути підневільниками. Прикладом таких країн С. Оріховський називає Туреччину, Московію, Литву, тобто князівські держави.

Важливим є питання справедливості всіх перед природним правом та у природних правах. На думку мислителя, право є для всіх бідних і багатих, високих правителів і поспільства. Аналізуючи цю тезу, В. Литвинов підкреслив: „Це твердження важливе, бо запроваджувало новочасний погляд про рівність усіх громадян стосовно права. Оріховський усвідомлював, що лише на такій zasadі можна забезпечити справедливість у державі і пишався тим, що саме Польська держава з такої zasadі виходила” [136, с. 257].

Одним із важливих принципів природного права є суворе дотримання договору, порушників якого С. Оріховський зараховує до найбільших злочинців. А таким зневажальником угод, губителем природного права був насамперед турецький султан, влада якого ґрунтувалась на брехливих присягах, хитрощах, обмані, віроломстві. Від порушення умов договору, іншими словами, від нехтування законів

природи, його не стримували жодна річ „ні угода, ні запевнення, ні сумління, ні почуття справедливості, ні, нарешті, міжнародне право” [193, с. 101].

Право керуватись власним розумом – одне з найважливіших прав. С. Оріховський на власному досвіді переконався у цьому, на особистому прикладі довів цінність права діяти відповідно до вказівок власного розуму. Йдеться про одруження українського мислителя. Після навчання в Європі, повернувшись додому за наказом батька, С. Оріховський прийняв сан священника, внаслідок чого на нього поширилась заборона одруження – закон целібату виданий римським папою Сиріцієм. Усупереч цьому законові український мислитель таки одружився. У листі до Я. Комендоні „Про себе самого” він пише, що, взяв дружину із шляхетного дому на ймення Магдалина, дочку Яна з Холма, дівчину, котра переважала інших посагом, вродою і цнотою [186, с. 584]. А у спеціально присвяченому цій темі зверненні до папи римського Юлія III, мислитель прямо говорить, що „взяв дружину, керуючись природним правом, яке наказує одружуватись так само, як і народжувати, і жити, а цього не можна змінювати людськими законами” [136, с. 257]. Таким чином, С. Оріховський природне право ставить вище позитивного (людського). Через таку домінуючу роль у Всесвіті саме законів природи, людські закони повинні відповідати їм, не можуть скасовуватись, при потребі змінюватись, якомога більше наближуватись до природно-правових, оскільки „то велика несправедливість – намагатися змінити права природи людськими постановами” [196, с. 550].

Целібат походить, на думку С. Оріховського, не від Бога, а від диявола, який того лише хоче, щоб люди в його царстві всупереч природному праву займались розпустою, бо ж, справді, у зв’язку із забороною священникам під загрозою смертної кари, мати дружину і залишати по собі нащадків, у державі як серед вищого, так і нижчого духовенства панувала аморальність, розбещеність, розпуста. За словами В. Литвинова, дружина для С. Оріховського – символ перемоги над тим насильством, що порушує Божі і людські права [136, с. 257].

Логічно, що активна критика целібату та одруження українського гуманіста викликали негативну реакцію з боку католицької церкви. Суть рішення С. Оріховський описує так: „Єпископ не подарував мені того. За те, що я взяв

дружину, того самого дня (побоюючись війська, бо натовп рицарський, що зібрався тут, мало його не ув'язнив) оголосив мене за бунтівника, виключеного із суспільства (вважаючи мене, присутнього, ніби відсутнім), після чого прокляв, зажадав конфіскації маєтностей на користь скарбниці і присудив до вигнання. Вирок його був сповнений найгостріших висловів, якими зневажав мене і моїх нащадків. Далі свідомо пропускаю багато дечого, бо не вистачило б і дня, аби перелічити все по черзі” [186, с. 584-585]. Такою була кара за те, що український гуманіст знехтував видуманими людьми законами, а послухав „найкращих поводитирів у житті: природи і здорового глузду”. Іншими словами скористався своїм природним правом.

Аналізуючи феномен права, не можна оминати питання його класифікації. За С. Оріховським, право поділяється на „природне право”, „позитивне право”, „звичаєве право”, „божественне право”. Природне право, на думку С. Оріховського, – незмінне, стає право, прищеплене кожній людині від народження. Часто український гуманіст визначає це право як оголошене, дане Богом, існуюче з його волі. Позитивним правом є право, яке С. Оріховський вживає з означенням „людське” або „земне”. Людські закони не є досконали, тому з часом їх треба змінювати: „Бо як інших віків інші звичаї, так права інших часів іншими бути повинні; і як ми звикли сміятись з дітей, коли батьківське взуття взувають на свої ноги, так само слушно з тих сміятися треба, хто давні права нашого часу пристосовує, хоч їх частково довге вживання псує, а почасти доба республіки перетворює на непотрібні” [136, с. 255]. Таким чином, можемо стверджувати, що на відміну від сталого, незмінного природного права, С. Оріховський вважав, що позитивне право є динамічним, змінним, властивим лише для конкретного історичного періоду, після закінчення якого ці закони слід змінювати відповідно до вимог нового часу.

Роздумуючи над суттю людських законів, С. Оріховський був переконаний, що одноосібно виданий закон, тобто однією людиною для всіх, не може бути добрим, оскільки це веде до виконання законів під кутом зору користі для однієї особи, а не загалу. „Найкращими є ті закони, у творенні яких беруть участь усі громадяни; коли все вирішено сенатом, ухвалено лицарським станом, оголошено королем, від імені всієї держави, найбільше пристосоване до того краю і народу. Лише за такої умови усі

належно будуть дотримуватись закону” [136, с. 259]. Важливо підкреслити, що такий цілком демократичний характер правотворчої діяльності держави, що було неабияким кроком вперед у політико-правовій думці в епоху переважно абсолютних монархічних форм правління.

Але роздуми С. Оріховського стосовно існуючих у державі законів не є, на перший погляд, видається, простими і однозначними (див. додаток Е). З одного боку, мислитель називає їх „людськими”, будує модель їх творення, а з іншого – називає їх „даром Божим”. За порушення цих „дарованих” законів помститься Бог „порушникам його подарунка вбивством, чварами, вигнанням, ворогуванням, руйнуванням, рабством, зрештою, приведе державу з покоління в покоління до ганебних законів” [188, с. 42].

С. Оріховський був активним прихильником ідеї обмеження влади короля законом. При цьому йдеться не про звуження його повноважень, компетенції, пониження ролі короля щодо ролі закону, оскільки правитель зобов’язується діяти тільки в межах закону. Йдеться про підняття значення цього закону до рівня найвищого над усіма в державі, а значення короля також автоматично піднімається, оскільки саме він – інтерпретатор. Він найкраще повинен розуміти закон і сам цілком справедливо зобов’язаний виконувати його і вимагати цього від інших. Король-інтерпретатор – людина, яка найдосконаліше володіє цим законом. Такі міркування С. Оріховського відповідали тенденціям не тільки західної ренесансної, але й середньовічної, зокрема й схоластичної, філософії права, яка, за словами Я. Стратій, розуміла позитивний людський закон як відображення закону природного й вічного, божественного, не визнавала легітимності свавільного деспотизму і не вбачала в монархові джерело закону [264, с. 131].

Важливо наголосити, що С. Оріховський оперує поняттям природне право у різних контекстах, проте усі висловлювання мислителя такого змісту є частинами одного цілого, іншими словами, формують єдину концепцію природного права, яку до Роксолана ніхто не спромігся створити. Наведемо деякі із реплік гуманіста, вжиті у різних трактатах, які демонструють суть, цінність, значення природного права:

- правдиву свободу породжує такий державний лад, коли всі коряться праву, а воно непідвладне нікому [192, с. 75];
- ні природа не терпить, ні Бог не дозволяє, щоби зрадлива й підступна людина заснувала могутню державу [193, с. 101];
- держава і могутність королів тримається на двох частинах – одну з них – щастя – дає божественна доля; другу – розсудливість – дарує природа [193, с. 102];
- нікому, доки житиму, не дозволю будь-кому відняти її (дружину – *О.Д.*) і не потерплю, якщо забиратимуть силоміць, бо це суперечить закону природи і священним законам [194, с. 171];
- коли природа божественною вказівкою приводить нас до шлюбу, хай буде визнано, що одруження є святим і в католиків, і в поган [194, с. 178];
- передусім ти (звернення до папи Римського – *О.Д.*) мусиш визнати і прийняти непорушними в Римі два принципи: по-перше, природне право; по-друге, – божественний закон. Інакше взагалі ніякого послуху від нас не будеш мати, бо ти всупереч законам природи живеш і всупереч настановам Божим правиш [194, с. 192, 194];
- людина ж є часткою божественного єства; вона створена на зразок вищої природи [189, с. 204];
- безглуздо братися за справу, яка суперечить нашій внутрішній природі [189, с. 224];
- їжа та харчування призначені лише для того, щоб жити, а й щоб народжувати, щось із себе видавати. Людина, що не мала таких властивостей, вважалася безсилою, немов би позбавленого своєї природи, бо нічого не видала з себе. Звідси випливає, що сила, якою жінка полонить чоловіка, так вплетена й улита в природу людини, що той, хто намагається знищити ці природні властивості, здається, знищує саму людину в людині. А оскільки цього не можна допустити, то ми заявляємо, що така людина не тільки шаліє і втрачає глузд, а веде справжню війну з самою природою речей [189, с. 224];

- природа кличе, щоб ми йшли за нею, милувалися і трималися її за всяку ціну [189, с. 233].

Із наукового доробку С. Оріховського, як зазначає І. Ситар, можна зробити висновок, що важливою онтологічною функцією природного права є приведення поведінки людини до точної взаємної відповідальності природних процесів, тобто перебіг людського життя повинен відповідати природним періодично змінним явищам, природним циклам. Життя людини повинно бути резонансним з природою, оскільки закони Всесвіту є єдиними для природних процесів і дій людини. Ця функція забезпечує координацію поведінки людини, приводить її у правомірний стан [251, с. 75].

С. Оріховський-Роксолан був одним із перших українських гуманістів, хто виступив за розмежування світської та духовної влади. Ставши на позиції антифеодального й антикатолицького за характером реформаційного руху, мислитель засуджував папський абсолютизм, критикував католицьку церкву, вимагав покласти край втручанню папи у державні політичні та соціально-економічні справи. Викликає здивування той факт, що український гуманіст був непослідовним у своїх поглядах.

Під впливом ряду об'єктивних та суб'єктивних обставин правові та тісно пов'язані з ними релігійні концепції С. Оріховського пройшли протягом життя мислителя значну еволюцію. Ранній період розпочався у кінці 20-х років XVI ст., тобто зі студентських років. Молодий, повний енергії, активний студент кращих університетів Європи Станіслав знайомиться з найвидатнішими здобутками світової культури, досліджує і вивчає класичну античну літературу, ораторське мистецтво, філософію, інтенсивно спілкується з новими знайомими, вступає в полеміку з державними та церковними діячами, відомими філософами. Поступово С. Оріховський став прихильником гуманістичної течії і в дусі епохи Відродження засуджує папський абсолютизм та підпорядкування світської влади духовній. Це і було основним релігійно-політичним поглядом мислителя, який він особисто почав заперечувати наприкінці свого життя.

На думку В. Литвинова, критиці духовної диктатури церкви майже всіх гуманістів сприяли такі два чинники: перший – це відмова гуманістів від визнання

церковних догм як істини в останній інстанції, другий – поширення у XIV ст. течії номіналізму, який через теорію подвійної істини сприяв розмежуванню світської та духовної влади та ліквідації універсальної папської теократії [136, с. 294]. С. Оріховський визнавав примат світської влади над духовною і саме це дає підстави віднести його до активного захисника і прихильника реформаційного руху.

С. Оріховський, критикуючи католицьку церкву, її оборонців, церковне чиновництво теж вимагає покласти край втручанню папи і всього католицького кліру в політичну і соціально-економічну сфери держави. Він виступає проти пануючого в Середні віки в Європі вчення, зміст якого полягає в тому, що Бог є єдиним носієм влади над народом і державою, але здійснює він цю владу через своїх посередників – священнослужителів, церкву та свого намісника папи Римського. Зрадниками, ворогами вітчизни, шпигунами, змовниками проти короля називав С. Оріховський цих служителів, а папу – шакалом, хитрим звіром, тираном. Мислитель переконаний, що без їхнього втручання Бог відпустить людям гріхи, бо „коли вже треба позбутися одного з двох посередників: Христа чи понтифіка, – то краще, аби посередництво відбувалося без понтифіка, аніж з його допомогою. Христос є життям нашим і надією, посередником і посланцем Бога, Отця нашого” [194, с. 183].

Українське негативне відношення як до найвищого, так і до нижчого духовенства було викликане поведінкою, їх ганебним життям, які С. Оріховський мав можливість бачити на власні очі. “Після меси різався (священик – О.Д.) з хлопами в карти, пиячив з ними і під вечір ходив до своєї коханки. Пиячив за північ, хоча на ранок часто мав службу. В попівському будинку було повно байстрят; його часто заставляли з чужими дружинами; хлопи ганяли його по селу мов скаженого собаку” [180, с. 304-305]. Єпископ Дзядуський, якому український мислитель доповів про аморальність, розбещеність плебана, сміючись відповів: „Він так само людина, як і інші”. Засуджуючи корисливість священнослужителів, С. Оріховський констатує: „Нинішні наші любі прелати швидше якійсь мавпі або звідниці допоможуть з її блудницями, аніж убогій дружині з убогим чоловіком із їхніми нужденними дітками своїми” [180, с. 304-305].

Не обминула різка критика С. Оріховського і самого папу. Відчуваючи прихильність серед шляхти, у сенаті і навіть розуміння з боку короля, С. Оріховський звертається до понтифіка: „... ваш престол став вельми ненависний для народів, які бачили в ньому вже не осередок святощів, а – розпусти” [194, с. 165]. У своєму листі до римського папи Юлія III С. Оріховський сміливо характеризує деяких понтифіків: “Лев VIII – жив як лев, а помер як бидло, Клемент VIII – віддав на пограбування Рим, Олександр – був не намісником Христа на землі, а “прокляттям церкви”. Самого адресата – Юлія III – звинувачує в тому, що за його правління розпустою в Римі займатись стало почесніше, ніж на Русі одружитися [194, с. 165].

Питання розмежування світської і духовної влади завжди перебували в полі зору С. Оріховського. На думку мислителя, як церква не повинна втручатись у державні справи, так і держава не повинна втручатись у справи релігійні. Єпископ і король повинні діяти в межах своєї компетенції. “Єпископ під час богослужіння, – писав мислитель, – не є підданим короля. Після того, як богослужіння закінчилось, коли ти повернешся до своїх королівських справ, тоді знову будь королем. Бери до рук меча, якого Бог дав тобі для покарання злих та захисту добрих. В церкві забудь, що ти король. Там до певної міри королівство єпископів, а не твоє. Ти будь королем не в церкві, а в державі”. Що ж до священнослужителів, то вони “нехай хрестять по костьолах, але в державі не бурмиструють! Якщо їм до смаку світські справи, нехай скинуть сутану і або вітчизну покинуть або римського султана!” [136, с. 297- 298].

Чужим для релігії Христа С. Оріховський називав присутність єпископів на королівських нарадах. З цього приводу мислитель каже королю: “На твоїх нарадах сидять також найсвятіші єпископи. Їх ти шануй як онуків. Але завів ти це, певно, випадково, тому що воно чуже для церкви” [136, с. 298]. Крім того, український гуманіст критикував так звану духовну юрисдикцію, оскільки духовенство не може “судити про честь або із землі засуджених людей виганяти”. З іншого боку королю не слід призначати єпископів за зазначеним приписом. С. Оріховський не заперечував участі короля у виборах єпископів, але лише з правом дорадчого голосу. Ставши найактивнішим популяризатором ідей гуманізму та реформації в польській та українській культурі свого часу, як стверджує О. Корх, своїм скептичним ставленням

до католицизму Роксолан певною мірою підривав авторитет церкви, а це сприяло формуванню критичного світосприйняття, пошуку самостійно осмислених форм самореалізації особистості [116, с. 104].

Гостра критика католицької церкви, її служителів, захисників, папських декреталій була зумовлена й особистими проблемами українського гуманіста. Йдеться про одруження С. Оріховського. На думку Роксолана, celibat суперечить природному праву людини на щастя, на одруження. Заборона шлюбу ксьондзів призводить до розпусти. С. Оріховський розчарований тим, що папа римський більше цінує аморальність, розбещеність, яка існує серед духівництва, ніж законний шлюб. Українського гуманіста не лякає суворий наказ папи. Відчуваючи підтримку з боку шляхти, сенату і короля, він впевнено пише: „Ти мене засудиш, але король не виконає вирок, тому що це забороняють йому робити наші закони. Шляхта стала за мене на Пьотрківському соборі, вона й нині мене захистить. Не забувай, що ти маєш справу не з італійцем, твоїм підданим, я – русин, шляхтич польський” [136, с. 296].

Треба зазначити, що С. Оріховський робив спробу все таки домовитись з понтифіком. Він звертався до нього з проханням зняти заборону на одруження, але навіть у випадку відмови український гуманіст не змінить своїх поглядів, дружини не покине, а от папі мислитель радить: “Побійся, щоб своєю заборонаю не згубив рештки поваги, які ще маєш у Польщі. Якщо ж все ж відмовиш, я звернуся по допомогу до короля шляхетського стану” [136, с. 296]. Гуманіст абсолютно переконаний, що “не відразу польський король, як тільки-но клацнеш пальцем або повернеш той перстень рибалки, наказ твій мені оголосить. так він не вчинить. Станіслава Оріховського, як людину вершницького стану, не виженуть з Польщі за рішенням римського понтифіка лише за те, що всупереч волі папи уникнув священницького будинку розпусти й одружився” [194, с. 186].

Наприкінці свого життя С. Оріховський перейшов на діаметрально протилежну позицію і вже в дусі контрреформації виступив за примат духовної влади над світською. Відповідно до своєї точки зору український мислитель переосмислює свої філософські погляди на державу: “Швидше світ без сонця світом може бути, аніж Польща без священика може бути королівством” [183, с. 384]. Тепер теза: „Добре

влаштована держава – то картина царства Божого” відіграла роль методологічного орієнтира філософсько-правових міркувань мислителя. З огляду на це, Роксолан будує таку логічну конструкцію: „Якщо Польща є королівством, то має короля, бо інакше королівством називатись не може. Якщо має короля, то має священика, який коронує польського короля. Якщо має священика, то має закон або віру, то завдяки вірі, немов шляхом якимось, у церкві християнській і під її зверхністю Корона Польська об’єднана”. Умовивід з усього сказаного такий: Польща нагадує піраміду, на кутах якої є король, священик, вітвар та віра, а на вершині „справою Божою встановлене змикається в одній святій, вселенській і апостольській церкві” [183, с. 407].

Однак перед тим, як виступити із критикою пізнього періоду творчості С. Оріховського, до висловлювань жалю з приводу переходу мислителя на позиції контрреформації необхідно ще раз замислитися над питанням, чому сьогодні так склалось, що „народ, який має виразну фізіономію своєї душі, втратив почуття власної гідності як особливої нації і кидає свій геній у русло розвитку чужих народів? Чому українська нація так опустилася, чому вона розпалася на атоми, складається з одиниць із високим почуттям індивідуалізму, із широким горизонтом мислення – але без відчуття народної цілісності, нездатна поки що створити власну державу” [2, с. 209]. Дослідник А. Алексеєнко однією із причин називає сучасну „духовну інволюцію”, яку переживає український етнос і яка полягає у порушенні законів, що регулюють людські стосунки, порушенні десяти заповідей, даних людству Богом. „Духовна інволюція, – пояснює вчений, – означає, що ми відмовились від джерела нашої сили, від Бога. Ми перевершили в гордуванні нашій самих себе, заявляючи при цьому: „Бога немає, і ми самі в усьому розберемося”. І розбираємося. І поставили планету на межу знищення, спричинивши численні війни, потребу вбивати собі подібних” [2, с. 220].

Очевидно схожі процеси спостерігав С. Оріховський наприкінці свого життя і вони зумовили його переглянути життєві переконання, обумовили прагнення мислителя на державному рівні узаконити примат духовного над земним, світським. Якщо не брати до уваги спосіб, яким Роксолан намагався розв’язати проблему бездуховності у державі, сама по собі ідея мислителя варта уваги і в наш час. Про

досягнення С. Оріховського у сфері філософсько-правових досліджень та його вплив на розвиток вітчизняної філософії права С.Сливка пише: “Ним зроблено більше, ніж древніми софістами, стоїками, Арістотилем, Хомою Аквінським, які розглядали природне право як різновид Божого права. Він розвинув далі ідеї П. Русина, надавши їм вигляду цілісної концепції. Його ідеї про природне право розвивали далі Ф. Прокопович, М. Козачинський та ін.” [261, с. 52].

Проте викликає занепокоєння і підсилює актуальність цієї розвідки той факт, що в процесі пошуку послідовників ідей С. Оріховського, позитивний результат якого дав би змогу констатувати появу своєрідної оріховіанської школи філософії права та держави, виявилось: сучасні українські вчені, аналізуючи праці видатних мислителів минулого радше порівнюють їх із працями закордонних діячів, аніж творчим спадком Роксолана, таким чином перериваючи континуум часу підхоплення та розробки його філософсько-правових концепцій протягом історії розвитку української культури. Так, зокрема Я. Стратій, аналізуючи спадок Ф. Прокоповича, неодноразово вказує на схожість його позиції із поглядами Г. Гроція, наприклад, щодо причини виникнення держави, яка полягає у властивості людської природи, як схильність до спільноти. Проте у цьому контексті зазначена дослідниця жодним словом не згадує, що С. Оріховський висловив цю концепцію на кілька століть раніше від голландського вченого [264, с. 142].

Немалу роль у даному конкретному випадку відіграло те, що Ф. Прокопович особисто шанував та цитував у своїх працях Г. Гроція. Проте, констатуючи, що згодом могилянці вважали природне право невід’ємною ознакою розумної людської природи, даним Богом і тому виключалася можливість зазіхання на нього з боку держави, Я. Стратій знову не використовує можливості наголосити на авторстві С. Оріховського щодо початкової фундаментальної концепції природного права, поняття природного права, здорового глузду, суті держави вона демонструє крізь призму філософем Г. Гроція, а згадує ім’я Роксолана тільки в контексті боротьби шляхетсько-республіканської та монархічної тенденцій [264, с. 131]. Однак ще 1990 року вийшла у світ монографія „Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні”, підготовлена Я. Стратій у співавторстві із В. Нічик та В. Литвиновим, в якій

констатовано, що у бібліотеці Ф.Прокоповича були також і твори С. Оріховського [161, с. 40].

Окремі ідеї С. Оріховського присутні і в соціальній “Утопії” І. Гізеля, зокрема сповідування пріоритетності спільного блага, прагнення впорядкувати відносини усіх соціальних станів, визнання основними критеріями оцінки „позитивності / негативності” вчинків рівня корисності для „народноя потреби” і „общаго добра”. Однак Л.Довга знову це розцінює як свідчення симпатії Гізеля до суспільно-політичних поглядів Г. Гроція, а не С. Оріховського, констатує, що між кийвськими інтелектуалами першим терміни „природне право”, „спільне благо”, „суспільна користь” увів в обіг П.Могила, не вказавши, що витoki їх формулювання сягають епохи Відродження і на теренах українських земель їх інтелектуальним джерелом стала філософсько-правова спадщина С. Оріховського. Дослідниця констатує, що від поч. XVII ст. почали виходити друком перекладені книжною українською мовою візантійські пам’ятки, в яких описувалися правила поведінки досконалих християнських володарів, духовенства та чернецтва, проте жодним словом не згадує, що С. Оріховський перший серед вітчизняних гуманістів підготував працю „Напучення польському королеві Сигізмунду Августу”, яка була прототипом інструкції правил поведінки монарха [54, с. 227, 246, 261].

Підсумовуючи сказане, навряд чи можна констатувати факт існування у наукових колах негативної тенденції свідомого уникнення підкреслення високої вартості філософсько-правових ідей С. Оріховського, через невизнання її як такої. Однак при аналізі порівняльних досліджень очевидним стає у більшості випадків положення „поза увагою вчених” творчої спадщини Роксолана, поєднане із одночасною популяризацією здобутків мислителів інших народів, інших націй, що з точки зору досягнень вітчизняної філософії права та держави виглядає не цілком адекватним.

Продовжуючи тему дослідження рецепції поглядів С. Оріховського після його смерті, не можна оминати питання демократичних традицій козацького державотворення. Чітких свідчень впливу творчої спадщини Роксолана на процес зародження та розвитку козацької держави немає, проте не виключено, що ідеї

мислителя були дотичними до цих процесів. Адже має рацію висновок, що створення козацької держави свідчило про величезні духовні та інтелектуальні сили, потужні можливості українського народу, ідея власної держави зріла й викристалізовувалася в українському суспільстві протягом віків і стала результатом піднесення української суспільно-політичної думки [47, с. 39]. У зазначеному контексті особливого значення набуває зауваження В. Литвинова та Р. Множинської, що у творах багатьох українських мислителів, зокрема й С. Оріховського, Київська Русь дедалі частіше називалася державним утворенням українського народу і таким чином робилися активні спроби відновити історичну пам'ять народу, аби він відчув себе повноцінним, самодостатнім етносом із глибокою історичною традицією та культурою [137, с. 317].

Продовжувачем низки ідей С. Оріховського став інший видатний представник римо-католицької Русі Йосип Верещинський, який був „етнічно чистим українцем”. У своїх працях він з'єднує ідеї Роксолана з ідеєю князівської України, намагається пристосувати до неї власні проекти реформування козацтва у політичній системі Речі Посполитої. У С. Оріховського, на думку науковців, Й. Верещинський запозичив такі ідеї: по-перше, створення в Україні рицарської школи, яку Роксолан деномінував „гімназією справжньої доблесті”; по-друге, перенесення в Україну королівської столиці, а на цій основі удосконалення її оборони і відродження давньої значимості землі; по-третє, створення колективними зусиллями Речі Посполитої заслони від навали турків та татар. Ідея та теорія трактату С. Оріховського „Напучення польському королеві Сигізмунду Августу” справили значний вплив на Й. Верещинського та відобразилися у праці „Регула, тобто наука, або Учинок доброго життя кожного християнського короля” (1587) [273, с. 36].

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що незважаючи на існуючу періодизацію світогляду С. Оріховського, як вважають сучасні дослідники, мислитель не тільки стояв на рівні кращих діячів західноєвропейської культури, але й випереджав їх своїми ідеями та узагальненнями, які були обґрунтовані з позицій соціально-політичної і філософської думки Нового часу [142, с. 214; 44, с. 68;]. За словами В. Олейникова, вчення С. Оріховського поряд із ученням Г. Сковороди не могли не позначитись на формуванні російської наукової думки [174, с. 26]. М. Самбор,

М. Макарець, В. Скиба та низка інших сучасних дослідників проголошують Роксолана першим вітчизняним теоретиком правової держави та в цілому гуманістичної політики та свободи [240, с. 95; 143, с. 85; 254, с. 305]. Має рацію і висновок С.Сливки про те, що сьогодні існують усі підстави визнати С. Оріховського засновником школи природного права в Європі [260, с. 95].

“В гуманістичному первоцвіті ідей, – зазначає Д. Вирський, – у зародковому вигляді присутня чи не вся гама винаходів європейської думки за кілька наступних століть. Ось і концепт “короля-сторожа” Оріховського носить ознаки ідеології лібералізму, сформульованої англійською класичною школою політекономії XVIII ст. Відмінність лише у тому, що Адам Сміт та інші її представники писали про “державу” – нічного сторожа, але слід враховувати, що в часи Роксолана володарі ще могли дозволити собі стверджувати: “Держава – це я!” [18, с. 165].

В умовах перехідного періоду, на думку С. Вовканича, саме потужність та дієвість інтелектуального потенціалу народу відіграли визначальну роль у методологічному спрямуванні, правовому та методичному забезпеченні реформування суспільно-політичної й соціально-економічної системи, а відтак у виведенні економіки з глухого кута, появі відчутних зрушень у господарюванні [20, с. 54]. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського є неодмінним елементом цього духовно-інтелектуального потенціалу українського народу, тому декларована висока цінність концепцій Роксолана виглядатиме недостатньо обґрунтованою, якщо не здійснити проекцію філософом мислителя епохи Відродження на площину сучасного українського державотворення.

Висновки до розділу 2

У розділі вирішено наукове завдання щодо комплексного пізнання та ґрунтового осмислення філософсько-правової спадщини С. Оріховського. Виконане дослідження дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Аналіз наукових праць, присвячених дослідженню особливостей епохи Відродження у Західній Європі XVI – XVII ст. дає можливість визнати основними тенденції тогочасної культури: антропоцентризм, гуманізм, актуалізація здобутків античності, реформаційний рух. Усі перераховані компоненти конструктивно вплинули на формування ренесансної правової думки, що проявлялось у значній увазі діячів епохи до проблеми невідчужуваності прав та свобод людини, у критиці впливу церковних інституцій на провадження світської зовнішньої та внутрішньої політики, у пропагуванні принципів рівності усіх перед законом, у перших розробках теорії правової держави, формуванні визначення державного суверенітету, обґрунтуванні теорії суспільного договору походження держави тощо.

2. Незважаючи на те, що розвиток ренесансно-реформаційних тенденцій на теренах українських земель протягом XVI – XVII ст. мав конкретні особливості, комплексний аналіз дає підстави стверджувати факт генезису в історії вітчизняної культури епохи Відродження з усіма концептуальними та ідеологічними зрушеннями, характерними для західноєвропейських країн.

3. На формування індивідуальної правосвідомості мислителя вплинула низка чинників: етнічне походження, суспільно-політичні та ідеологічні течії середовища народження, проживання, навчання та праці Роксолана, зв'язки, які здобув мислитель, перебуваючи закордоном, власні суб'єктивні особливості діяча.

4. На основі застосування генетичного, есенціального та функціонального принципів встановлення національної приналежності, а також аналізу низки наукових розвідок у цій галузі в полеміці навколо питання національної ідентифікації С. Оріховського-Роксолана обґрунтовується думка про визнання видатного діяча епохи українським мислителем, а його філософсько-правову спадщину необхідно вважати неодмінним елементом духовно-інтелектуального потенціалу українського народу.

5. Прогресивність філософсько-правових поглядів С. Оріховського знаменувало те, що мислитель уперше в історії західноєвропейської та вітчизняної культури сформував та обрав методологічною основою осмислення державно-правових інститутів концепцію природного права, одним із перших в історії вітчизняної правової думки теорію суспільного договору походження держави, став першим українським мислителем, який у своїх філософських трактатах обґрунтовував окремі елементи правової держави (верховенство права, верховенство закону, принцип поділу влади на гілки та їх розмежування, визнання держави гарантом прав і свобод людини та безумовним носієм обов'язків перед нею), значну увагу приділив феномену свободи та принципам справедливості, рівності та невідчужуваності прав людини.

Основними об'єктами, які потрапили у поле осмислення та філософствування гуманіста, крім вищезазначених, були проблеми оптимальної форми правління держави, яка б забезпечувала суспільне благо, гарантії прав та свобод людини, не суперечила і не порушувала б постулати природно-правової концепції; правовий статус монарха у державі; правовий статус сенату; окремі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики; співвідношення світської та духовної влади; взаємозв'язок моралі та політики; взаємозв'язок природного та позитивного права.

РОЗДІЛ 3

РЕНЕСАНСНИЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВООХОРОНЦЯ

3.1. Експлікація проблем професійного становлення особи правоохоронця в алегоричній інтерпретації правових поглядів С. Оріховського

Науковий пошук у текстах С. Оріховського цінних, конструктивних ідей, дотичних до проблем професійного становлення особи правоохоронця, вимагає чіткої дескрипції категорії „правоохоронець”, адже нею часто доведеться оперувати на цьому етапі дослідження. Проте у чинних нормативно-правових актах взагалі не зафіксовано, а в науковому обігу не існує єдиного визначення даного поняття. Логічним є твердження, що „правоохоронець” – це працівник правоохоронного органу, уповноважений здійснювати правоохоронні функції, однак і з приводу визначення юридичних термінів „правоохоронні органи” та „правоохоронні функції” у теорії права триває дискусія. Слушним видається висновок Т. Порошук про те, що, незважаючи на наявність значної кількості теоретичних, спеціальних і прикладних наукових досліджень проблем організації й функціонування системи правоохоронних органів, у юриспруденції та правовій практиці помітною є їх фрагментарність, певна роз’єднаність, яка породжує прогалини у науковому забезпеченні правоохоронної діяльності та відсутність необхідної координованості, сумісності, узгодженості існуючих наукових досліджень [218, с. 47]. Аналіз низки наукових розвідок, здійснених вітчизняними вченими, дає можливість виділити такі основні проблемні аспекти.

Необхідність чіткого визначення на законодавчому рівні вищевказаних правових категорій констатована більшістю науковців, хоча при обґрунтуванні значення появи у національному праві нових норм-дефініцій наголос ставлять на різних аспектах проблеми. Цілком слушно стверджують М. Хавронюк та М. Мельник, що відсутність єдиного підходу у розумінні того, які органи є правоохоронними, не

просто ускладнює вирішення теоретичних проблем у цій сфері, але й здійснює негативний вплив на діяльність цих органів, оскільки безпосереднім чином впливає на правове регулювання їх компетенції, правового і соціального статусу працівників тощо [151, с. 6-7]. Отже, чітке, несуперечливе і послідовне визначення законодавцем даного поняття дало б змогу усунути його неоднозначне розуміння, анулювати негативний вплив на діяльність та вдосконалити правове регулювання системи правоохоронних органів України.

Досліджуючи проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності, В. Осадчий констатує, що ще 1991 р. у вітчизняному законодавстві з'явився термін „працівник правоохоронного органу”, при цьому було встановлено кримінальну відповідальність за посягання на здоров'я, честь, гідність, безпеку, волю, майно працівника правоохоронного органу, його близьких родичів у зв'язку з його діяльністю, однак до цього часу законодавчого визначення цієї правової категорії не існує, що змушує з'ясовувати її зміст крізь призму цілої низки законів та наукових доробків [197, с. 96-97].

Зауважимо, що працівник правоохоронного органу може бути не тільки суб'єктом кримінально-правового захисту, але й суб'єктом злочину, а тому варто погодитись із думкою В. Коваленка, що відсутність єдиного підходу до визначення поняття правоохоронної діяльності та кола органів, які нею займаються, може стати причиною грубих порушень конституційних прав і свобод громадян, особливо у сфері кримінального судочинства. На думку дослідника, найбільш гостро дана проблема постала після прийняття 5 квітня 2001 року Кримінального кодексу України, однією із новел якого є особливо кваліфікований склад зловживання владою або службовим становищем – вчинення його працівником правоохоронного органу (ч. 3 ст. 369); крім того, як спеціальний суб'єкт злочину, у цьому кодексі фігурує „службова особа правоохоронних органів” (ч. 2 ст. 370) [99, с. 174-175; 124].

Зовсім інший аспект розглядає В. Щербатих, обґрунтовуючи доцільність доповнення чинного законодавства новими нормами-дефініціями та необхідністю формування вичерпного переліку правоохоронних органів. Зазначений дослідник звертає увагу, що повне і всебічне розуміння громадянином правової демократичної

держави того, які правоохоронні органи існують і діють у суспільстві, де він живе, необхідне головним чином тому, що ознакою всіх державних органів цієї категорії є їх озброєність, а також наявність наданого державою законного права у встановлених випадках обмежувати права і свободи громадян та інших осіб, а у виняткових обставинах – застосовувати щодо них силу, включаючи застосування спецзасобів та вогнепальної зброї. Знання системи правоохоронних органів України сприятиме зміцненню основ правового захисту громадян держави, які повинні чітко усвідомлювати куди саме і яким чином вони мають право звертатися за допомогою, а також того, коли і звідки така допомога повинна надійти [308, с. 147].

У спектрі різних наукових формулювань поняття „правоохоронні органи” і „правоохоронна діяльність” автору дослідження найбільше імпонує трактування цих правових категорій в широкому і вузькому розумінні. У широкому сенсі правоохоронні органи – це всі державні органи, які наділені певними повноваженнями у галузі контролю за додержанням законності й правопорядку, а правоохоронна діяльність у цьому контексті – це діяльність всіх державних органів, що забезпечують дотримання прав та свобод громадян, їх реалізацію, законність і правопорядок. У вузькому розумінні – до правоохоронних органів відносяться державні органи, які спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку, боротьби із злочинністю і з цією метою їм надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу та перевиховання правопорушників; правоохоронна діяльність у вузькому сенсі відповідно є діяльністю спеціально уповноважених органів охороняти права від порушень, що здійснюється у встановленій законом формі та порядку [285, с. 79; 198, с. 71; 255, с. 11-10].

Ці трактування не претендують на абсолютну повноту, всеохопленість та однозначність, однак загалом вони розкривають суть та відображають ключові аспекти природи досліджуваних правових феноменів. На одному із таких аспектів вважаємо не зайвим акцентувати увагу: правоохоронними є тільки державні органи, які наділені повноваженнями застосування заходів державного примусу і жодні громадські організації не можуть бути структурними елементами цієї системи. Ще одним додатковим аргументом на користь зазначеної позиції є ст. 1 Закону України

„Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року, в якій викладено таку норму-дефініцію „Правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій” [76, с. 39].

Таким чином, автор змушений піддати сумніву коректність позиції С. Решетняка, С. Лихової та їх однодумців, які до правоохоронних органів відносять громадські організації та суспільні формування, зокрема такі, як юридичні служби підприємств та організацій, профспілки тощо [231, с. 229; 139, с. 74-76]. Вважаємо, що ці громадські структури інтегруються в окремий важливий суспільно корисний багатфункціональний блок, який варто деномінувати правозахисним і розглядати не у складі, а поряд із системою правоохоронних органів України, оскільки діяльність об'єднань громадян є більшою мірою правозахисною, а не правоохоронною. З метою підтвердження цього висновку уточнимо суть використаного категоріального апарату і чітко розмежуємо поняття „правозахисний” та „правоохоронний”.

Незважаючи на той факт, що етимологія та значення слів „захист” та „охорона”, а також „захищати” та „охороняти” не є принципово різними, за словами К. Левченко, відмінності термінів „правозахисний” та „правоохоронний” обумовлюють ті феномени, які вони визначають. Механізм охорони прав людини включає до себе заходи щодо профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи, а механізм захисту включає заходи щодо відновлення порушених неправомірними діями прав та відповідальності особи, яка скоїла правопорушення [132, с. 22-23]. Аналогічно зазначає І. Сажнів: “Необхідність у правоохороні виникає не лише тоді, коли правопорушення вчинюється чи готується. Сенс та значення правоохорони як форми правореалізації полягає передусім у тому, щоб забезпечити перетворення вимог норм права у життя, не допускаючи їх порушення” [239, с. 114].

К. Левченко констатує що, правоохоронна діяльність не заперечує можливості порушення прав людини, а отже, захист прав людини та діяльність правоохоронних органів – це не одне й те ж, адже, крім правозахисної діяльності, до повноважень

правоохоронних органів входить запобігання правопорушенням, підтримання громадського порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху тощо [132, с. 22-23].

Свої висновки зазначена дослідниця формулює так: по-перше, правозахисна діяльність спрямована на захист прав людини, а правоохоронна діяльність на захист закону; по-друге, здійснення правоохоронної діяльності відбувається державними органами, а правозахисної – як державними, так і недержавними; по-третє, здійснення правоохоронної діяльності передбачає можливість застосування примусу, а правозахисної – виключає будь-яке застосування примусу. Для остаточного переконання у коректності висновків та для ілюстрації взаємозв'язку правозахисної та правоохоронної діяльності К. Левченко наводить приклад: „... правоохоронна діяльність тоталітарної або авторитарної держави може суперечити принципу захисту прав людини. Саме в таких ситуаціях починають виникати та діяти правозахисні організації, для яких принцип захисту прав людини є пріоритетним, і які намагаються впровадити його в якості правового принципу до системи законодавства” [132, с. 25].

Від вищевикладеної позиції відрізняється точка зору С. Краснокутського, який констатує, що з появою ринкової економіки і приватного сектора охорони з'явилась теоретична необхідність у виділенні недержавного різновиду правоохоронної діяльності. Дана діяльність, за словами вказаного дослідника, здійснюється з метою захисту юридичних і фізичних осіб від порушень або протиправних обмежень їх прав і законних інтересів, спеціально створеними для цього підприємствами, діючими на оплатній договірній основі, використовуючи спеціальні сили, засоби та методи у суворій відповідності із законом і неухильному дотриманні встановленого ним порядку [122, с. 30-32]. Держава не в змозі повністю забезпечити своїми силами безпеку всіх функціонуючих в суспільстві систем, тому не дивно, що частка працівників недержавних правоохоронних структур коливається від 50 до 80 відсотків від загального числа осіб, що „професійно” займаються боротьбою із злочинністю [122, с. 29]. Проте навіть якщо погодитись із думкою С. Краснокутського, що правоохоронна діяльність не є винятково прерогативою держави, до системи правоохоронних органів України суб'єкти недержавної вищезазначеної діяльності не входять, а існують у тому ж відокремленому

багатофункціональному блоці в якості комерційних організацій, які надають послуги у сфері забезпечення безпеки і одержують за це прибуток.

Вважаємо доцільним згадати ще один проблемний аспект порушеної теми, який став приводом для розвитку дискусій у наукових колах. Йдеться про місце правоохоронних органів у механізмі держави. Теоретики права висловлюють різні точки зору щодо визнання суду, тобто органу судової гілки влади правоохоронним органом, оскільки останні, як правило, асоціюються із органами виконавчої гілки влади. Іншими словами, в епіцентрі уваги постає питання віднесення суду до системи правоохоронних органів України, так, зокрема В. Осадчий стверджує: „Якщо суд здійснює охорону прав, то без сумніву суд є правоохоронним органом. Належність же його до самостійної „гілки” влади – зовсім інше питання” [197, с. 102]. Проте, зважаючи на той факт, що законодавчо прийнято розрізняти поняття „суд” та „правоохоронний орган”, а також враховуючи сучасні наукові підходи, дослідник погоджується з тим, що суд до правоохоронних органів відносити недоцільно [197, с. 102-103]. О. Тюріна безкомпромісно констатує, що система правоохоронних органів України є сукупністю державних органів як виконавчої, так і судової влади [286, с. 14]. Оponent цієї точки зору В. Коваленко, який, зауважимо, не менш категоричний у своїх міркуваннях, зазначає, що суд аж ніяк не можна зараховувати до когорти правоохоронних органів, оскільки „це вочевидь протирічить його конституційному статусу” [99, с. 177].

Визначаючи місце правоохоронних органів у системі усіх державних органів, деякі дослідники пропонують розглядати їх взагалі поза системою органів виконавчої влади, виділяють в окремий блок „забезпечення функціонування органів державної влади”, пропонують серед інших гілок влади виділити контрольно-наглядову та окрему правоохоронну гілку, або виокремлюють так звану „матеріалізовану владу”, яка втілена „в матеріальних придатках держави, серед яких армія, поліція, тюрми” [125, с. 26].

Авторський аналіз викладених ідей повністю підтверджує висновок Е. Кулаги, тому вважаємо слушною тезу, що вказані точки зору на зазначену проблему заслуговують на увагу, є оригінальними і мають право на існування, проте виділення

правоохоронних органів в окрему гілку влади буде доречним, якщо говорити про антидемократичну державу, яка не може існувати без сильних репресивно-каральних органів, які в цьому випадку дійсно є самостійною і навіть провідною структурою в державному механізмі. Отже, якщо говорити про державу, яка прагне бути правовою, то правоохоронні органи мають мати принципово інше призначення і бути лише складовою виконавчої гілки влади, а не виступати в ролі так званих „матеріальних додатків” [125, с. 25].

У більшості наукових праць, предмет дослідження яких дотичний до теми правоохоронних органів, присутнє цитування п. 1 ст. 2 Закону України „Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”: „Правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції” [75].

Звернення до пласту наукової правової літератури дає можливість виділити щонайменше три підстави для критики позиції законодавця: по-перше, перелік правоохоронних органів не є вичерпний (раніше ми вже звертали увагу на цей факт і наводили різні обґрунтування необхідності чіткого визначення системи правоохоронних органів України); по-друге, законодавцем не обумовлено критерій, за яким здійснено відбір правоохоронних органів, які прямо вказані у даній статті, а тому не цілком зрозумілим видається той факт, що прямо визнаються правоохоронними органи рибоохорони і державної лісової охорони, але не визнаються такими спеціальні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів, або спеціальні підрозділи створені для охорони заповідних територій. Крім того, вчені не знаходять відповіді на питання, чому згідно із абзацом другим п.1 ст.2 цього закону нарівні із працівниками правоохоронних органів державному захисту підлягають співробітники Антимонопольного комітету, проте не підлягають працівники Фонду державного майна, органів державної санітарно-епідеміологічної служби, органів мисливського

господарства тощо, хоча діяльність їх усіх істотно пов'язана з протидією правопорушенням [151, с. 22].

Третя підстава критичного коментування позиції законодавця – відсутність чіткого визначення поняття та переліку правозастосовних і правоохоронних функцій, адже факт виконання цих функцій дає можливість доповнення системи правоохоронних органів України новими структурними елементами, хоча правозастосовча практика властива для усіх форм державної діяльності – і законодавчої, і виконавчої, і судової [255, с. 9].

Зауважимо, між словами „правозастосовні” та „правоохоронні” функції у тексті цитованої статті вжито сполучник „або”, що надає юридичну підставу вважати правоохоронними і такі органи, які виконують не правоохоронні, а тільки правозастосовні функції. Крім того, це формулювання суперечить ст.1 Закону України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року, в якій чітко вказано, що правоохоронними органами є державні органи, які здійснюють правоохоронні функції, а про правозастосовні взагалі не йдеться [76]. Зважаючи на таку позицію законодавця, очевидно, правоохоронними слід вважати й органи місцевого самоврядування, якщо взяти до уваги наукову розвідку Л. Гулак, яка констатує, що місцеві Ради народних депутатів уповноважені здійснювати цілу низку правоохоронних функцій. Проте названа дослідниця наголошує, що “для реального затвердження правоохоронних повноважень місцевого самоврядування вкрай необхідним було створення спеціальних правоохоронних органів у їх структурі” [41, с. 236].

Існування альтернативи у чинному законодавстві є додатковим аргументом необхідності чіткого розмежування цих понять з метою усунення колізій, зокрема В. Грохольський суб'єктами правотворчості і правозастосування у сфері управління спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю називає: законодавчий орган – Верховну Раду України, яка приймає закони і постанови; Президента України, який видає укази і розпорядження; Кабінет Міністрів України, який приймає рішення, накази, настанови, інструкції, статути, розпорядження, вказівки; начальники управлінь Міністерства внутрішніх справ України тощо [37,

с. 114]. З огляду на вищевказане, законодавчо закріплене поняття правоохоронних органів, логічним буде визнання і Верховної Ради України, і Президента України, і Кабінету Міністрів України також повноцінними правоохоронними органами, оскільки вони здійснюють правозастосовні функції.

Окреслена проблема набуває особливо гострого звучання у зв'язку з тим, що досі відсутній єдиний підхід, щодо розуміння суті загального поняття „функції”, вони плутаються із повноваженнями, завданнями, компетенцією органів, до того ж існує думка, що немає жодного державного органу, який у своїй діяльності не виконував правозастосовчих функцій [150, с. 23-24]. За словами П.Онопенка, фундаментальних робіт, присвячених взагалі функціям держави, дуже мало, до того ж вони були опубліковані більше 20 років тому і внаслідок цього застаріли, а правоохоронні функції, які займають значне місце серед інших функцій держави, у зв'язку з динамічністю суспільного життя мають тенденції до подальшої диференціації, виділенні у них підфункцій з подальшим формуванням їх у самостійні функції [179, с. 76-77].

Першопричиною недосконалості національної правничої термінології, С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко вважають те, що Україна впродовж багатьох віків не мала реальної власної державності. Значних втрат вітчизняній юридичній терміносистемі завдано багаторічним домінуванням іноземних мов в усіх сферах суспільного життя, а єдиної державної політики у справі термінотворення, як органічного елемента законотворчої політики, за словами зазначених вчених, сьогодні взагалі не існує [30, с. 88-89]. Професійної допомоги фахівців-юристів у галузі юридичної термінології потребує і парламент країни [253, с. 105]. Цю відповідальну та трудомістку наукову працю О. Скакун пропонує сконцентрувати в науковому центрі з юридичної термінології, створеному при Академії правових наук України і здійснювати на основі ретельно розробленої концепції узгодження термінології законодавства України з міжнародним правом. Крім того, терміни, що є вживаними в усіх законах, не повинні залишатися довільною сукупністю, розкиданою між ними, їх потрібно систематизувати в одному документі, наприклад, у Законі про юридичні терміни [253, с. 105].

Отже, доречним є висновок про те, що вироблення стрункої та уніфікованої системи правничих понять та термінів являє собою не просто наукове дослідження, а, навпаки, є необхідною умовою і одним із пріоритетних напрямків правової реформи, оскільки тільки така система може забезпечити одностайне тлумачення правових приписів, а відтак одностайне та правильне застосування кожної правової норми [30, с. 94].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що висвітлення системи правоохоронних органів, обговорення колізій та суперечностей у нормативному регулюванні правоохоронної діяльності, аналіз різних наукових підходів до проблем формування чіткого категоріального апарату можна продовжувати, однак на даному етапі дослідницької роботи вважаємо за доцільне лише окреслити основні ключові аспекти проблем, пов'язаних із правоохоронними органами. Виконавши поставлене завдання, висловлюємо прихильність до позиції вчених-правників, які констатують нагальну потребу прийняття Концепції реформування правоохоронних органів або Концепції правоохоронної діяльності та розвитку правоохоронних органів, а також Закону України „Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність” [286, с. 15; 125, с. 26; 255, с. 15].

Реалії сучасних державних, політико-правових та суспільних трансформацій породжують інтенцію до новітнього етапу обговорення та осмислення питань професійного становлення особи правоохоронця. Практики констатують, що сьогодні у правоохоронних структурах не вистачає фахівців, які б могли професійно виконувати обов'язки, витримуючи існуючі колосальні навантаження, а підготовка кадрів – це справа не одного дня [133, с. 3].

Історико-правова думка не повинна залишатись параліпоменою, іншими словами, бути осторонь вирішення цих проблем і відігравати другорядну роль доповнення. В глибинах нашої історії зберігаються фундаментальні ідеї, які за своїм змістом еквіпотенціальні сучасним тенденціям. Враховуючи викладене, вважаємо доцільним розглянути погляди щодо питання професійного становлення особи правоохоронця, висловлені видатним діячем епохи Ренесансу, українським гуманістом, оратором С. Оріховським-Роксоланом (1513-1566).

Варто зауважити, що власне правоохоронні органи та їх працівники не виступали безпосереднім предметом аналізу мислителя, однак низку поглядів можна виявити у працях Роксолана, присвячених політико-правовій тематиці. А тому експлікація проблем професійного становлення особи правоохоронця можлива лише завдяки алегоричній інтерпретації правових поглядів С. Оріховського, тобто символічному трактуванню ідей мислителя, висловлених про короля і його підлеглих. В цьому випадку йдеться не про проведення паралелей, а про використання субституції (заміщення одного поняття іншим) [293, с. 441] (рис. 3.1):

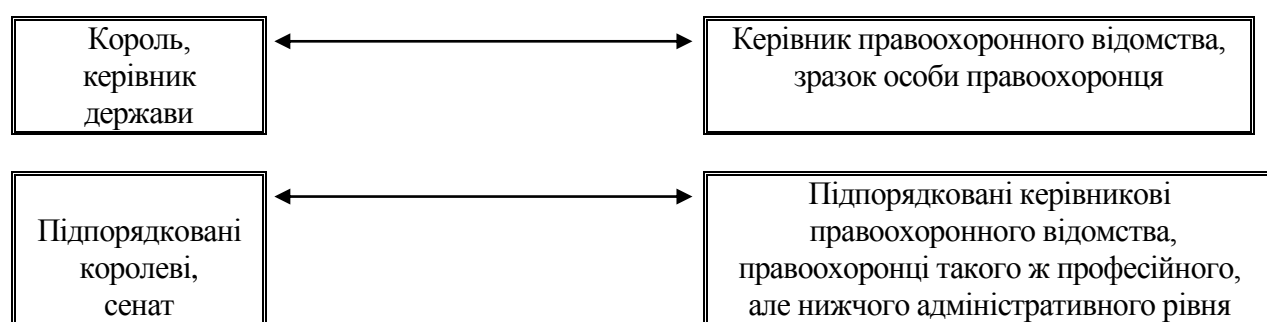

Рис. 3.1. Застосування субституції в процесі дослідження феномена професіоналізму правоохоронця у філософії права С. Оріховського

Такий підхід використано небезпідставно, оскільки когерентність даних понять виявляється навіть у сучасній Конституції України, у статті 102 якої зазначено, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина [113]. Це дає підстави стверджувати у теоретичному аспекті, що керівник держави водночас є верховним, першим, основним Охоронцем Права.

Пильна дослідницька увага до механізму формування складного феномена професіоналізму, пояснюється прагненням самого Роксолана бачити правителя професіоналом своєї справи. Враховуючи складну природу професіоналізму, вважаємо доцільним здійснити гносеологію ідеологем акмеологічного спрямування С. Оріховського крізь призму системних позицій В. Лапшиної (дивись додаток Ж), а саме з точки зору підсистем професіоналізму діяльності, професіоналізму особистості,

нормативної діяльності й поведінки професіонала та продуктивної Я-концепції [130, с. 224].

Досягнення рівня професіоналізму – телос процесу професійного становлення та вдосконалення особи правоохоронця. Отже, у перспективі перед нами постає завдання консеквентно розглянути кожну із цих компонентів, проте зазначимо заздалегідь, що більшість концепцій С. Оріховського стосуються перших двох підсистем (дивись додаток 3).

Суть підсистеми професіоналізму діяльності правоохоронця полягає у гармонічному сполученні високої професійної компетентності і професійних навичок на рівні майстерності, а також соціальних інваріантів професіоналізму, які характеризують спеціальні базисні вміння [130, с. 224]. Керуючись даною схолією, передусім з'ясуємо, в якій сфері діяльності король повинен стати професійно компетентним, тобто володіти системою знань, які дозволяють виконувати професійні завдання з високою продуктивністю.

„Найважче у світі правити державою” – виголошує С. Оріховський, а власне ця діяльність для короля є повсякденною справою [188, с. 35]. Майже дослівно повторюючи Арістотеля, Роксолан констатує, усі функції праведного короля у державі споконвіку були троякі: 1) провідництво у разі війни; 2) обов'язки верховного судді у кримінальних справах (додатковий аргумент коректності використання прийому субституції король – правоохоронець); 3) офірування Богу пожертв, тобто одноосібне представництво народу перед надприродними силами. Саме такими королями, на думку С. Оріховського, були святі біблейські патріархи від Адама до Ноя і аж до царя Саула. Невід'ємною ознакою „справжнього” короля, на гадку С. Оріховського, є присяга, яку він має дати короні та підданам, сідаючи на престол. Символом цієї присяги править скіпетр в руках володаря [18, с. 154].

Збагатити комплекс знань, цінних для „найважчої в світі” праці монарх не зможе тільки шляхом власного пошуку. Він повинен прислухатись до порад, бо „ніхто з королів, хоч який розумний, не зможе правити іншими, якщо сам спершу не навчиться дослухатись до своїх наставників” [188, с. 34]. Проте доцільність цих дій С. Оріховський вбачає не тільки у зв'язку з їх дійсно раціональною діяльністю, але з

метою виправдання таким чином свого сміливого кроку, адже пропонувати королеві навчити мудрості означає ставити під сумнів його професійну компетентність. З цього приводу С. Оріховський пояснює: „Ти ще дуже молодий. А щоб хтось не зміг використати це тобі на шкоду, я змушений (якщо ти чогось не знав би!) в простій і щирій промові поради чого тобі слід остерігатися, чим нехтувати” [188, с. 34]. Щоб не викликати негативної реакції правителя, Роксолан зазначає: „Чим більшої держави ти король, тим пильніше дбай, щоб уже тепер дістав правильні настанови, як тобі захистити увесь твій народ. У цьому тебе можуть підтримати лише ті, хто любить тебе і переконаний, що в твоєму гаразді захований і їхній добробут. До цього гурту належу і я, – про що засвідчить писання, яке тобі пропоную” [188, с. 34-35].

Ідентифікуючи короля найвищим майстром в державі, „сторожем королівства”, С. Оріховський радив жити йому не всередині, а поза тими речами, які він стереже. „Так, – наводить мислитель приклад, – породистий собака ніколи не ховається у вівчарні, а лягає вночі за ворітьми, – щоб добре було чути вовків, відганяти їх і переслідувати. Навпаки, ледачий і непородистий собака ховається серед овець і часом ганебно шукає захисту в чабана”. Далі Роксолан підсумовує: „Живи й ти заради спільного добра там прошу, де всім серцем відчуваєш, що потрібен” [188, с. 39].

Роксолан дає дескрипцію того, як треба захищати королеві державу, пропонує змінити систему оборони, запровадити почерговість військової служби воєводствами, щоб не виснажувати людей щорічними податками, та щоб молодь не звикала до розкішного і безтурботного життя, а робила щось на благо держави [188, с. 40-41].

Причинно-наслідковий зв'язок між внутрішніми непорозуміннями, суперечками та втратою свободи С. Оріховський демонструє з метою додаткового підтвердження раціональності своїх порад королеві дбати про мир і злагоду у суспільстві, а особливу увагу мислитель акцентує на проблемі досягнення згоди серед вищих урядовців. „Заради любові до Батьківщини і єдиної віри я звертаюся до тебе, мого короля, який, бачу, не може міцно тримати кормило держави при найвищій незгоді між сенаторами „... якщо ти не думаєш і не дбаєш про те, як прихилити до себе дружніх і потрібних тобі сенаторів, то – або правити будеш зле, або взагалі не

правитимеш: через чвари поміж видатними вмиць буде загублено все, що залишив тобі батько” [188, с. 44-45].

Неодмінним елементом професіоналізму діяльності є комунікативна компетентність, яка, за словами В. Лапшиної, виявляється в ефективному спілкуванні та забезпечує успішне освоєння методів управління людьми [130, с. 225]. Таким чином, особливої цінності набувають висловлювання С. Оріховського з приводу побудови взаємостосунків між правителем (правоохоронцем), його підлеглими (державними службовцями) та його підданими (пересічними громадянами). „Я хотів би бачити тебе королем, – зазначає мислитель, – який зуміє як треба правити, які звичаї наслідувати і яким чином стримувати себе, щоб між нами обома завжди було порозуміння – з одного боку покірність, з другого – правління. Ти мені наказуй строго, а я в свою чергу підкорятимусь тобі без образ” [188, с. 49]. З цією ідеєю тісно сполучена теорія суспільного договору. Ціна досягнення окресленої ідилії правління полягає у виконанні володарем двох умов: по-перше, він повинен ні про що інше так не дбати, як про гаразд підданих; по-друге, король повинен переконати усіх, що саме він є мудріший, справедливий ший, сильніший і кращий серед мужів держави. Перша умова виховує любов до правителя, а друга – віру в нього [188, с. 49].

Для досягнення високого рівня компетентності правителя, щоб стати „єдиним патроном і захисником усіх”, зразку особи правоохоронця, тобто королеві, мислитель радить наколи не жити довго на одному місці, всюди бувати, всюди давати про себе знати, дбати про всі частини держави, оглядати провінції, вислуховувати скарги, карати винних та звільняти пригноблених [188, с. 56]. Такими методами налагоджене спілкування з народом є запорукою сприятливої загальносуспільної атмосфери в державі, оскільки має вияв у визнанні бездоганного авторитету володаря, підтримки його рішень, довіри та поваги до нього.

Не можна залишити поза увагою ту частину акроаматичних праць С. Оріховського, в якій мислитель висвітлює проблему співвідношення у державі влади короля та закону. Правителю беззаперечно слід взяти на озброєння, що „закон, коли він є душею і розумом держави, далеко кращий за непевну державу і вищий за короля” [188, с. 42-43]. Більше того, Роксолан категорично констатує, що закон власне

і є правителем вільної держави, він сам навчає що треба, а чого не слід робити, але оскільки він „мовчазний”, „сліпий” і „глухий”, не може самостійно вислуховувати та провадити бесіду, виникає необхідність у виборі посередника, роль якого відіграє король і таким чином, останній стає „вустами”, „очима” та „вухами” закону. Отже, правитель, якого обирають відповідно до закону, повинен пам’ятати своє призначення інтерпретатора, присягнути „віру в королівстві зміцнювати й нічого іншого не робити, як тільки те, що закон велить”. У протилежному випадку королівство потрапить до рук ворогів чи рабів правителя [188, с. 42-43].

Зауважимо, що Д. Вирський вбачає у працях Роксолана завуальовану критику порядків Священної Римської імперії та інших християнських монархій, яка стосувалась і політико-правового постулату про володаря як джерела закону. Замість нього С. Оріховський висуває інший принцип – „*quicquid principi contra legem placuit, id irritum est et inane*, тобто – будь-який правитель, який замишляє проти закону, є непридатний і нікчемний” [18, с. 157].

Досліджена крізь призму поглядів Роксолана, перша підструктура професіоналізму діяльності перебуває у діалектичній єдності, тісних функціональних зв’язках із підсистемою професіоналізму особистості, в центрі якої стоять вимоги до рівня розвитку різноманітних характеристик і властивостей особи, професійно важливих якостей, які впливають на результативність професійної діяльності [130, с. 225]. Професійно важливі якості є необхідними умовами успішного оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками, які визначають успішність навчання у встановлений термін і ефективність професійної діяльності [316, с. 362].

Основний зміст процедури виявлення професійно важливих якостей, як зазначає О. Ярмиш, полягає в тому, що на основі загальних уявлень про функції і процеси професійної діяльності виділяються гіпотетичні індивідуально-особистісні якості, що розглядаються як чинники ефективності діяльності. Емпірично встановлюється ступінь їхнього зв’язку з ефективністю, а також взаємний зв’язок самих індивідуально-особистісних якостей. Це розглядається як основа для побудови системи якостей, які інтерпретуються як професійно важливі після їх зіставлення з

індивідуально-особистими якостями “успішних” та “неуспішних” професіоналів [316, с. 361-363].

Пальму першості умовного рейтингу особистих якостей професіонала український гуманіст надавав мудрості [188, с. 50]. „Якщо ти мудрий, – звертався Роксолан до короля, – тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну а якщо ти немудрий, – тоді я раб, бурлака, вигнанець”. Аналогічно до висновків сучасних акмеологічних досліджень, С. Оріховський, мислитель XVI ст., був переконаний, що інтелектуальний потенціал необхідно постійно розвивати, збагачувати, оскільки „природні здібності хоч би які були високі, але людина, яка знехтує наукою, нічого не зробить гідного похвали”, тож „ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися” [188, с. 34-35].

Пильної уваги потребує проблема кадрового забезпечення цих навчальних закладів, „джерел королівської науки”, тобто людей, які повинні розвивати інтелектуальні здібності молоді. Мислитель висловив тезу, втілення якої сьогодні було б неможливим, чи, принаймні, не виправдано складним, проте її значення полягає в тому, що дає уявлення про велику цінність в очах С. Оріховського тогочасної освіти, високий рівень відповідальності перед молодими поколіннями за їхній добробут в майбутньому. Правитель особисто повинен призначати вчителями „не придворних слуг, які виблискують пурпуром і тонким полотном, а людей учених, завдяки яким молодь стане вченішою і державі більш потрібною”. Надійні вчителі, яких король призначить сам, „навчать, покажуть і прилучать юнаків займатися такими справами, завдяки яким вони стануть вже у зрілому віці добрими, славними і щасливими, і навпаки, якщо буде знехтувано добрі справи і запанує байдужість, ті ж таки вчителі найстаранніше виховують юнаків такими, що принесе державі найбільшу неславу, ганьбу й нещастя” [188, с. 52].

Безперервне піклування про мудрість та добробут підлеглих не повинно відволікати володаря від розвитку своїх особистих інтелектуальних та інших професійно важливих якостей, зокрема таких, як відповідальність, організованість, дисциплінованість, пильність тощо. Нагадаємо, що в алегоричному інтерпретуванні правителя ми ідентифікуємо правоохоронцем, а тому варто зауважити, що в

акмеологічних дослідженнях особливо підкреслюється роль сили особистості правоохоронця та його вольових якостей, що є необхідною умовою для досягнення поставлених масштабних цілей і внутрішнього регулятора саморозвитку і самовдосконалення [130, с. 225].

Співзвучна вищевикладеному висновку настанова С. Оріховського королеві бути „мужем сильним, твердим, сарматом непереможним”, і, залишивши машкару або галам, або зманіженим італійцям, їхати до гімназії справжньої доблесті – Русь, оскільки там він матиме усе потрібне, бо житиме серед труднощів і страху – двох найкращих учителів юності, які спочатку різними способами виховуватимуть, а згодом “напоють розсудливістю і дадуть належну пораду” [188, с. 39]. „Живи серед злиднів, – пише мислитель королеві, – і там постійно перебувай, де страх панує. Нехай він позбавляє тебе сну, волає, терзає душу і гнітить. Хай своєю присутністю відганяє від тебе похитливість (згубу молодості!). Хай дух твій гартує і його немов лук напинає, щоб ти гостріше відчував, швидше на поміч іншим приходив і дедалі зростаючі напасті швидше знешкоджував” [188, с. 61].

Наскрізь пронизаний патріотичними мотивами неодноразово звернений до короля заклик Роксолана рушати до Русі, незважаючи на те, що там доведеться голодувати, відчувати спрагу. Перед очима короля постане все гідне хороброго мужа, могутнього вождя і, таким чином, своїм приходом він вояків дух підніме, поважати себе змусить, їхні тіла загартує, а душі привчить витримувати тягар війни, слухатись і поневірятись разом з ним [188, с. 69].

Складний процес трансформації правителя у професіонала своєї справи немислимий без дотримання цілої низки інших порад Роксолана щодо розвитку та вдосконалення не тільки важливих особистих якостей, але й формування стійкої цілісної системи життєвих принципів, якими повинні керуватись і сучасні правоохоронці. Фрагментарно розглянемо деякі із категоричних напучень мислителя:

- шанувати справедливість, „дбати, аби благо підтримати в державі міцно й нагородами та посадами до нього заохочувати. Найперша прикмета тирана – невідповідний і несправедливий розподіл почестей”, а оскільки при цьому поділі багато важать гроші, влєсливість, бенкети, блуд, підлабузництво, тож якщо правитель

хоче бути не схожим на тирана, він повинен бути пильнішим і справедливішим за усіх [188, с. 53-54];

- не брати хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславлюють чесних [188, с. 54];

- не часто обіцяти, а коли вже дав слово – дотримувати і підкріпляти його ділом, бо якщо часто обіцяти, багато мудрувати, а виконувати рідко, то підлеглий стає схожим до собаки, якого мисливець часто нацьковує на дичину, але рідко з тої здобичі шмат дає і так він робить собаку невірним і ледачим до ловів [188, с. 50];

- гамувати у собі жорстокість, злобу, тікати від розпусти, пияцтва, жити стримано і сумирно без нарікань [188, с. 64-65];

- щоб зміцнити владу, праведно жити, а щоб ворог боявся, треба не зважати на неприємності, гнати геть лінощі, занедбати на певний час родинне життя, терпіти спеку, мороз та інші негаразди [192, с. 86];

- не братися за чужу справу і знати свою [192, с. 86].

Дбаючи про власний професіоналізм, правитель повинен не менш прискіпливо ставитися і до рівня індивідуального розвитку особистих та ділових характеристик, професійних здібностей вищих урядовців держави, оточення короля, слідкувати за їх професійною самореалізацією та перед призначенням на посади впевнитись у адекватності мотивів їх професійних досягнень. Подамо кілька застережень С. Оріховського у системній формі. Мислитель радить правителеві:

- відганяти від себе підлабузників, які ніколи не скажуть неприємного, пліткарів та хвалителів: „Це ворони, і навіть гірші. Бо ті лише мертвих обсїдають, а ці тебе (короля – *О.Д.*), живого” [188, с. 38];

- обирати у спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян й завдяки їхньому авторитету, порадам, думкам можна оберігати державу і під час війни, і в мирний час; талановитіших і вчених слід оточувати увагою, цінувати їхню працю, бо в майбутньому ці мужі знадобляться для держави [188, с. 43];

- остерігатись зажерливих, не довіряти їм високих посад у державі (до цієї вади найближча розкіш). Треба, щоб ніхто своє втративши, на чуже не зазіхав, бо в протилежному випадку у державі з'являться хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари,

насилля над слабшими, тому до сенату слід обирати людей поміркованих, які задовольняються тим, що мають, навіть малим [188, с. 44];

- усувати від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, блазнів і таким чином, дбаючи про своє оточення, проявляти свою мудрість [188, с. 51];

- справжня мудрість і правдива наука тісно пов'язані із чемністю, уникають титулів, виявляють благородство і не втручаються до чужих справ, тому необхідно підбирати людей не за титулами, але дивитись на їхні діла, які сприяють досягненню найвищих посад у державі [188, с. 51];

- бути прихильним до порядних мужів, які про гаразд держави дбають, а коли люди, схильні до пиятики, зманіжені й розбещені, почнуть вимагати почестей, їм слід відверто сказати, що державні посади надають тільки чесним, шляхетним і стриманим людям, які правду говорять, мужньо діють і ощадливо жити вміють [188, с. 54].

Результати дослідження В. Лапшиної свідчать, що справжній професіонал, у якого високі еталони якості професійної діяльності і стосунків, має досить жорстку систему нормативної регуляції, що спонукає його постійно притримуватись цих еталонів та стандартів. Іншими словами, ці норми виступають як моральний регулятор поведінки і стосунків [130, с. 226]. З огляду на це, у контексті дослідження підсистеми нормативної діяльності та поведінки, вважаємо доцільним процитувати слова С. Оріховського, в яких відображено внутрішній суб'єктивний вибір мислителем тих еталонів та стандартів, які здійснюють нормативну (моральну) регуляцію діянь не тільки правителя чи правоохоронця, але й взагалі кожного індивіда: „Немає більшого блага для людини, ніж жити так, як вимагають Господні заповіді та природа” [189, с. 207]. Щоправда в Роксолана існує ще одне визначення того, що він уважав благом у вищій інстанції: „... тим найвищим і найостаннішим з усіх благ, пояснює королеві свою думку мислитель, – є благо жити у твоїй державі за твоїм правом і волею, у згоді з законом і природою. Це кінцева мета і до неї повинен ти спрямовувати державу.” [188, с. 53]. Ця смислова конструкція доповнює попередню тезу, по-перше, констатацією причетності правителя до блага громадян у його державі, по-друге, до числа еталонів та стандартів нормативної регуляції особистості приєднується закон (звісно, який не суперечить принципам природи).

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що формування моральних механізмів регуляції поведінки та стосунків правителя, правоохоронця і взагалі кожного суб'єкта нормативної діяльності впливає не тільки на професіоналізм у будь-якій сфері праці, але й на загальне благополуччя, досягнення такого життєвого блага, яке С. Оріховський деномінував „найвищим та найостаннішим з усіх благ”. Отже, формула жорсткої системи безумовних авторитетів у житті правителя, які регламентують кожний крок, диктують прийняття адекватних рішень, визначають мотиви та цілі діяльності, професійні установки та інтереси, породжують позитивне ставлення до об'єктів професійної взаємодії та спроможність відчувати задоволення від роботи, на думку Роксолана, об'єднує три елементи: природа (природне право), закон, Господні заповіді.

Експлікацію проблем професіоналізму особи правоохоронця у алегоричній інтерпретації поглядів С. Оріховського завершимо аналізом останньої четвертої підсистеми даного феномену – формування продуктивної Я-концепції. Традиційно подаємо схолю, орієнтуючись на результати акмеологічних досліджень В. Лапшиної. Індивідуальний професійний розвиток працівника до рівня професіонала можливий тільки при наявності стійкої усвідомленої неповторної системи уявлень про самого себе, свої можливості та перспективи, на основі чого він будує свої стосунки і взаємодії. Ці уявлення дозволяють сформувати реалістичні індивідуально-професійні стандарти, програми розвитку і саморозвитку. Крім того, важливо зазначити, що уява власного „Я” охоплює когнітивний (прояв самосвідомості), емоційний (прояв самоповаги та самолюбства) та оцінювально-вольовий (прагнення завоювати повагу) компоненти [130, с. 227].

Сучасні психологи, як констатує О. Гуменюк, обґрунтували та продовжують відкривати найрізноманітніші аспекти, модальності і складові Я-концепції у широкому діапазоні проведення теоретико-методологічного аналізу психіки: від суб'єктивного, рефлексивного бачення Я до феноменологічного, об'єктивного (Я-актуальне, Я-динамічне, Я-фантастичне, Я-реальне, Я-ідеальне, Я-фальшиве, Я-фізичне, Я-соціальне, Я-розумове, Я-емоційне, Я-іманентне, Я-езотеричне, Я-

екзотеричне, Я-трансцендентальне, Я-функціональне, Я-субстанціональне, Я-апріорне, Я-ноуменальне, Я-егоцентричне тощо) [43, с. 6-7].

Синопис комплексу праць мислителя щодо дієтетики та професіоналізму діяльності правителя дає змогу констатувати невелику увагу Роксолана до когнітивного та емоційного елементів. Вважаємо за доцільне процитувати таке висловлювання-звертання мислителя до Сигізмунда-Августа: „Бо якщо цими прикладами наставлений, не відчуєш себе міцним дубом і не усвідомиш, що король має бути й філософом (котрий не під дахом, а під небом мешкає), ніколи не зможеш осушити теперішніх сліз в очах наших” [188, с. 33].

Поле символічного тлумачення поглядів С. Оріховського, дотичних до оцінювально-вольового компонента продуктивної Я-концепції, значно ширше оскільки тема необхідності завоювання поваги до себе часто звучить у Роксоланових напученнях королеві. Пропонуємо кілька прикладів практичних рецептів: 1. Коли опорою королівства є шляхта, правитель повинен прихилити її до себе всіма способами. А досягнути цього можна у випадку дотримання двох умов: по-перше, якщо він нічого не називатиме у державі своїм, а тільки таким, що належить державі, і таким чином проявить себе сторожем (захисником), а не господарем цих речей, не даватиме підстав запідозрити себе в пожадливості, а, навпаки, вселить надію у шляхти на щедрість. Друга умова, завдяки якій у підлеглих виникає велика доброзичливість до правителя – це прояв ласки до тих, хто його оточує [188, с. 40]; 2. Володар повинен дбати про повагу кожного пересічного підданого, тоді вони, хоч і не невільники, але залюбки і з радістю слухатимуться. Щоб цього досягнути, Роксолан радить королеві ні про що не дбати так, як про добробут громадян і переконати останніх у притаманній йому найбільшій мудрості, справедливості, силі та красі [188, с. 49]; 3. Коли правитель набере досвіду і вдома стануть йому довіряти, то й серед чужинців найбільший авторитет матиме. Вороги зрозуміють, що мають справу з діяльним мужем, досвідченим, відважним і вельми надійним, не з ледащо чи невігласом, і не з розбещеним та нерозважним. Така думка, за словами С. Оріховського, не менш корисна, ніж зброя і військові машини [188, с. 61].

Завершуючи трансформацію правових поглядів Роксолана у коментарі процесу становлення та розвитку професіонала-правителя, професіонала-правоохоронця відповідно до чотирьох підсистем феномена професіоналізму, які виділяють вчені у сучасних акмеологічних дослідженнях, ми змушені повернутись до питання справедливості, як однієї із ключових особистих якостей і життєвих принципів досконалого короля. Додаткова увага пояснюється фактом наявності у зверненнях мислителя до правителя характеристик та чітких порад, які стосуються тогочасної діяльності судів. Вони безпосередньо пов'язані із категорією „справедливість”, тому, незважаючи на те, що в теорії права критикується теза віднесення судових органів до системи правоохоронних, вважаємо доцільним у контексті обраного предмета дослідження розглянути це питання окремим блоком.

Несправедливість у державі для С. Оріховського асоціюється із хворобою, тому правителів слід піклуватися, щоб „тіло Речі Посполитої було здорове, бо в цьому найвища похвала як королю, так і лікарю”. А коли хтось у державі захворіє на гандж, його треба лікувати за законами так, як це роблять лікарі, не думаючи хто перед ними – багатий чи бідний, пан чи раб, громадянин чи подорожній [188, с. 54]. Дане правило повинно діяти і по відношенню до суддів, оскільки з несправедливого судочинства, за словами С. Оріховського, народилась їхня нестерпна сила, яка одноосібно на суді при складанні угод та заборон, правлячи, пригнічувала всяке право і замість одного короля наплодила у провінціях силу-силенну королів, а вони, використовуючи на свій розсуд справи, судять, як хочуть і зважають на людей, наче на якусь малечу, дбають тільки про власну вигоду, тож державі таке правління приносить тільки збитки [188, с. 55]. „Цей гандж з'явився через несправедливі дії суддів, які вдають із себе безкорисливців і вельми поважних, – знову наголошує володареві Роксолан. – У тих провінціях, де вони правлять, король взагалі ніякої сили не має, бо вони й податки на свою користь збирають, і люд привчають, щоб не розраховували на тебе, а тільки на них; все їм, а тобі щоб нічого не сплачували (щоб їх боялися, а тебе й на гріш не шанували) [188, с. 55].

Від синопсису тогочасної реальності, деномінованої мислителем „жахливим рабством”, перейдемо до конкретних інструкцій його подолання. Щоб “замовк

вселюдський плач”, припинились скарги та благання нещасних, щоб проявити себе захисником від нерозважних учинків урядовців, щоб стати патроном людської свободи, крім того, що правитель повинен оглядати та досліджувати усі префектури королівства, карати винних та звільняти пригноблених, він повинен пильнувати, щоб ніхто із сенаторів не вів у сенаті справи когось зі своїх знайомих, бо такий сенатор є зацікавленим суддею [188, с. 55-56].

Підсумовуючи увесь вищевикладений комплексний аналіз концепцій С. Оріховського-Роксолана, які вочевидь мають як теоретичну, так і практичну цінність, відмітимо, що стиль викладу українським гуманістом порад правителю не може претендувати на кваліфікацію новизни, оскільки західноєвропейській тогочасній політико-правовій думці вже були відомі імена мислителів, які у власній творчості зверталися до теми виховання „ідеального володаря”. Проте змістовне наповнення Роксоланових напучень було якщо не принципово новим, то принаймні своєрідним та оригінальним, зокрема відповідно до складеного В. Ціватим на основі аналізу політико-правових теорій на рубежі середньовіччя та раннього нового часу образу верховного суб’єкта влади, останній повинен був володіти крім рішучості, спритності такими рисами, як жорстокість, підступність, досягнення реалізації цілей за будь-яку ціну, а в очах людей він мав виглядати співчутливим, вірним слову, благочестивим, хоч це й не означало, що він повинен мати всі ці цноти [298, с. 289]. У творчій спадщині С. Оріховського йдеться тільки про необхідність чесного, відкритого, справедливого і відповідального правління. На співчуття вітчизняний гуманіст не раз розраховував, коли згадував про поневіряння свого народу та закликав правителя приїхати та оселитися на Русі. Щирість у прагненні забезпечення добробуту кожного громадянина держави була, за словами С. Оріховського, запорукою здобуття прихильності, довіри, поваги та любові до короля, і таким чином забезпечувала тривале правління, а вірність слову Роксолан вважав не просто рисою характеру, а елементом природного закону, норми якого категорично не можна порушувати. Масштабні цілі „сторож держави” повинен був досягати тільки з допомогою мудрості та мужності. Отже, із переконань українського мислителя випливає, що названі якості не повинні бути ілюзорними, а проникати крізь усе єство володаря і домінувати в

системі його особистих цінностей. Варто погодитись із висновком Д. Вирського про те, що Роксоланові вдалося якщо й не сказати нове слово у сфері теоретичної розробки проблеми, „то бодай чудово натуралізувати її на ґрунті Речі Посполитої, змалювати на диво ”живий” образ зразкового володаря країни, типаж якого залишатиметься на батьківщині гуманіста питомим протягом кількох наступних століть” [18, с. 160].

Ідеї Роксолана з-поміж близьких висловлювань польських мислителів, наприклад праця Ф. Моджевського „Про виправлення держави” (1551 р.), справедливо зауважив Д. Вирський, вирізняє відчутна „українська” забарвленість і певний „руський” патріотизм, тому концепцію С. Оріховського можна розглядати, якщо й не як питому українську рефлексію над проблемою влади, то, принаймні, як зародження нової парадигми політичної думки України XVI – XVIII ст. – українського конституційного монархізму [18, с. 161].

Цілком слушною вважаємо тезу, що з-поміж сучасних розвідок у галузі медієвістики вже трохи „затерся” постулат про величезну роль, яку відіграв королівський інститут у житті та постаті середньовічного та ранньомодерного суспільства, а трактат С. Оріховського, його імпульсивна риторика, дозволяє нам відчути, наскільки важливим був король для країни, яка жила під його скіпетром, зрозуміти, наскільки небайдужою була суспільству персону володаря, оскільки щастя та добробут кожного безпосередньо залежали від „чеснот” монарха [18, с. 161].

У цьому контексті використаний прийом субституції залишається в силі, і таким чином при заміщенні поняття „монарх” на поняття „правоохоронець” не зникає, а, навпаки, підтверджується логічний зв’язок між щастям, благополуччям, миром та спокоєм громадян і особистими та професійними якостями правоохоронців сучасної України.

Важливо відмітити, що терміносистема, до якої доводиться апелювати в ході дослідження, видається не достатньо розробленою у науковій літературі, тому виникає необхідність чіткого формулювання визначення понять “правоохоронець-професіонал”, “професіоналізація правоохоронця”, “система професіоналізації правоохоронця” та “механізм професіоналізації правоохоронця”.

1998 р. до захисту була подана дисертаційна робота Л. Гончаренка, у якій частково розкриваюся ці поняття, зокрема запропоновано визначення “військовий професіонал” та “система професіоналізації військової діяльності”. Військовий професіонал, на думку вказаного вченого, це суб’єкт військово-професійної діяльності, який володіє високим рівнем професійної підготовки, має певний ступінь свободи і спроможний брати на себе професійну та моральну відповідальність за результати своєї діяльності, а система професіоналізації військової діяльності визначається як сукупність взаємопов’язаних і взаємообґрунтованих соціальних інститутів, що забезпечує виявлення здібностей людини, надання їй допомоги при виборі професії, формування і раціональне використання її професійного досвіду [31, с. 7]. Існує й таке визначення: “професіонал” – це людина, яка свою професію перетворила в кредо свого життя, а компоненти системи цього терміну носять політичний, морально-етичний та психолого-педагогічний характер, а також охоплюють ерудицію, творчість, справедливість, принциповість та сумлінність [159, с. 20]. Поняття, компоненти, функції професіоналізму посадових осіб Державної митної служби України докладно досліджував О. Корольов. Зокрема дослідник розглядав цей феномен у двох аспектах: як інтегровану якість, властивість особистості посадової особи та як наслідок службової діяльності, поведінки та спілкування [115, с. 20]. Отже, видається доцільним удосконалити та уточнити цей категоріальний апарат із проекцією на правоохоронну систему України (дивись додаток І).

Правоохоронець-професіонал – це професійно компетентний працівник правоохоронного органу, який досконало володіє професійно важливими якостями та навичками, здатний оперативно та продуктивно виконувати функціональні обов’язки, може витримувати значне фізичне та психологічне навантаження, систематично працює над всебічним розвитком та самовдосконаленням і характеризується високим рівнем правосвідомості та правової культури.

Поняття професіоналізації варто розглядати у двох аспектах: теоретичному і практичному. Теорія професіоналізації правоохоронця – це система теоретичних положень, принципів, критеріїв професійного відбору та комплектування правоохоронних органів, дій з організації професійної підготовки, механізму

професійної адаптації та професійної діяльності, спрямованих на формування правоохоронця-професіонала.

Практика професіоналізації правоохоронця – це науково обґрунтований, системний, цілеспрямований процес професійного відбору, професійної підготовки, комплектування правоохоронних органів, професійної адаптації та професійної діяльності, метою та результатом якого є формування правоохоронця-професіонала.

Систему професіоналізації правоохоронця утворюють такі елементи: принципи професіоналізації (це основні засади, на яких ґрунтується процес професіоналізації правоохоронця, наприклад, принципи гуманізму, законності, об'єктивності, системності, систематичності тощо); об'єкти професіоналізації (це ті особи, які поставили перед собою мету стати правоохоронцями-професіоналами, наприклад, курсанти, особовий склад правоохоронних органів); суб'єкти професіоналізації (це ті особи, які здійснюють цілеспрямований вплив на об'єкти професіоналізації з метою навчання та виховання майбутнього правоохоронця-професіонала, наприклад, викладачі відомчих навчальних закладів, наставники, керівники практичних підрозділів); теорія та практика професіоналізації.

Важливо наголосити, що пропоновані дефініції не є вичерпними, аксіоматичними, а гіпотетичними, готовими для прирощення знань, адже сутність предмета не дорівнює його значенню, яке завжди є умовним, імовірнісним і відкритим для семантичного поглиблення в ході пізнавально-евристичного процесу, принципом якого є інкорпорування [314, с. 55]. У класифікації основних розрядів термінів (прототерміни, передтерміни, терміноїди, псевдотерміни) запропоновані автором визначення можна віднести до категорії терміноїдів, тобто спеціальних слів, що називають суперечливі, неоднозначні поняття, які ще формуються, і що не мають до теперішнього часу чітких меж та дефініцій [201, с. 30].

Крім цього, враховуючи філософсько-правову спрямованість дослідження, вважаємо необхідним розглядати поняття “правоохоронець” не з точки зору позитивізму, тобто трактувати його як працівника, покликаного охороняти норми виключно позитивного права. У глибинному сенсі правоохоронцем є особа, діяльність

якої спрямована передусім на охорону та захист фундаментальних принципів онтології світового порядку, об'єктивного природного права, як основи формування людських законів, суб'єктивних природних, невід'ємних, невідчужуваних природних прав та свобод людини. Ця особа здатна не тільки читати букву закону, але й розуміти та керуватись його духом. Отже, очевидно, що з точки зору такого визначення монарх, якому С. Оріховський адресував свої поради та настанови, у філософсько-правовому розумінні поняття був найвищим, найбільш відповідальним правоохоронцем у державі.

Отже, завершуючи експлікацію проблем професійного становлення особи правоохоронця в алегоричній інтерпретації правових поглядів С. Оріховського, вважаємо необхідним акцентувати увагу на тому факті, що ключовою конструкцією на цьому етапі наукової розвідки ми обрали образ правителя – професіонала, а не образ ідеального володаря, незважаючи на те, що вчені констатують існування у тогочасній політико-правовій думці тенденції до формування у творчій спадщині саме ідеалу верховного суб'єкта влади. У нашому розумінні, ідеальне як вища міра досконалості асоціюється із чимось нереальним, недосяжним і навіть абстрактним, в той час, коли категорія професіоналізму відображає процес та результат системних та послідовних перетворень особистості, містить взаємозалежні прогресивні зміни у конгломерації чотирьох підсистем цього складного феномена (професіоналізму діяльності; професіоналізму особистості; нормативної діяльності та поведінки; продуктивної Я-концепції). Тож існує можливість його досягнення. З огляду на це, виявилось можливим переорієнтувати концепції мислителя в акмеологічний напрям, а в кінцевому результаті встановити Роксоланову праксеологію правоохоронної діяльності.

3.2. Проекція філософії права Роксолана на площину сучасного процесу державотворення в Україні

Прагнення трансформації оптимуму правової спадщини С. Оріховського від статусу “річ у собі” до статусу “річ для нас” передбачає формування теоретичного трафарету поглядів мислителя та накладення його на практичне поле сучасного державотворення та правотворення України. Проектування концепцій 450-літньої давнини у простір третього тисячоліття дає можливість:

- по-перше, виявити тенденції тогочасної правової та філософської думки, акумульованої і синтезованої у працях гуманіста і таким чином окреслити ренесансний фундамент сучасного державного будівництва, управління та національного права;

- по-друге, класифікувати погляди мислителя на чотири категорії: 1) адаптовані, тобто втілені у життя, відображені у чинних нормах; 2) частково адаптовані; 3) неадаптовані, проте насичені праксеологічним сенсом, а тому доцільне їх втілення у життя; 4) неадаптовані у зв'язку із втратою актуальності через сучасні політичні, економічні, ідеологічні та інші трансформаційні процеси та унікальність конкретного історичного періоду – нашого часу;

- по-третє, сформулювати висновки про цінність правової спадщини мислителя для вітчизняної теорії та практики державного будівництва, з'ясувати, якою була лепта С. Оріховського у творенні духовної культури України.

Дослідники проблем становлення та розвитку української державності в умовах сьогодення вважають методологічно виваженим екскурс у минуле тому, що “аналізувати стан і перспективи розвитку державності лише з часу досягнення Україною своєї незалежності суверенітету неможливо, як неможливо країну вирвати із тканини живої історії, її право творення і державотворення”, тому зрозуміти сучасні проблеми державності можна тільки при врахуванні вітчизняного історичного досвіду, менталітету народу, інших чинників [269, с. 5]. Враховуючи те, що процес

становлення правової держави в Україні безпосередньо пов'язаний із втіленням у практику цінностей, закріплених в Основному законі, спроектуюмо ідейний потенціал концепцій С. Оріховського на конституційні норми (див. додаток К).

Важливо погодитись із думкою В. Тація, що процес державотворення на демократичних засадах відбувається, але він проходить досить складно, що зумовлено перехідним етапом розвитку української держави і суспільства, низьким рівнем політичної і правової культури населення, відсутністю чіткої стратегії державотворення і правотворення, жорсткою конфронтацією владних структур на загальнодержавному рівні, поширенням корупції і організованої злочинності, особливо в економічній сфері [269, с. 3]. Виділене окремо питання становлення і розвитку української державності на основі норм Конституції України сьогодні вважається однією із пріоритетних проблем реформування політичної, економічної і духовної системи суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, входження України до європейського і світового співтовариства [269, с. 3]. З огляду на це, видається не менш актуальним і дослідницький пошук історичного підґрунтя формування визнаних орієнтирами державно-суспільного розвитку.

До категорії ідей С. Оріховського, які цілком адаптовані у чинних конституційних нормах, можемо віднести щонайменше три концептуальні тези мислителя:

- визнання людини носієм прав і свобод, а загальносуспільного блага одночасно і метою, і вихідним принципом функціонування держави [44, с. 71; 195, с. 12].
- визнання держави гарантом прав і свобод людини та безумовним носієм обов'язків перед нею, проте громадянин має ще більше обов'язків перед державою: його діяльність повинна бути спрямована передусім на інтереси держави і суспільства [44, с. 71]. Саме і в цьому, за словами В. Литвинова, виявилась відмінність його погляду на ідею індивідуальної свободи порівняно з думками філософів Західної Європи, де інтереси спільного блага меншою мірою обмежували особисту свободу громадян [195, с. 12].

- визнання верховенства права та верховенства закону в державі [44, с. 70; 195, с. 12].

У Конституції України вищевикладені ідеї Роксолана знайшли своє відображення у ст. 3 “Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” та у ст. 8 “В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй” [113].

Слушною видається позиція С. Алексєєва щодо особливостей реалізації природного права у нових умовах ХХІ століття. По-перше, на думку вченого, воно “вибрало” у якості головного адресата своїх вимог існуючу владу; по-друге, із чисельних прав, обумовлених різними чинниками життєдіяльності, виділились саме невід’ємні права людини, які стали безпосереднім виразом самої суті людського буття – свободи в усіх його багатоманітних життєвих проявах [1, с. 113-114]. Отже, природно-правова концепція С. Оріховського також відіграє значну роль у процесі демократичної перебудови сучасного українського суспільства.

Важливо наголосити, що більшість науковців констатують визнання С. Оріховським верховенства закону, оскільки у своїй праці “Напучення польському королеві Сигізмунду Августу” він докладно обґрунтував цей принцип в алегоричній формі. Проте переконання у необхідності верховенства права також властиве мислителіві, адже вся творча спадщина гуманіста пронизана ідеєю панування природного права та його вищості над людськими законами [44, с. 72]. Значення цього висновку зростає, якщо взяти до уваги думку М. Козюбри про те, що принцип верховенства права наповнюється реальним змістом, коли саме право розглядається не як наслідок правотворчої діяльності держави, не акт державної влади, тим більше її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі, духовній історії народу, національній ментальності [105, с. 47].

Категорія частково адаптованих правових поглядів С. Оріховського охоплює значно ширше поле конституційних норм, у яких проглядається відгомін епохи Ренесансу. Щоправда відображення цієї групи ідей мислителя в Основному законі України доповнено кращими здобутками політико-правової думки посторіховіанських поколінь та відкореговано тенденціями сучасності. Проекція цього типу міркувань С. Оріховського ускладнена необхідністю чіткого розмежування частин тексту його праць, які адаптовані у нашому сучасному житті, та частин, які залишилась поза увагою мислителя.

Передусім доцільно проаналізувати ст. 1 Конституції України, яка констатує: “Україна суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава” [113]. Про суверенітет та незалежність С. Оріховський не писав, за винятком порад правителю дбати про захист держави від зовнішніх та внутрішніх небезпек. Водночас ідеї демократизму, на думку вчених, у творчій спадщині Роксолана присутні, проте мають більшою мірою декларативний характер.

Визначення соціальної природи держави успадкувало деякі ідеологічні віяння ренесансних століть, зважаючи на значне зацікавлення С. Оріховського проблемами механізму забезпечення суспільного блага та можливості реалізації прав і свобод людини. Важливо відмітити, що на відміну від конституційної моделі США та інших західних держав, де робиться акцент на ідеї держави “загального забезпечення”, яка спирається на соціально автономну, відповідальну особу, в Україні акцент робиться на ідею “держави загального добробуту”, яка насамперед піклується про бідних і слабких. У сучасній українській моделі соціальної держави, зазначає С. Порошук, акценти розставлені так: 1) проведення політики соціальної безпеки, яка полягає у захисті соціально вразливих верств населення; 2) адаптація суспільства до нової моделі суспільного розвитку, поступове звільнення людини від соціального піклування з боку держави, сприяння її самостійності та відповідальності. Можливо, з часом, підсумовує вчений, на певному, якісно новому етапі розвитку суспільства ідея “загального добробуту” трансформується в ідею держави “загального забезпечення” і стане ідеєю української моделі соціальної держави [217, с. 20]. Найбільш вагомим доказом коректності цитування ст.1 Конституції України у контексті частково

адаптованих поглядів мислителя є висновок, озвучений авторами останніх досліджень Оріховіани, який полягає у визнанні Роксолана першим вітчизняним теоретиком правової держави та в цілому гуманістичної політики та свободи [143, с. 85; 44, с. 73; 142, с. 216; 240, с. 95].

Крім уже згаданих принципів верховенства права, верховенства закону та взаємної відповідальності держави та громадян, С. Оріховський акцентує увагу на ще одному важливому аспекті формування правової держави – необхідність чіткого розмежування судової влади від інших гілок та забезпечення неможливості стороннього втручання, зокрема короля та сенату, у її діяльність [44, с. 74; 188, с. 56]. Аналізуючи польські джерела, В. Литвинов вважає слушним констатувати, що аналогічно сучасній офіційній концепції поділу влад, викладеній у ст. 6 Конституції України, С. Оріховський ділив державну владу на законодавчу, виконавчу і судову, зазначаючи, що у польській державі є потреба ради, законів, суду, розпорядження і виконання [136, с. 246].

Елементи конструкції своєрідного праворозуміння С. Оріховського відображені у ст. 21 Конституції України, в якій вказано: “Усі є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” [113]. Погляди мислителя на суть принципу рівності та невідчужуваності прав і свобод людини отримали кваліфікацію частково адаптованих через пропаганду Роксоланом так званої “рівної нерівності”. Наукова розвідка В. Литвинова свідчить, що заперечення соціальної несправедливості, гноблення багатими бідних, виступи за демократизацію, свободу, щастя знедолених у творах мислителя зустрічається досить рідко, але вони все ж таки є. Причину політичних переворотів С. Оріховський вбачає у суспільній нерівності: “З пригод інших людей бачив я, що нерівність є трутизною свободи і що там таки зле діється, де один другому каже: я – вільний, а ти – невольний; я – пан, а ти – підлеглий; я – можний, а ти – слабкий. У такій державі і до занепаду посполитого недалеко” [136, с. 248]. Водночас шляхта, на думку С. Оріховського, призначена втілити найвищі ідеали суспільства, а тому мислитель підносив її над п’ятьма іншим станами, які виділяв у структурі суспільства. У зв’язку з цим, навіть коли Роксолан говорить про свободу, рівність і справедливість,

насправді дбає передусім про шляхту [195, с. 20]. Нерівність стає очевидною, коли йдеться про державне управління (керувати державою могли тільки вільні знатного походження люди), а також тоді, коли мислитель обґрунтовує необхідність закріплення станових привілеїв. Свою позицію С. Оріховський ілюстрував космічним прикладом: люди у польській державі є наче зірки на небі; у кожній зорі є природа небесна, і завдяки цьому вони між собою рівні, проте не однаково яскраві [195, с. 21]. Апелюючи до Арістотелівської концепції невільництва від природи, С. Оріховський обґрунтував “служебний і зневолений” характер нижчих станів, турботи і клопоти яких не дозволяють їм віддаватись інтелектуальним заняттям, плеканню цноти та проводити життя, гідне “шляхетності держави”.

Проте, за словами В. Литвинова, Роксолан розмірковував про можливість і для тих, і для інших існування одного права, виявляв готовність допомагати бідним та пригнобленим [136, с. 269]. Неодноразові виступи мислителя на захист посполитих, різку критику шляхти й духівництва за утиски селян, накладення на них непомірних податків, данин та повинностей, дослідник пояснює поєднанням в особі С. Оріховського соціального та національного компонентів, адже саме український простолюду страждав найбільше. З цього приводу С. Тарновський зауважив, що ніхто у тогочасній літературі так виразно про це не висловлювався [136, с. 270].

Отже, неодмінною умовою життя С. Оріховський вважав мир та злагоду між станами, бо ж навіть селяни, які не можуть брати участі у державному управлінні, а все-таки творять “єдиний фундамент держави”. “Бо якщо усунути з Польщі “орача”, як останній і середній пункти, навколо якого, благаючи харчу, обертається вся Польща, все королівство від голоду помре. Польська корона найвищим своїм кінцем, тобто капеланом, як і найнижчим, тобто орачем, є зв’язана і сама в собі зі всюди замкнена” [136, с. 249].

Значну увагу викликає той факт, що, розвиваючи природно-правову теорію, С. Оріховський, один із перших мислителів епохи Відродження, висловив тезу, що право було прищеплене першій людині і відтоді стало природженим: “Бо людина завдяки природженому праву над бджолою і над кожним у череді бидлом, що купчиться вищою є: не любить пустки, але людей і міста шукає” [136, с. 255]. Отже,

існує підстава вважати, що ч. 2 ст. 21 Конституції України, яка проголошує “Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними”, також успадкувала ренесансний ідейний потенціал правової спадщини С. Оріховського [113].

Сучасне державотворення та правотворення України немислиме і без конституційного положення: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом” [113]. Роксоланові також імпонувала ідея рівності представників усіх станів перед судом і законом. Погляди мислителя пройшли еволюцію від християнської догми – усі люди рівні перед Богом – до визнання правової рівності, яка виявлялась у тому, що “нічого іншого перед собою не ставить польська держава, як тільки те, щоб усі: вбогі, багаті, король, підлегли, згідно з правом живучи, були між собою рівні за правом” [136, с. 268]. За словами В. Литвинова, С. Оріховський був щиро переконаний, що у Польщі панує правова рівність, якою поляк всі інші держави перевершує, що навіть король “має своїх підлеглих за братів, а не невільників”; що й всі інші можновладці пильнують аби “посполите право всім рівно у Польщі служило” [136, с. 268]. Але згодом, усвідомивши всю невідповідність правової теорії і практики у польській державі, зіткнувшись особисто віч-на-віч із беззаконням, втративши ілюзії щодо правової рівності, мислитель перейшов до критики, застережень і навіть пророкувань загибелі польської держави [136, с. 268].

Важливо зазначити, що С. Оріховський був одним із перших гуманістів епохи Відродження, хто виступив на захист прав жінок, адже в античні та середньовічні часи жінки у суспільстві не мали рівноправного із чоловіками становища. Роксолан заявляв, що жінка має право брати участь разом з чоловіком в управлінні державними справами, а трактат мислителя “Про закон целібату” взагалі вважається гімном жінці, без якої чоловік нещасливий [136, с. 272; 189, с. 197-266].

Категорію частково втілених у життя правових поглядів мислителя доповнює і перелік окремих конституційних прав людини, які у тій чи іншій формі були елементами природно-правової концепції Роксолана: право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23); право на життя (ст. 27); право на повагу гідності (ст. 28); право на

свободу (ст. 29); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41). У контексті Роксоланового природного права людини керуватися вказівками власного розуму можна розглядати гарантовані чинною конституцією свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33); право підприємницької діяльності, яка не заборонена законом (ст. 42); право на освіту (ст. 53); право голосу (ст. 70) тощо [113].

С. Оріховський випередив Д. Локка у своїх міркуваннях про право та закони держави, раніше дійшов висновку про те, що дотримання законів – це не обмеження, а запорука й умова справжньої свободи людини [260, с. 50]. Більше того, метафорично вітчизняний мислитель називає закон “гамівною сорочкою” для свавільників, призначеною для того, щоб право однаково служило всім, щоб ніхто проти права не діяв та щоб усі громадяни були рівними перед законом [45, с. 42].

Щодо права кожного на повагу до його гідності, то слід зауважити, що дослідники неоднозначно коментують уявлення С. Оріховського про цей феномен. Аналізуючи творчу спадщину мислителя, І. Магновський дійшов висновку, що мислитель заперечував природжений характер почуття власної гідності людини, оскільки вбачав “критерій переваги одного члена суспільства над іншим у розумі, особистій чесності і добропорядності, де титул без чесноти – пусте слово” [142, с. 216]. Проте така позиція видається недостатньо обґрунтованою. Дійсно, С. Оріховський був переконаний, що гідність, як і талант, розум та інші чесноти належать кожній людині, незалежно від станової приналежності. При виконанні обов’язків всі люди є рівними, а держава повинна дивитися на вчинок, а не на рід чи національну приналежність і визначати гідність людини так, як судимо про коня: “... якщо добре бігає – добрий кінь, не питаємо тоді, чийого той кінь табуна – турецького чи руського” [136, с. 275]. При цьому, мислитель визначав усвідомлення людиною своєї гідності не тільки як власне почуття людини, а як стан її особистої свободи, що дозволяє тлумачити її як умову для формування активного стану людини щодо розпорядження своїми правами та їх захисту, а також як умову для усвідомлення людиною природності своєї свободи і прав [142, с. 42-43].

Міркування Роксолана не суперечать теорії природженості антропної гідності і, крім того, є підставою визнання прогресивності вчення С. Оріховського, оскільки воно адекватно відображають сучасне трактування цього складного феномена. Наукова розвідка О. Грищук свідчить, що, крім внутрішньої самооцінки власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення, поняття гідності містить інтелектуальний, емоційний та вольовий компоненти – усвідомлення індивідом свого правового й суспільного становища, чутливість до суспільної думки, прагнення вчинками здобути та підтримати добру репутацію та уникнути громадського осуду, самовиховання та саморегуляція, які зумовлюють вплив усвідомлення власної значущості на поведінку людини в суспільстві [35, с. 9]. Отже, зв'язок між учинками людини та її гідністю існує, однак не слід його абсолютизувати. Породжує еристику теза О. Грищук про те, що людина “набуває гідності і може її втратити як у власних очах, так і в очах інших людей; гідність не належить “автоматично” кожній людині, а залежить від її поведінки в повсякденному житті [35, с. 10].

Проте особа, яка проявляє правовий нігілізм, порушує моральні норми, притягується до юридичної відповідальності не втрачає своєї гідності, яку необхідно поважати. Громадський осуд не є ні свідченням, ні наслідком втрати гідності, оскільки вона продовжує залишатись визнаним політико-правовою думкою та міжнародною спільнотою безумовним джерелом та основою прав та свобод людини [148 с. 49; 309, с. 96; 227, с. 37; 36, с. 8]. На думку С. Рабіновича, категорія антропної гідності посідає основоположне місце в обґрунтуванні невід’ємних людських прав, що репрезентовані в Міжнародному Біллі про права людини, а в шести фундаментальних актах ООН, у частині I Заключного акта НБСЄ, у Паризькій хартії для нової Європи та у двох актах ЮНЕСКО та безпосередньо присвячені правам людини, вона згадується 30 разів [227, с. 37]. У цих нормативно-правових актах, а також у деклараціях, конвенціях та інших міжнародних документах, які сама О. Грищук згадує в контексті висвітлення поняття „людська гідність” – жодного разу не ставиться умова: на захист гідності людина може претендувати тільки тоді, коли заслужить її своїми вчинками, стане значущою для суспільства, плекатиме високі моральні якості [36, с. 9].

Навіть в умовах надзвичайного стану чи збройних конфліктів, у випадку вчинення тяжкого злочину з особливою жорстокістю або якщо особа протягом життя нічого значущого для суспільства не зробить, гідність залишається властивою її природі, неодмінним атрибутом людини як біосоціальної істоти і немає жодних підстав, які б дозволили по відношенню до неї застосовувати заходи, що принижують її гідність. У цьому контексті особливої уваги заслуговує позиція С. Рабіновича, який, розглядаючи гідність людини як аксіологічну категорію, виділяє релятивно-ціннісну та абстрактно-ціннісну її інтерпретації. У першому випадку релятивність гідності може проявлятися у її конкретно-історичній зумовленості, місці у загальній ієрархії цінностей; у можливості оцінки „рівня гідності” окремих людей. У другому випадку гідність трактується як індетермінована об’єктивна цінність. При цьому важливо зауважити, що правова держава повинна визнавати, юридично закріплювати та захищати як абсолютну, так і відносну цінність (грані гідності) людської особи [227, с. 39]. Ніде С. Оріховський-Роксолан не висловлював категоричний висновок про неприроджений характер гідності, а конструкт мислителя – треба віддано служити державі та суспільству, щоб здобути авторитет, стосується релятивно-ціннісної інтерпретації складного феномена, підвищеної уваги мислителя до механізму досягнення вищого рівня гідності окремої людини, незалежно від її етнічного походження, соціального та майнового стану, інших ознак.

Підсумовуючи сказане, маємо достатні підстави вважати, що розуміння С. Оріховським феномена людської гідності співзвучне із природно-правовою антропологією католицизму, яка у природній (існує ще надприродна) площині епістемологічної традиції закріплює фундаментальний принцип: „людська особа має вроджену й таку, що не може бути втрачена, гідність з огляду на притаманні людині розум, свободу і сумління” [227, с. 42].

У трактатах С. Оріховського, крім концептуальних положень, дотичних до теорії та практики побудови правової держави, можна виявити, за словами С. Третяка, суттєві риси громадянського суспільства, оскільки основною метою держави мислитель вважав – гарантію прав і користі кожного індивіда, стосовно якого вона має ряд обов’язків. З огляду на це, інтереси громадян, їх права зумовлюють

функціонування державних інститутів, а, отже, основою держави є громадянське суспільство [283, с. 492].

Аналіз ідей С. Оріховського, проєктованих та частково втілених у сферу державотворення України, варто завершити висновком, що природно-правове вчення мислителя становить ядро сучасного вітчизняного підходу до розуміння фундаментальних прав та свобод людини, які протягом століть еволюціонували у багатогранний масштабний комплекс і отримали конституційне визнання. Доцільно пригадати спостереження П. Рабіновича щодо динаміки конституційного закріплення прав людини в історії української державності. Збільшення переліку основних прав людини, розширення їх конституційного визнання П. Рабінович оцінює як беззаперечно прогресивну, гуманістичну тенденцію у розвитку України в напрямі до правової держави [222, с. 31]. З цього ж приводу зазначає С. Тимошенко, що у контексті сучасної України закріплення такої кількості конституційних прав є виправданим, бо саме воно визначає автономію людини стосовно держави, можливості реалізації її потенціалу поза державою [271, с. 95].

Увага до відомої, на перший погляд, істини пояснюється фактом існування іншої точки зору, діаметрально протилежної викладеній. Йдеться про позицію німецького вченого І. Проїса, цитованого С. Тимченком: закріплення великої кількості конституційних прав характерне для держав, які лише формуються й не мають тривалої конституційної традиції до розвинутого громадянського суспільства, що змушує державу деталізувати права замість того, щоб „обмежитись тим, що встановлювати цілі і стверджувати цінності індивідам і недержавним колективним суб'єктам” [272, с. 95].

В епоху зародження та концептуального оформлення теорії правової держави та громадянського суспільства у багатьох аспектах погляди С. Оріховського відрізняються від підходів відомих західноєвропейських мислителів, зокрема Роксолан не погоджується із позицією Н. Макіавеллі стосовно аморальності політики та принципу „мета виправдовує будь-які засоби”. На думку вітчизняного гуманіста, фундаментом політики повинна бути мораль, принципи справедливості, чесності, миру. Крім того, розум у державі має доповнюватись „добрими настановами”, без

яких той же розум породжує тиранію. Без моралі, вважав Роксолан, не може існувати і право [143, с. 84].

Проектування викладених міркувань С. Оріховського у процес сучасного державотворення не дало позитивних результатів у зв'язку з відсутністю закріплення на державному рівні та в свідомості громадян принципу: першооснова політики – мораль. З огляду на це, відповідно до пропонованої класифікації їх віднесено до категорії неадаптованих поглядів мислителя. Підставою формулювання такого висновку є дескрипція вченими сучасного стану суспільно-політичного життя України. Деморалізація життєдіяльності, обездуховлення, втрата життєстверджуючих світоглядних орієнтирів, на думку П. Ситника, тяжіє сьогодні над усією Західною цивілізацією і зокрема над українським народом. „Орієнтація на зиск як вищу мету, абсолютизація чуттєвих насолод як єдиної цінності життя, потяг до патологічних форм самоствердження через задоволення егоїстичного марнославства, владолюбства, самозакоханості і тому подібних ерзаців духовних цінностей визначають суспільну поведінку більшості представників усіх верств населення, і особливо, еліти” [252, с. 351].

Аналізуючи проблему неусвідомлюваного у ставленні особистості до держави, Р. Онищук основними характеристиками неусвідомлюваного конструкта держави вважає тотальну недовіру до держави; брак ідентифікаційних зв'язків особистості з державою; уявлення про марність будь-якої соціальної активності. Описаний образ репрезентує державу як відчужений від окремого громадянина апарат примусу. Існує не афішоване переконання: будь-яка держава обманює простого громадянина, зазіхаючи при цьому на його природні права, наступаючи на його цінності. „Що стосується сучасної української культури, – зазначає Р. Онищук, – то з великою часткою імовірності можна говорити про відсутність або слабку вираженість ідентифікаційних зв'язків особистості з державою, як правило, держава ототожнюється не з деяким „Ми”, до якого особистість також безпосередньо причетна, а з відокремленим і ворожим „Вони”. Образ держави при цьому більшою або меншою мірою набуває рис „образу ворога” [177, с. 53].

Безумовно, відчуження особистості від влади обумовлює такі негативні явища, як протистояння їй, поглиблення прірви між владою і народом, провокацією суспільно-політичних конфліктів, пристосування людей до „тіньових методів існування”, поширення та посилення правового нігілізму [256, с. 51].

Проблема набуває особливо гострого звучання, якщо взяти до уваги тезу, що правова ментальність українського суспільства „традиційно відрізнялась і відрізняється недбалим і негативним ставленням до закону і правових норм”. Щодо наслідків цього негативного явища О. Дзьобань зазначає: „Правоаксіологічний нігілізм українського етносу суттєво гальмує розвиток правової культури, права, праворозуміння, правопорядку, законності, що на тлі загальної соціальної, духовної, моральності, культурної кризи суспільства і держави лише ускладнює ситуацію в країні” [52, с. 132]. Дослідники характеризують сучасний правовий нігілізм масовістю і глобальністю, оскільки він охопив не тільки свідомість пересічних громадян, соціальних груп, кланів, а дедалі глибше проникає у структури влади, частини державної управлінської еліти особливо політичної, в органи, які мають стояти на сторожі правопорядку, набуваючи тим самим характеру, загрозливого для становлення демократичної правової держави [107, с. 11; 98, с. 9]. Сучасне нігілістичне суспільство характеризується інертністю, байдужістю, нужденністю, забуттям у пияцтві, наркотиках, свавільним трактуванням істини, прагненням здобути владу заради влади, поширенням корупції, станом стомленості від історії, бажанням спокою та зневірою в еволюцію [9, с. 8].

Враховуючи викладене, варто погодитись із висновком П. Ситника про те, що політико-правові цінності, притаманні демократичному суспільству, які закріплені у чинному законодавстві потрапили на деформований моральний ґрунт, викликавши чимало негативних явищ у суспільному житті. Девальвація моралі обумовила розгул пияцтва, наркоманії, розбещеності, насильства, злочинності, шахрайства тощо. Сьогодні і перед керівництвом країни, і перед духовною елітою, і перед всім народом постає складне завдання: поставити ефективний заслін подальшій деморалізації суспільства і поступово відродити традиційні моральні цінності, поєднуючи їх із загальнолюдськими; слід чітко усвідомити, що без морального оздоровлення нації

стабільний економічний, політичний та духовний прогрес неможливий [252, с. 352-353].

Шлях до громадянського суспільства, яке, на думку дослідників, перебуває на стадії ембріонального розвитку, лежить через зміцнення людського духу, виліковування людства від жадібності, користолюбства, лінощів, злих помислів і дій, лицемірства та неправди, тому необхідна глобальна гуманітаризація людських стосунків, збагачення їх любов'ю, взаємоповагою, злагодою, співпрацею за законами миру, добра, справедливості [302, с. 287]. Таку ж точку зору апологізують німецькі дослідники, констатуючи, що лише „моральна” держава може стати справжньою соціальною, правовою, оскільки тоді у такій державі мораль та право, етика та правознавство, сумління та теоретичний розум, хоча й не будуть змішані між собою, але також і не розділені, а своїми відмінностями лише доповнюватимуть одне одного. Слушним вважаємо їхній висновок: „Не можна ані чекати на прихід цих „моральних” людей, на діяльності яких ґрунтуватиметься держава, ані продукувати їх через застосування законодавства. Потреба в них – це заклик до всіх нас” [88, с. 596]. Підсумовуючи сказане, важливо наголосити, що С. Оріховський ще в XVI ст. усвідомив цю істину, щоправда свій заклик звертав передусім до правителя як верховного суб'єкта влади.

До категорії неадаптованих концепцій мислителя у зв'язку із втратою їх актуальності в умовах сьогодення варто віднести ідею монархічної форми правління в державі; захист привілеїв шляхетського стану; ідею домінування духовної влади над світською (пізній період творчості Роксолана); ідею визнання релігійної ідеології панівною (пізній період творчості Роксолана); низку порад правителю (як слід охороняти державу, організовувати оподаткування населення, призначати шкільних вчителів) тощо.

Проблема пошуку найкращої форми правління для української держави досі залишається актуальною і однозначно невирішеною. Вітчизняні дослідники часом займають абсолютно протилежні позиції, зокрема П. Стецюк, наголошуючи на тому, що творення національних правових систем без урахування ментальності народу, є нелогічним і безрезультатним процесом, оскільки „чуже”, „незрозуміле” право не

буде сприйматись і відповідно виконуватись, вважає політико-правовий інститут президентства штучно створеним, безпідставно і безпрецедентно утвердженим на конституційному рівні, таким, що не враховує особливостей ментальності українського народу [263, с. 102-103].

Однак М. Козюбра вважає „несерйозною” навіть постановку питання про ліквідацію інституту президентства, оскільки він є не просто високою посадовою особою в державі, а символом її єдності, тому цей інститут існує практично в усіх демократичних державах, які обрали республіканську форму правління [107, с. 10]. Зважаючи на тривалий перехідний період, названий вчений вважає найпридатнішою для України саме президентську республіку, оскільки така форма правління дає змогу чітко розмежовувати функції і повноваження законодавчої та виконавчої гілок влади, знявши тим самим з порядку денного питання про те, хто з них „головніший”. На користь президентської республіки як найбільш оптимальної для України форми державного правління, як зазначає М. Козюбра, свідчить ще один істотний чинник – стан політичної культури Заходу, яка здебільшого є деперсоніфікованою (виборець орієнтується не стільки на особу кандидата, скільки на партійні сили, які той репрезентує), політична свідомість переважної більшості нашого населення нині є персоніфікована. Ігнорувати цей чинник, слушно підсумовує вказаний науковець, незалежно від його оцінки, не слід [107, с. 11].

Піднесення церкви на вершину піраміди держави, втручання духовної влади у справи світської, визнання релігійної ідеології визначальною у суспільно-політичному житті країни суперечать принципам правової держави, тому і не втілені в сучасному державотворчому процесі. Конституцією України встановлено: суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15); жодна ідеологія не може визнаватися державною як обов’язкова (ст. 15); церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви (ст. 35); жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова (ст. 35) [113].

Водночас сьогодні багатьох дослідників об’єднує думка про необхідність формування національної ідеології, яка б запобігала поширенню деструктивних

тенденцій у громадянській свідомості, мала потужний орієнтаційний та інтегральний потенціал, об'єднала б ієрархію національних цілей [15, с. 129].

Той факт, що С. Оріховський захищав привілейоване становище шляхти, несумісне з такими фундаментальними цінностями, як справедливість, рівність, єдність, свобода. Проте наукова розвідка М. Козюбри свідчить, що навіть в індустріальних країнах конституційні гарантії рівності громадянських та політичних прав людей самі по собі не в змозі усунути їх фактичну нерівність [106, с. 58]. При цьому, В. Горбатенко констатує, що й сьогодні привілеї існують фактично в усіх країнах світу, але в розвинених демократичних системах вони мінімізовані до раціональних меж, адекватних нормальному стану суспільства [32, с. 32]. При цьому важливо не ототожнювати поняття „привілей” із поняттям „пільга”, оскільки вони принципово відрізняються. На думку науковця, привілеї не можна забороняти там, де для цього ще не склалися необхідні умови, бо відмова від привілеїв за таких обставин спонукатиме людей в обхід законів домагатися переваг для себе незаконними засобами. З огляду на це, важливо, щоб привілеї, які суспільство надає людям, котрі перебувають на керівних посадах, були чітко регламентовані законом та не перевищували мінімуму, необхідного для їх нормальної роботи. За таких умов привілеї можна розглядати як позитивні стимули трудової, суспільної і громадської діяльності, стимули виявлення високих моральних, ділових, професійних якостей, формування соціально активної поведінки [32, с. 33].

Важливо зазначити, що філософсько-правові погляди пізнього періоду творчості мислителя, коли він став прихильником ідеї домінування релігії над світським життям, також не цілком позбавлений сенсу і в умовах третього тисячоліття. Ціла плеяда сучасних учених, зокрема І. Курас, М. Рибачук, М. Корюшко, П. Фещенко, досліджуючи релігійний чинник в українському політичному просторі, констатують, що політика і релігія належать до кола духовних явищ, які можуть слугувати практичними орієнтирами для людей і згуртувати їх для досягнення спільних цілей, надаючи їм значення високих, суспільно важливих. У більшості випадків, за словами вчених, релігія є надійним засобом зміцнення держави, закріплення та стабілізації існуючого політичного устрою. Вона здатна суттєво

збагатити мотивацію політичної діяльності, вносячи до свідомості людини ідеї служіння суспільству та жертвовності, зокрема необхідності жертвувати собою чи особистими інтересами для загальної справи [127, с. 37]. “Релігія в нинішній Україні, – констатують дослідники, – дає рядовим громадянам надію на можливість більш гармонійного розвитку українського суспільства, що може суттєво змінити соціально-політичний клімат в Україні на краще. Надія дозволить консолідувати суспільство” [127, с. 36]. “Моральні засади християнства, – наголошує М. Олексюк, – дають можливість обрати вірний шлях духовного очищення, подолання шкідливих для сучасного стану стереотипів, на місце зла та несприйняття інших думок поставити ідеї злагоди, братерства, взаємної підтримки” [175, с. 84].

Завершуючи проєкцію правових поглядів С. Оріховського на площину сучасного державотворення України, важливо наголосити, що творча спадщина мислителя є невід’ємним елементом історичної пам’яті українського народу, який не варто втрачати чи недооцінювати. Перед нами постають нові завдання: по-перше, зберегти цінний оріховіанський інформаційний ресурс; по-друге, донести його до наступних поколінь; по-третє, продовжити формування на його основі власного духовно-інтелектуального потенціалу, який забезпечить благополуччя українського народу в економічному, політичному, соціальному, моральному, правовому та інших вимірах.

3.3. Аксиологія філософсько-правової спадщини С. Оріховського для теорії та практики формування сучасного правоохоронця-професіонала

Сьогодні вже не викликати заперечення констатований ученими факт існування в Україні кадрової кризи, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства і в умовах якої навіть найпрогресивніші реформаторські програми, проекти, рішення не забезпечуються необхідним кадровим механізмом виконання. Адекватну дескрипцію цього негативного явища дав В. Селіванов: щоб закріпитися на “владному олімпі”, українська еліта, яка фактично реалізує державну владу, розставляє на головні державні, зокрема виконавчі, посади відданих політичному режимові виконавців, обираючи їх не за принципом професіоналізму. Внаслідок цієї тенденції широкі кола державних чиновників залишаються індиферентні в утвердженні ідей суверенної державності, почуття значущості виконуваних посадових функцій, відповідальності за їх правомірне здійснення” [246, с. 133]. Аналогічною є ситуація, яка склалася із існуючими кадровими ресурсами системи правоохоронних органів. Україні вкрай необхідні високопрофесійні кадри, здатні впроваджувати в національну юридичну практику міжнародні стандарти прав людини, важлива підготовка професіоналів-правників нової генерації, які мають не лише відповідні знання та вміння, навички професійної діяльності, але й таку мотивацію та самосвідомість, котрі відображають ставлення до людини як до найвищої цінності [303, с. 31; 121, с. 276; 156, с. 445]. З огляду на це, докладно проаналізуємо поради С. Оріховського, які можуть стати цінними для сучасної теорії та практики формування правоохоронця-професіонала (див. додаток Л).

Передусім варто акцентувати увагу на двох концептуальних положеннях мислителя, які сьогодні стали одними із пріоритетних напрямів реформування системи правоохоронних органів України. Йдеться про необхідність налагодження партнерських взаємовідносин з населенням та підвищення авторитету правоохоронців. Праці С. Оріховського є свідченням усвідомлення мислителем того, що комунікативна компетентність не обмежується лише вмінням правителя-

правоохоронця спілкуватися з народом, але й передбачає щоденну працю, скеровану на встановлення позитивного контакту з людьми, будівництво стосунків на основі принципів взаємної поваги, довіри, допомоги та відповідальності.

Характеристика аподиктичності переконань Роксолана знаходить підтвердження в наш час, зокрема коли „міліцейське відомство переживає докорінну і безповоротну перебудову”. Практики констатують, що сьогодні одним із найголовніших завдань органів внутрішніх справ є вирішення проблеми повернення довіри населення до міліції, а підвищення іміджу можливе тільки за умови посилення уваги до проблем спілкування працівників із громадянами [300, с. 2; 280, с. 220]. З метою виявлення стереотипів стосовно працівників міліції фахівцями Національного університету внутрішніх справ було проведено соціологічне опитування, в ході якого респондентам пропонували порівняти працівників органів внутрішніх справ із другими професійними групами за низкою критеріїв. На думку більшості населення, за рівнем пияцтва, інтелектуальним рівнем, ступенем зв'язку зі злочинним світом та рівнем життя працівники міліції від іншої частини населення практично не відрізняються. Водночас у гіршу сторону вони виділились за рівнем агресивності, хабарництва, ступеня напруженості й небезпеки роботи. Крім того, серед причин небажання контактувати з працівниками правоохоронних органів респонденти називають невіру в можливість міліції, страх помсти з боку злочинців, грубість з боку працівників правоохоронної системи, надію лише на власні сили, а також переконання, що такі контакти є лише зайвими витратами часу [129, с. 198-199]. Схожими до вищевикладених є результати досліджень Ж. Жуковської, яка виділяє такі основні риси суспільної думки у сфері боротьби із злочинністю: рівень інформованості громадян про злочинність і діяльність міліції невисокий; ставлення населення до міліції в цілому негативне, престиж професії низький; готовність населення до співробітництва з органами охорони правопорядку невисока (не більше 20 % населення підтримують дії міліції); громадяни часто зауважують низький рівень культури працівників міліції, грубощі і тяганину при розгляді скарг та заяв [70, с. 22].

Сьогодні існує група осіб, які навмисно поширюють необ'єктивну, перекручену або відверто негативну інформацію про діяльність органів внутрішніх

справ через так званий “чорний PR”, у тому числі за допомогою засобів масової інформації. Другою категорією осіб, які формують негативний стереотип сучасного правоохоронця є люди, які „виступають зовнішньо нейтрально, але не мають достовірної інформації і оцінюють роботу органів внутрішніх справ за окремими фактами” [128, с. 352-353]. Третім джерелом поширення інформації, яка знижує авторитет і відповідно рівень довіри населення до співробітників правоохоронних структур, є очевидні недоліки в роботі цих органів, окремі працівники, які мають неадекватну мотивацію професійної діяльності, самі себе компрометують недоброчесним відношенням до виконання службових обов’язків [7, с. 12-13].

Важливо зазначити, що проблема втрати довіри населення до правоохоронців не з’явилася раптово. Про це яскраво свідчить наукова розвідка соціальних витоків злочинності працівників правоохоронних органів, здійснена О. Новаковим. За словами названого вченого, упродовж усієї вітчизняної історії здійснювались заходи щодо виявлення причин та умов, які сприяли службовим злочинам, приймалися нормативно-правові акти щодо їх обмеження [162, с. 101]. А на початку 20-х років ХХ ст. суворе воєнізація міліції, відсутність правової регламентації основних видів діяльності на тлі повального зубожіння населення дали такий сплеск правопорушень серед міліціонерів, що в свідомості громадян слова “міліція” та “злочинність” були синонімами, про що свідчили сотні випадків мародерства, грабежів, побиття громадян, вимагань та навіть переходу міліціонерів на сторону банд [162, с. 99]. Аналогічні відгуки про імідж міліційної побудови правоохоронних органів після жовтневого перевороту 1917 р. цитують дослідники О. Остапенко та І. Прокопчук: “Міліція не виправдовувала надій, які на неї покладали, і часто була гірша за стару поліцію, бо так само брала хабарі, її цікавили тільки власні інтереси, збільшення платні, а про охорону населення і порядок не дбала. Як і стара поліція, нова застосовувала до населення кулачні розправи” [199, с. 82].

З огляду на такий історичний спадок стають зрозумілими результати соціологічних опитувань: 73 % респондентів вважають для себе найважливішим гарантування безпеки та захисту їхніх прав і свобод, проте тільки 25 % опитаних вбачають у міліціонерах гарантів власної безпеки. Натомість, у країнах Західної

Європи (Велика Британія, Франція, Німеччина та ін.) соціологічні дослідження свідчать, що поліцейським довіряє і їхню діяльність підтримує 65-75 % населення [96, с. 616].

Результати досліджень закордонних практиків у сфері правоохоронної діяльності та теоретиків політології, соціології, психології свідчать, що підтримка громадськості, яка є необхідною для ефективної поліцейської роботи у демократичній державі залежить від того, наскільки поліція поважає норми закону, а також права груп та окремих індивідів суспільства. Будь-які дії поліції, які здійснюються із застосуванням протиправних і негуманних методів є помилкою, невдачею поліції, незважаючи на результати, які такою акцією можуть бути досягнуті [318, р. 1, 283-284]. Водночас науковці констатують, що жодне поліцейське агентство (підрозділ) не дотримується усіх зобов'язань щодо захисту прав людини в процесі правоохоронної діяльності, а це означає, що жодне поліцейське агентство (підрозділ) не працює так ефективно, законно і гуманно, як повинно було б [318, р. 2].

Контроверза, яка виникла між необхідністю поважати та захищати права людини і неможливістю у повному обсязі виконання правоохоронними органами такого завдання, повинна активізувати діяльність держави, спрямовану на мінімізацію полярності двох зазначених компонентів. С. Оріховський-Роксолан висловлює тезу, яка є підґрунтям вирішення цієї проблеми: взаємна відповідальність держави і громадян. Останні зобов'язані дотримуватись норм законів, активно працювати на благо суспільства, бути патріотами своєї держави, виконувати свої обов'язки. Держава повинна стати гарантом прав і свобод громадян, формувати закони на основі та в узгодженості з природним правом.

З метою практичного сприяння та прискорення процесу створення народної міліції, яка б працювала за принципом „міліція для народу”, а не навпаки, уже здійснено низку заходів, зокрема запроваджено постійний моніторинг ситуації в кожному регіоні, який здійснюють представники Міністра внутрішніх справ України, так звані „народні комісари” [169, с. 7]. При цьому важливо відмітити, що Міністерством внутрішніх справ розроблена Комплексна програма, в якій значна увага приділяється саме моніторинговим вивченням оцінки населення (ціннісних

орієнтацій, інформованості, громадської думки, настроїв) якості діяльності міліції, її служб та окремих працівників. Програма вимагає постійного аналізу громадської думки, в тому числі за матеріалами звернень громадян до органів державної влади та управління МВС. Періодично проводяться прес-конференції, зустрічі із різними соціальними групами, постійно працюють „гарячі лінії”, „лінії довіри”, прямий телефонний зв’язок з представниками керівництва, проводиться спілкування через офіційні сайти [96, с. 621, 619].

Разом з тим, продовжується пошук нових форм і методів взаємодії з громадськістю, залучення її до охорони громадського порядку, профілактичної роботи, а також відродження старих прийомів, які вже перевірені практикою. Отже, партнерські стосунки між правоохоронцями та населенням одержали новий імпульс до розвитку [80, с. 149]. За словами О. Поволоцького, модель поліцейської діяльності, яка ґрунтується на підтримці громадськості, вважається однією із найзначніших інновацій у діяльності поліції, здійснених останнім часом [215, с. 399].

Варто втілювати в динаміку реформаційних процесів вітчизняної діяльності закордонний досвід, впроваджувати у практику спеціальні програми: „сусідська допомога” – люди похилого віку та інші мешканці району ведуть так зване сусідське спостереження і повідомляють про події та людей, які викликають підозру [96, с. 626]; „взаємодія міліції зі школами” – починаючи із чотирьохрічного віку, правоохоронці регулярно відвідують дітей, учнів загальноосвітніх шкіл, з метою проведення профілактичної роботи та підвищення авторитету міліції [121, с. 321]; „зупини злочинця” – організація загальнодоступних анонімних засобів повідомлення про вчинені злочини або підготовку до їх вчинення [121, с. 321]; інші програми взаємодії правоохоронців з громадянами, які в США, Великобританії та Німеччині створюються як на рівні окремого відділку, так і на рівні муніципалітету, штату, держави; від цього залежить їх характер, зміст, форми, наприклад, програми „допомога при арешті”, „допомога жертвам злочину”, „співробітництво з водіями таксі” [70, с. 626].

Водночас важливо враховувати і недоліки світової практики діяльності правоохоронних структур. Учені констатують, що всеохоплююча професіоналізація

привела до відокремлення закордонної поліції від суспільства, оскільки з метою запобігання корупції, поліцейські стали працювати позмінно, їх часто перекидали з однієї ділянки на іншу, що перешкоджало встановленню партнерських взаємовідносин, ґрунтованих на довірі між поліцією та громадськістю. Домінуючою стала ідеологія „професіонали краще знають”, а участь населення у протидії злочинності розглядалась усіма як зайве у діяльності поліції [215, с. 397].

Отже, підсумовуючи сказане, приєднуємось до висновку, що діяльність правоохоронців-професіоналів, яка ґрунтується на всебічній підтримці громадськості не має на меті перетворення правоохоронного органу – „сильного” володаря спеціальних повноважень на застосування примусової сили в „м’який” орган, що „займається всім, тільки не розкриттям злочинів” [215, с. 400]. Керівництво держави і Міністерства внутрішніх справ України дедалі більше уваги звертають на суттєве покращення діяльності правоохоронних органів, проте, яких би найрішучіших заходів не вживали правоохоронці у боротьбі зі злочинністю, вони не дадуть очікуваного результату доти, доки працівники міліції не „отримають широкої підтримки з боку головного носія суверенітету і єдиного джерела влади – українського народу” [277, с. 49]. Алетію такого причинно-наслідкового зв’язку С. Оріховський-Роксолан констатував понад чотири століття тому.

Особливої уваги заслуговує пропонована ренесансним мислителем професіограма правителя, який в алегоричному інтерпретуванні репрезентує особу керівника правоохоронного органу. Погляди С. Оріховського адекватно відображають тенденції та висновки сучасних акмеологічних, психологічних та інших досліджень. Так, зокрема мислитель радить володарю розвивати комунікативну компетентність та культуру. Сьогодні наукові спостереження засвідчують, що професійна діяльність управлінських кадрів, в першу чергу, виявляється у діловому спілкуванні, на яке витрачається близько 80 % робочого часу, водночас сучасним керівникам нерідко бракує вмінь логічного зв’язного викладу повідомлення, побудови діалогу з партнером. Звідси висновок – цьому необхідно вчитися [24, с. 79]. Проте сьогодні науковці констатують, що у системі вищої освіти навчальний процес позбавлений підготовки, яка передбачає створення комунікативних умінь, реалізацію права на

комунікацію усіх учасників цього процесу, що гарантує забезпечення прав і свобод обох сторін і результативність правових взаємовідносин [281, с. 144]. Залишається проблемою й те, що протягом тривалого часу модель комунікації “влада – населення” була вкрай спримітизованою, а специфічна риса повноцінного діалогу, якій властиві спілкування, сприйняття і взаємодія у вирішенні проблеми на користь зневажених людських прав не передбачалася, оскільки не ставилося завдання досягнення результативності взаємодії. Отже, логічним є висновок А. Токарської: ідеальною правовою моделлю комунікації можна вважати такі правомірні комунікативні дії працівників, які захищають формування і вираження власної думки людини і громадянина, не чинять жодних перепон для реалізації встановлених законом основних прав і свобод під час спілкування, культивують закони суспільства і моралі та не спричиняють конфліктних дій [279, с. 182-183].

Роксолан переконує правителя прислухатись до порад наставників, уважно підбирати державних мужів, оточувати себе мудрими, чесними та відданими людьми, постійно працювати над самовдосконаленням. Сучасні вчені констатують, що продуктивність та результативність працівників залежить від умінь, знань, творчості при використанні різних технологій та кваліфікації тих, хто ними управляє, а зрозуміти важливість роботи у складі команди допомагає рівняння ефективності: діяльність дорівнює здібності плюс зусилля і підтримка [110, с. 275]. Вагомою складовою організаторських здібностей керівника вважається вміння ефективно налагоджувати свою роботу та роботу колег і підлеглих, створювати умови для розкриття особистого потенціалу працівників, вирішення професійних завдань із проявом уваги та поваги до людини [5, с. 127].

Вітчизняний гуманіст неодноразово наголошував володарю на необхідності розвитку науки в державі, радив оточувати себе мудрими людьми, прислухатись до порад мудрих наставників, вдосконалювати особисті інтелектуальні здібності. Сьогодні загальний якісний інтелектуалізм правоохоронців також вважається пріоритетною проблемою, адже він суттєво сприяє закріпленню та розвитку професійної культури, включаючи засвоєння основних прийомів саморегулювання, самокорекції [150, с. 29].

Проте С. Оріховський обґрунтовує необхідність гармонії „розуму з силою”. За словами Т.Космеди, думка мислителя збігається із твердженням європейських гуманістів того часу про те, що мудрість людини тільки тоді заслуговує на високу оцінку, коли вона у гармонії з іншими позитивними якостями людини [117, с. 42]. При цьому особливої уваги заслуговує позиція Ю. Заніка, який, не заперечуючи великої соціальної цінності формування інтелектуальної культури в умовах сучасної правової дійсності, наголошує на недопустимості переоцінки інтелектуальних здобутків, оскільки існують якості, які можна вважати важливішими, ніж інтелект. Це, зокрема віра, надія, милосердя, працьовитість, співчуття, прагнення справедливості тощо. Людина із високим рівнем інтелекту може виявитися негідником, психопатом чи убивцею, отже, високий рівень інтелектуальних здібностей не виключає ймовірність аморальних дій особистості [77, с. 354-355]. Саме наявність таких моральних якостей, як гуманізм, любов до людей, справедливість, доброзичливість, на думку О. Тетерича, є справжнім мірилом професіоналізму. Професіоналом виявляється той, хто оцінює свої дії не тільки з точки зору закону, але і з точки зору честі, сумління, совісті [270, с. 73]. “Духовно-етична освіченість доповнює етичний раціоналізм, етичний позитивізм. Вона дає можливість юристові усвідомити свою відповідальність у соціумі, правомірність своїх дій, не допускати порушення духовно-фахової гармонії” [257, с. 90].

Таким чином, безперервне піклування про мудрість та добробут підлеглих не повинно відволікати володаря від розвитку, передусім, моральних якостей, інтелектуальної культури, власного почуття відповідальності, організованості, дисциплінованості, пильності тощо.

Роксолан застерігає правителя не брати хабарів, призначати на посади чесних людей, порядних, а не зажерливих грошоловів. З цього приводу десятки думок різних сучасних дослідників можна об’єднати навколо точки зору, що хабарництво та корупція – це однозначно негативний феномен, „корозія влади”, яка підриває авторитет державної влади, заподіює шкоду демократичним основам управління суспільством, істотно обмежує конституційні права і свободи людей, порушує загальнодержавні принципи верховенства права, гальмує хід реформ, перешкоджає

становленню правової держави, громадянського суспільства, заважає формуванню партнерських стосунків між владою та суспільством [243, с. 353].

Проектуючи концепцію С. Оріховського про інтерпретацію закону як обов'язок правителя, важливо звернути увагу на те, що для кожного сучасного правоохоронця, який щоденно виконує функції „очей, вух та уст” закону повинно сформуватись звичне відношення, при якому він не замислюється над тим, потрібно чи непотрібно виконувати вимоги закону, оскільки формальна необхідність їх виконувати та „інтерпретувати” має перейти у його внутрішню потребу [267, с. 32].

С. Оріховський наголошував, що високий авторитет правителя, довіра, повага та прихильність підлеглих є запорукою успішного, тривалого правління. Аналіз різних впливів як механізмів мотивації влади сьогодні підтверджує висновки С. Оріховського, оскільки “вплив через наслідування особистісному еталону” та “вплив через визнання професійного авторитету” залишаються одними із кращих форм. У першому випадку реалізуються здібності і потенціал особистості лідера як соціально важливого авторитету і прикладу, а психологічні особливості поведінки виконавця проявляються у “зараженні”, наслідуванні, ототожненні себе із образом лідера, ідентифікації позицій і суб'єктному сприйнятті його цінностей. При здійсненні другої вищевказаної форми впливу відбувається закріплення важливості професійного знання, досвіду, компетентності; можливість досягнення багатозначних із різних сторін рішень; розширення рольових повноважень; регулювання балансу влади у системі відносин “керівник – підлеглий”. Реакція виконавця на такий вплив – визнання, свідомо довіра досвіду та компетентності, зниження важливості проміжного контролю в діяльності і корекції у прийнятті рішень [42, с. 104; 294, с. 29].

Важливо згадати полеміку науковців навколо „харизматичної” теорії лідерства, відповідно до якої керівником не може бути будь-яка людина, але лише така, яка має певний набір природжених особистісних якостей чи володіє сукупністю конкретних психологічних рис. Критики такого підходу обґрунтовують іншу точку зору: лідерські риси не можна вважати цілком уродженими, оскільки деякі з них можуть бути придбані внаслідок навчання і нагромадження досвіду [237, с. 162]. До числа прихильників такого розуміння природи лідерства можемо віднести

С. Оріховського. Керівник-лідер відрізняється від керівника-адміністратора тим, що лідер не командує, не наказує працівникам заради досягнення будь-яких, часом далеких від їхнього розуміння цілей, а веде людей за собою до вирішення загальних для цього колективу проблем [237, с. 166-167]. Саме таким не просто уявляв, а своїми працями виховував Роксолан правителя.

Аналізуючи перспективи розвитку системи навчання та перепідготовки кадрів правоохоронних органів, Я. Кондратьєв пропонує таку професіограму керівника органу внутрішніх справ, яка фактично в усіх аспектах відображена у творчій спадщині С. Оріховського, що дає підстави говорити про велику прогресивність та практичну цінність поглядів гуманіста. Сучасний керівник міліції, за словами Я. Кондратьєва, повинен володіти комплексом знань, бути психологічно готовим виконувати роль керівника, управляти і приймати рішення в неординарних ситуаціях, домагатися виконання своїх розпоряджень. Управлінець повинен уміти добирати і розставляти кадри з урахуванням можливостей конкретної людини, бути психологом і вихователем. Крім того, справжньому керівнику властиві такі моральні риси, як дисциплінованість, порядність, чесність, здатність сприймати нове, прислухатись до критики, любити людей. Він повинен підтримувати належний фізичний стан, бути готовим до виконання значного обсягу інтелектуальної роботи, мати стійку нервову систему і фізичну працездатність, високі індивідуально-психологічні й особистісні якості та здібності до управлінської діяльності, адекватний темперамент [111, с. 19]. Збіг найважливіших характеристик Роксоланового правителя-професіонала і сучасного керівника-правоохоронця є додатковим підтвердженням логічності та доцільності використання у межах цього дослідження прийому субституції та алегоричного інтерпретування праць мислителя.

На зміцнення кадрового потенціалу державної служби органів виконавчої влади, зокрема правоохоронних органів негативно впливає недооцінка морально-етичного чинника при прийомі на службу і особливо при висуванні на керівні посади [17, с. 66]. Етичні якості державного службовця досі залишаються другорядними в моделі іміджу, що свідчить про те, що у власному уявленні головним є не сприйняття їх як цілісної особистості, а те, як вони виконують функції професіонала-управлінця,

що було притаманним адміністративно-командній системі і продовжує домінувати сьогодні [243, с. 336]. Проте вчені констатують, що сьогодні істотно підвищується значення духовно-інтелектуальних, психологічно-вольових і, що найголовніше, моральних якостей суб'єктів правоохоронної діяльності: „Сучасні умови розвитку державного будівництва є принципово новим етапом в усвідомленні моральних засад діяльності органів внутрішніх справ, які зумовлені гуманізацією чинного законодавства, підвищенням інтересу до людської особистості, визначенням її надзвичайно високої цінності” [262, с. 188]. Нагальним є звернення до моральних складових формування професійної гідності, яка переводить професійні вимоги із площини таких, що накладаються ззовні (від мене вимагають) на внутрішньо усвідомлені, інтеріоризовані спонукання та самозобов'язання (я вимагаю від себе) [16, с. 73].

У власних міркуваннях С. Оріховський не залишив поза увагою морально-етичний аспект підготовки кервіника-професіонала, тому формулював усі поради правителеві у нерозривному зв'язку із принципами гуманізму, справедливості та поваги до людини. Така позиція мислителя заслуговує особливої уваги, оскільки в умовах сьогодення гуманітаризація визнана вченими стратегічним напрямком у формуванні національної та громадянської свідомості майбутнього правоохоронця.

Ідеологеми Роксолана актуалізовані у сучасному глибокому аналізі морального змісту принципу гуманізму в контексті професійної діяльності міліції, який конкретизує низка норм та вимог, серед яких варто назвати: розуміння людини як найвищої цінності, переконання в безмежності її можливостей до вдосконалення, розвитку творчих сил і здібностей; вимога свободи і захисту гідності людини, її прав на щастя і задоволення матеріальних і духовних потреб; повага до особистих якостей людини незалежно від її національної належності, статі й віку; поєднання вимогливості та довіри, любові та поваги до людини, яка виконує свій суспільний і громадянський обов'язок, з непримиренністю до будь-яких форм приниження і гноблення людської особистості; чутливість, душевність, чуйність до чужого горя; чесність і прямота в оцінці людини, тверезе врахування всіх її чеснот і недоліків, доброзичлива критика; активність і послідовність в обґрунтуванні неприйняття таких

негативних суспільних явищ, як крадіжки, хабарництво, порушення трудової дисципліни, пияцтво, хуліганство, прояви „людиноненависницької психології” тощо [262, с. 195]. Усі без винятку перераховані пункти прямо чи опосередковано були висловлені С. Оріховським.

Модель військового фахівця знаходить відображення у кваліфікаційних характеристиках і вимогах державного освітнього стандарту та інших нормативних документах [14, с. 407]. Отже, слушним є висновок Л. Гончаренка про те, що саме державна влада, реалізуючи військову політику відповідно до чинного політичного режиму, визначає спрямованість підготовки суб'єктів військової діяльності та умови реалізації їх можливостей [31, с. 8]. Проте важливо зазначити, що досі не розроблено професійно-класифікаційних характеристик за кожною, передбаченою типовими штатами Міністерства внутрішніх справ України посадою працівника міліції, хоча, за словами науковців, наявність таких характеристик позбавила б суб'єктивізму з боку окремих керівників органів та підрозділів внутрішніх справ при визначенні рівня професіоналізму того чи іншого працівника – це були б єдині вимоги до оцінки знань та умінь співробітника [146, с. 384-385].

Проте в науковій літературі не існує єдиного уніфікованого набору таких якостей. Більшість вчених наголошують на тому, що у структурі особистості охоронців необхідні такі характеристики: здатність співчувати іншій людині; доброзичливість; чутливість; безкорисливість; терпимість; толерантність щодо різних нестандартних проявів поведінки, зовнішнього вигляду, способу мислення будь-якої людини; принципова вимогливість до себе та інших; переконаність у необхідності служіння народу в цілому; творчий склад розуму, здібність прораховувати варіанти можливих наслідків дій людей, їх протистоянь; самоволодіння; компетентність, дисциплінованість та відповідальність; ініціативність, цілеспрямованість, енергійність, здатність до виправданого ризику; самостійність та нестандартність рішень [215, с. 403; 33, с. 31,34; 121, с. 283].

Кожний вчинок правоохоронця, його мова, тон, звички, зовнішній вигляд – усе привертає увагу громадськості і нерідко згодом переказується, згадується, обговорюється. „Те, що проститься будь-кому іншому, що залишиться зовсім

непоміченим, не проститься працівникові міліції, не пройде повз увагу громадян” [262, с. 189]. До здобуття незалежності України, за словами В. Селіванова, ніхто і ніде не готував кадри для управлінської роботи в апараті її суверенної держави, тому однією із стратегічних цілей державної політики демократичної трансформації українського суспільства було і є формування кадрового ресурсу суспільства демократичної гуманістичної спрямованості, який повинен володіти сучасною правовою, політичною, управлінською культурою та юридичними знаннями [246, с. 133].

Слушною видається теза про те, що кожний суттєво-важливий історичний етап руху будь-якого державно упорядкованого суспільства характеризується пошуком побудови більш справедливого, ніж колишній, устрою, а також визначень понять насамперед тих явищ, які становлять осердя соціальних взаємодій, без яких людина не може існувати [246, с. 134].

Отже, враховуючи викладене, можемо констатувати, що на етапі своєї життєдіяльності С. Оріховський-Роксолан постійно перебував у творчому пошуку побудови оптимальної моделі найсправедливішого для тогочасного суспільства державного устрою, намагався сформувати комплексну професіограму правителя-професіонала, яку варто використовувати сьогодні і в теорії, і в практиці підготовки фахівців правоохоронних структур.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, усі окреслені аспекти охорони С. Оріховським прав були виключно інтелектуальними методами протидії неправовому суспільно-державному устрою. Мислитель не був наділений ані спеціальними повноваженнями, ані владою примусу, ані оперативною технікою та засобами, проте основною зброєю Роксолана було слово, звернене до сучасників. Сьогодні важливо відродити слова мислителя, які мають цінність для сучасного процесу українського державотворення, звернути їх до наступних поколінь, зокрема до майбутніх правоохоронців-професіоналів.

Висновки до розділу 3

Наукова розвідка, присвячена аналізу ренесансно-реформаційного філософсько-правового фундаменту формування правоохоронця-професіонала, адекватного вимогам, які сьогодні постали перед українським суспільством, обумовлює такі висновки:

1. Сучасна юридична терміносистема, яка використовується у сфері правоохоронної діяльності вимагає доопрацювання та удосконалення, зокрема чіткого визначення на законодавчому рівні потребують поняття “правоохоронні органи України” та їх вичерпний перелік, “правоохоронні функції” та їх вичерпний перелік, “державна правоохоронна діяльність”, “недержавна правоохоронна діяльність”.

2. Ґрунтоване дослідження акмеологічного аспекту філософсько-правової спадщини С. Оріховського з огляду на систему, яка складається із чотирьох структурних компонентів (професіоналізм діяльності, професіоналізм особистості, нормативна діяльність та поведінка правоохоронця, продуктивна Я-концепція) дає можливість сформулювати комплекс практичних рекомендацій, які доцільно враховувати і в теорії, і в практиці професіоналізації сучасних правоохоронців. Правоохоронцеві слід прислухатись до порад наставників, оточувати себе мудрими, чесними та відданими людьми; постійно працювати над самовдосконаленням, розвивати інтелектуальні здібності; ні про що не дбати так, як про добробут громадян і переконати останніх у притаманній йому найбільшій мудрості, справедливості, силі та красі; не брати хабарів; шанувати справедливість; не часто обіщати, а коли вже дав слово – дотримувати його; гамувати у собі жорстокість, злобу, тікати від розпусти, пияцтва, жити стримано і сумирно без нарікань, не зважати на неприємності, гнати геть лінощі, занедбати на певний час родинне життя, терпіти спеку, мороз та інші негаразди; віддано виконувати обов’язок інтерпретування закону, тобто щоденно бути „очима”, “вухами” та “устами” закону; не жити довго на одному місці, всюди бувати, всюди давати про себе знати, дбати про всі частини держави, вислуховувати скарги, карати винних та звільняти пригноблених; керівнику підрозділу правоохоронного органу, крім того, необхідно уважно призначати на посади людей, необхідно їх

підбирати не за титулами, але дивитись на їхні справи, які сприяють досягненню найвищих посад у державі; усувати від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, блазнів;

3. Проекція поглядів С. Оріховського на площину сучасного державотворення дає можливість віділити погляди мислителя епохи Відродження, які адаптовані, тобто втілені у життя, відображені у чинних нормах; частково адаптовані; неадаптовані, проте доцільне їх втілення у сучасне життя; неадаптовані у зв'язку із втратою актуальності через сучасні політичні, економічні, ідеологічні та інші трансформаційні процеси, цивілізаційну еволюцію суспільного життя.

4. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського становить значну цінність для теорії та практики формування сучасного правоохоронця-професіонала, оскільки адекватно відображає новітні тенденції у галузі менеджменту в правоохоронній системі, підтверджує достовірність результатів останніх досліджень, дотичних до окресленої проблеми, декларує необхідність вияву поваги до природних прав та свобод людини.

5. В результаті дослідження феномена професіоналізму правоохоронця стало можливим запропонувати визначення деяких загальнотеоретичних понять, котрі сприятимуть удосконаленню категоріального апарату, який використовується різними галузями наукового знання.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке виявляється у з'ясуванні значення філософсько-правової спадщини С. Оріховського для генезису вітчизняної та західноєвропейської філософії права, а також цінності ідей мислителя для теорії та практики професіоналізації сучасного правоохоронця. Проведене дослідження дало підстави зробити такі висновки:

1. Дефіцієнтність теоцентризму і всього середньовічного схоластичного вчення дозволила антропоцентризму та гуманізму успішно закріпити свої позиції на ґрунті європейської культури, що справило значний вплив на формування нового погляду стосовно держави та права, а ренесансний палінгенез античних концепцій активізував мислителів XV – XVI ст. до роздумів про природу, її норми, закони, зв'язки із людиною, суспільством і державою, що в кінцевому результаті втілились у комплексну теорію про природне право.

2. На теренах українських земель протягом XVI – XVII ст. також тривала інтенсивна коадаптація ренесансно-реформаційних тенденцій, еквіпотенціальних західноєвропейському прототипу, хоч розвиток вітчизняного Відродження характеризувався певними особливостями. Ключовою історичною обставиною, яка обумовила специфіку причин, умов та наслідків його генезису, була відсутність на європейському континенті незалежної української держави, внаслідок чого популяризувати ідеї гуманізму та антропоцентризму, заперечувати божественне походження держави, виступати з критикою безмежної влади духовенства могла тільки незначна частина шляхетської молоді вітчизняної еліти, яка переважно переймала ренесансно-реформаційні інтенції у зв'язку з тривалим навчанням та працею за кордоном. Проте жоден із представників тогочасної русинської інтелігенції не реалізував отриманий потенціал так, як це зумів зробити С. Оріховський-Роксолан.

3. На інтеріоризацію С. Оріховського та формування його індивідуального праворозуміння вплинули такі три комплекси умов: об'єктивні чинники макросередовища (панівні суспільно-політичні та ідеологічні тенденції епохи, в якій жив та працював мислитель); об'єктивні чинники мікросередовища (близьке оточення

Роксолана, батьки, зв'язки, налагоджені за час навчання та праці, умови безпосереднього місця проживання); суб'єктивні чинники (індивідуальні особливості психології гуманіста, прагнення жити за законами природи, темперамент, характер, структура потреб та цінностей).

4. Проблема національної ідентифікації обумовила специфіку оцінки значення творчих здобутків мислителя для розвитку вітчизняної культури. Аналіз останніх наукових розвідок, присвячених проблемі визначення національної приналежності творчої особистості, дає підстави для обґрунтування висновку про визнання С. Оріховського українським гуманістом та зарахування його філософсько-правових трактатів до кращих здобутків духовно-інтелектуальних надбань нашого народу. При цьому, значення творчості мислителя важливо розглядати не тільки у вузькому, національному, а й у широкому, західноєвропейському контекстах.

5. С. Оріховський став першим у Європі мислителем, який не просто систематизував уявлення про природне право, ідеологічні витoki якого сягають часів античності, але й проектував природно-правову концепцію на методологію державотворення, а також продемонстрував її значення для власного життя. У зв'язку з цим існують підстави вважати його філософсько-правові погляди прогресивними в контексті ренесансної європейської філософії права.

Право, на думку С. Оріховського, прищеплене першій людині, з того ж часу стало природженим. “Природжене” – означає дане природою людині з моменту її народження. З цього часу воно стає невід'ємною частинкою, яку не можливо стерти, знищити, вирвати з людини. Так званий „закон природи” (природний закон) записано в органах нашого тіла для того, щоб жили „згідно з природою і її законами”. У природі все обумовлене. Мислитель зазначав, що цей закон природи є найвищим. До переліку ключових природних прав С. Оріховський відносить: право на власність; право на мир і злагоду; право на свободу совісті; право керуватися вказівками власного розуму; право на справедливість і рівність; право на вимогу дотримання договору та покарання у випадку його порушення. Природні права можна порушити, обмежити, створити умови, за яких стане нереальним їх здійснення, проте відчужити від людини чи позбавити її цих прав не можна.

Погляди С. Оріховського залишилися відкритими для примноження знань та поглиблення сутності окремих аспектів, проте значною заслугою мислителя у творенні природно-правової концепції, яка сьогодні отримала визнання у світовому масштабі, є формування її ідеологічного стержня, компонованого ідеями онтології, антропології та аксіології права.

6. Порівняльний аналіз філософсько-правових ідей С. Оріховського та чинних положень Конституції України дає можливість проектувати погляди ренесансного мислителя на площину сучасного процесу державотворення та формувати висновки про актуалізацію його концепцій в умовах третього тисячоліття.

До категорії ідей, які цілком адаптовані у чинних конституційних нормах, можемо віднести такі концептуальні тези мислителя: визнання людини носієм прав та свобод, а загальносуспільного блага одночасно і метою, і вихідним принципом функціонування держави; визнання держави гарантом прав та свобод людини й безумовним носієм обов'язків перед нею, проте громадянин має також обов'язки перед державою; визнання верховенства права та верховенства закону в державі.

Частково адаптованими можна вважати думки С. Оріховського, які не цілком у повному обсязі відображають сучасне розуміння державно-правових інститутів, проте його зародки таки сформувалися у правосвідомості мислителя. Це ідеї демократизму; правової та соціальної держави; рівності прав людини; системи поділу влади на гілки; право на вільний розвиток особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей; право на життя; право на повагу гідності; право на свободу; право на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу світогляду і віросповідання; право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю.

Неадаптованою, хоч особливо цінною для сучасного суспільства, залишилася ідея закріплення на державному рівні та у свідомості громадян принципу: першооснова політики – мораль. До категорії неадаптованих концепцій мислителя у зв'язку зі втратою їх актуальності в умовах сьогодення слід віднести: ідею монархічної форми правління в державі; захист привілеїв шляхетського стану; ідею домінування духовної влади над світською (пізній період творчості С. Оріховського);

ідею визнання релігійної ідеології панівною (пізній період творчості С. Оріховського); низку порад правителів: як слід охороняти державу, організувати оподаткування населення, призначати шкільних вчителів тощо.

7. Дослідження феномена професіоналізму правоохоронця зумовило те, що дисертант визначила окремі загальнотеоретичні поняття, які сприятимуть удосконаленню юридичної та акмеологічної терміносистеми:

- правоохоронець-професіонал – це професійно компетентний працівник правоохоронного органу, який досконало володіє професійно важливими якостями та навичками, здатний оперативно та продуктивно виконувати функціональні обов'язки, може витримувати значне фізичне та психологічне навантаження, систематично працює над всебічним розвитком та самовдосконаленням і характеризується високим рівнем правосвідомості та правової культури;

- теорія професіоналізації правоохоронця – це система теоретичних положень, принципів, критеріїв професійного відбору та комплектування правоохоронних органів, дій з організації професійної підготовки, механізму професійної адаптації та професійної діяльності, спрямованих на формування правоохоронця-професіонала;

- практика професіоналізації правоохоронця – це науково обґрунтований, системний, цілеспрямований процес професійного відбору, професійної підготовки, комплектування правоохоронних органів, професійної адаптації та професійної діяльності, метою та результатом якого є формування правоохоронця-професіонала;

- систему професіоналізації правоохоронця утворюють такі елементи: принципи професіоналізації (основні засади, на яких ґрунтується процес професіоналізації правоохоронця, наприклад, принципи гуманізму, законності, об'єктивності, системності, систематичності тощо); об'єкти професіоналізації (особи, які поставили перед собою мету стати правоохоронцями-професіоналами, наприклад, курсанти, особовий склад правоохоронних органів); суб'єкти професіоналізації (особи, які здійснюють цілеспрямований вплив на об'єкти професіоналізації з метою навчання та виховання майбутнього правоохоронця-професіонала, наприклад, викладачі навчальних закладів, наставники, керівники практичних підрозділів); теорія та практика професіоналізації.

8. Аналіз філософсько-правових ідей С. Оріховського-Роксолана крізь призму системи феномена професіоналізму дозволяє виділити та сформулювати цінні для сучасної теорії та практики професіоналізації правоохоронця такі рекомендації та висновки мислителя: держава повинна стати гарантом прав і свобод громадян, формувати закони на основі та в узгодженості з природним правом; комунікативна компетентність не обмежується лише вмінням правоохоронця спілкуватися з населенням, а й передбачає щоденну працю над встановленням позитивного контакту з людьми, над формуванням стосунків на основі принципів взаємної поваги, допомоги та відповідальності; високий авторитет правоохоронця, довіра та прихильність громадян є запорукою успішної, тривалої діяльності; правоохоронцеві необхідно прислухатися до порад наставників; постійно працювати над самовдосконаленням, розвивати інтелектуальні здібності; дбати про добробут громадян і переконати останніх у притаманній йому найбільшій мудрості, справедливості та силі; не брати хабарів; шанувати справедливість; не часто обіцяти, а коли дав слово, то дотримувати його; гамувати у собі жорстокість; віддано виконувати обов'язок інтерпретатора закону; вислуховувати скарги, карати винних та звільняти пригноблених.

На думку автора, існує потреба у розробці Концепції професіоналізації правоохоронців, яка б відображала напрями, заходи та засоби спеціальної державної стратегічної програми підвищення рівня професіоналізму сучасних охоронців права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеев С.С.* Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. – М.: Норма, 1999. – 336 с.
2. *Алексеевко А.П.* Природа духовності: Монографія. – Х.: Факт, 2004. – 540 с.
3. *Андрусяк Т.Г.* Теорія держави і права. – Львів: Фонд “Право для України”, 1997. – 198 с.
4. *Анонім.* Про Станкара та Оріховського // Оріховський С. Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 593.
5. *Астапенков О.В., Петков С.В.* Діловий етикет керівника ОВС як основа ефективного менеджменту // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2004. – Вип. 6. – С. 124–130.
6. *Байрачна Л.Д., Мозалевський В.Т.* До питання міждисциплінарних зв'язків у вивченні філософії права // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 151–154.
7. *Бандурка О.М.* та ін. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією: Підручник. – Харків: Вид-во НУВС, 2003. – 352 с.
8. *Бигич О.Л.* Місце порівняльного методу в правовій методології // Правова держава: Щорічник наук. праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 13. – С. 448–455.
9. *Біденко А.* Постмодерні міфи сучасної України // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 3–9.
10. *Бодрухін В.М., Романцов В.М.* та ін. Історичні постаті України: проблеми і пошуки: Монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 160 с.
11. *Бойчук С.С.* Інтелігенція та її роль у становленні соціокультурної ідентичності // Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 1(2). – Ч. I. – С. 32–37.
12. *Бондар С.* Валерія Михайлівна Нічик як дослідник філософської думки Давньої Русі // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць

- на пошану пам'яті проф. В.М. Нічик / Ред.-упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – С. 34–45.
13. *Бубенчиков В.В., Кралюк П.М.* Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів: Монографія – Львів: СПОЛОМ, 2004. – 172 с.
 14. *Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С.* Військова психологія і педагогіка: Посібник / За заг. ред. М.Й. Варія. – Львів: Вид-во “Сполом”, 2003. – 624 с.
 15. *Валевський О.Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія. – К.: НІСД, 2001. – 242 с.
 16. *Василевська Т.* Етико-методологічні підходи до аналізу ефективності людського ресурсу державного управління в епоху глобального розвитку // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 72–74.
 17. *Виконавча влада в Україні: Навч. посіб.* / За заг. ред. Н.Р. Нижник. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 128 с.
 18. *Вирський Д.С.* Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель: Монографія – К. – Кременчук: Вид-во КДПУ, 2001. – 217 с.
 19. *Вілсон Е.* Українці: несподівана нація / Переклад з англ. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 552 с.
 20. *Вовканич С.Й.* Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея: Монографія – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с.
 21. *Возняк М.С.* Історія української літератури: У двох книгах: Наукове видання. – 2-ге вид., виправлене. – Львів: Світ, 1994 – Кн. 2. – 560 с.
 22. *Воронов І.О.* Правова держава як предмет політологічного аналізу: Монографія – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 375 с.
 23. *Вступ до філософії.* Історико-філософська пропедевтика: Підручник / Г.І. Волинка, В.І. Гусєв, І.В. Огородник, Ю.О. Федів; за заг. ред. Г.І. Волинки. – К.: Вища школа, 1999. – 624 с.

24. *Гамова Г.* Сучасні технології підготовки управлінських кадрів до плідного співробітництва // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т.1. – С. 78–80.
25. *Ганьба Б.* Місце і роль категорій системного підходу в державно-правових дослідженнях // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 59–65.
26. *Ганьба Б.* Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ // Право України. – 2000. – № 3. – С.41–44.
27. *Герасимчук А.А.* Історична свідомість: сутність і структура // Філософські обрії. – 1999. – № 1–2. – С. 89–97.
28. *Гнатюк О.* До переоцінки українського літературного процесу XVI-XVIII ст. // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993р.: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. – Львів: Міжнародна асоціація україністів, Академія наук України, 1993. – С. 37–42.
29. *Головатенко В.І.* // Здійснення функцій глави держави в історичній ретроспективі України: Галицько-Волинське князівство та Литовсько-Польська держава // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 23. – С. 95–100.
30. *Головатий С., Зайцев Ю., Усенко І.* Правнича термінологія і державотворчий процес // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 88–94.
31. *Гончаренко Л.О.* Професіоналізація військової діяльності в сучасному суспільстві: (соціально-філософський аналіз) Авторефер. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харківський військовий університет. – Х, 1998. – 17 с.
32. *Горбатенко В.П.* Поняття “пільги” і “привілеї” в контексті забезпечення соціальної справедливості // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 13. – С. 28–34.

33. *Городянюк С.В.* Професіоналізм працівників органів внутрішніх справ як фактор забезпечення безпеки їх життєдіяльності // Вісник ОІВС. – 2004. – № 2. – С. 30–36.
34. *Гошовська В.* Вплив української ментальності на процеси державотворення // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. / Авт. кол., відп. ред. Ю. Римаренко, І. Тимошенко, Є. Степанов. – К.: Вид-во Укр. фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. – С. 146–147.
35. *Грищук О.* Антропна гідність – джерело прав і свобод людини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції, 13-14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – С. 9–10.
36. *Грищук О.* Людська гідність у міжнародних правових актах // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали Х регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С. 8–9.
37. *Грохольський В.Л.* Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: Монографія / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – 312 с.
38. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К.: Освіта, 1992. – 192с.
39. *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. / Ред. кол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 5. – 1994. – 704 с.
40. *Гудима Д.* Місце і роль філософських дисциплін у системі фахової підготовки юристів // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали Х регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 54–55.
41. *Гулак Л.* Поняття правоохоронних функцій органів місцевого самоврядування України // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2002. – № 3. – С. 232–238.
42. *Гуменюк О.Є.* Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

43. *Гуменюк О.Є.* Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.
44. *Гуренко М.М.* Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці: Монографія. – К., 2000. – 167 с.
45. *Гуренко М.М.* Розвиток політико-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: Монографія. – Київ: Логос, 2002. – 252 с.
46. *Гусарев С.Д.* Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. – К.: Знання, 2005. – 375 с.
47. *Гудзь В.В.* Демократичні традиції козацького державотворення у середині XVII ст. // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної конференції. Давня та нова історія України – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 36–40.
48. *Дамірлі М.А.* Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістемологічний аналіз). Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. / НЮА України ім. Я.Мудрого. – Х., 2005. – 38 с.
49. *Данільян О.Г.* Деякі теоретико-методологічні проблеми становлення української державності в трансформаційний період // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 106–109.
50. *Данільян О.* Теоретико-методологічні питання становлення української державності в трансформаційний період // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 47–51.
51. *Дашкевич Я.* Національна свідомість українців на зламі XVI – XVII ст. // Сучасність. – 1992. – № 3. – С. 65–74.
52. *Дзобань О.П.* Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії // Методологічні проблеми правової науки:

- Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 132–134.
53. *Дзюба В.М.* Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: Авторефер. дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 21 с.
54. *Довга Л.* Соціальна утопія Інокентія Гізеля // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. В.М. Нічик / Ред.-упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – С. 227–266.
55. *Дойчик М.* Проблеми моралі в українській філософії доби Відродження XVI – початку XVII ст. // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 75–81.
56. *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України / Передмова І.О. Денисюка. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
57. *Дунець Л.М.* Психологічні умови формування професійної мотивації слухачів вищого військового навчального закладу: Авторефер. дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2000. – 18 с.
58. *Дятлов В.О.* Зовнішньополітична діяльність німецьких реформаторів і католицьких угруповань у 1517-1524 роках // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Європа: поступ у XXI століття (історія, сучасний стан, перспективи) / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – Вип. 4. – С. 278–284.
59. *Дятлов В.О.* Ідея релігійних війн і союзів в епоху Реформації (1517-1530 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Світова дипломатія: історія та сучасність / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2002. – Вип. 6. – С. 293–301.
60. *Дятлов В.О.* Реформація XVI ст. у Німеччині: між універсалізмом і націоналізмом // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика та дипломатія: теорія, історія, практика / За заг. ред. Гуменюка Б.І.,

- Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2002. – Вип. 7. – С. 356–364.
61. *Дуфенюк О.М.* Вплив ренесансно-реформаційного середовища на формування правової думки в Західній Європі у XVI–XVII ст. // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична. – 2005. – № 3. – С. 292–304.
62. *Дуфенюк О.М.* Експлікація проблем професійного становлення особи правоохоронця в алегоричній інтерпретації правових поглядів С. Оріховського // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10 червня 2005 р. – Львів: ЛЮІ МВС України, 2005. – С. 90–94.
63. *Дуфенюк О.М.* Навчання та діяльність С. Оріховського за кордоном: етіологія, телеологія, аксіологія // Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти: Матеріали XIV міжнародної історико-правової конференції, 4-7 вересня 2005 р. / Ред.колегія: О.В. Тимошук (голова), Д.В. Велігодський, О.Н. Ярмиш, І.Б. Усенко, Л.О. Зайцев, О.М. Редькіна. – Сімферополь: ДіАйПі, 2005. – С. 280–284.
64. *Дуфенюк О.М.* Недоліки юридичної термінології у галузі нормативного регулювання правоохоронної діяльності // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет „Львівська політехніка”, 2006. – № 559. – С. 138–140.
65. *Дуфенюк О.М.* Методологія наукової розвідки Оріховіани // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична. – 2005. – № 2. – С. 233–239.
66. *Дуфенюк О.М.* Ренесансний контекст праворозуміння С. Оріховського: інтердисциплінарне дослідження // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2006. – № 2. – С. 275–285.
67. *Дуфенюк О.М.* Теорія природного права і держави у правовій спадщині С. Оріховського (Роксолана) // Молода Українська держава на межі тисячоліть:

- погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна: Зб. наук. праць – Львів: ЛІВС при НАВС України, 2001. – С. 93–97.
68. *Дуфенюк О.М.* Творча спадщина С. Оріховського у вітчизняній правовій науці // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична. – 2005. – № 1. – С. 294–305.
69. *Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи:* Монографія. – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – 211 с.
70. *Жуковська Ж.О.* Залучення населення до співробітництва з міліцією // Вісник ОІВС. – 2000. – № 1. – С. 22–23.
71. *Завальнюк В.В.* Поняття методологічного принципу історизму // Актуальні проблеми держави і права. Матеріали 4-ї (56-ї) звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної української держави”, березень 2001 р. / За ред. С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 11. – С. 30–34.
72. *Загальна теорія держави і права: Навч. посіб.* / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, – 2000. – 320 с.
73. *Засць А.П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду: Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
74. *Зайчук О.В.* Деякі аспекти напрямів наукових досліджень та перспектива розвитку загальної теорії держави і права на сучасному етапі // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 174–178.
75. *Закон України „Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”* від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
76. *Закон України „Про основи національної безпеки України”* від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 35.

77. *Занік Ю.М.* Вплив правової дійсності на формування інтелектуальної культури юриста // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2004. – Вип. 1. – С. 350–358.
78. *Злупко С.М.* Економічна думка України: (Від давнини до сучасності): Навч. посіб. – Львів, 2000. – 496 с.
79. *Злупко С.* Персоналії і теорії української економічної думки: Монографія. – Львів: Євросвіт, 2002. – 528 с.
80. *Зозуля Є.В.* Міліція України в умовах становлення незалежної держави (90-ті рр. ХХ ст.): Монографія. – Донецьк: Науково-дослідний та редакційно-видавничий відділ Донецького юридичного інституту МВС, 2004. – 188 с.
81. *Іванов М.С.* Просвітницька діяльність української еліти в період визвольних змагань українського народу XIV – XVII століть // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 23. – С. 578–584.
82. *Льїн В.В.* “Інтелектуальна астенія”: егологічний дискурс в гуманістику Ренесансу // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2003. – № 3. – С. 7–14.
83. *Льїн В.В.* “Софійний гуманізм” в континуальності суперечностей RATIO // Філософські обрії. – 2003. – № 9. – С. 3–15
84. *Льїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – К.: Київський державний торговельно-економічний університет, 1999. – 412 с.
85. *Ильченко Е.Ю.* Принципы организации и функционирования правового государства // Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання: Кол. монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – С. 9–13.
86. *Ісіченко Ю.* Православна контрреформація та розвиток барокової культури України // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993р.: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. – Львів: Міжнародна асоціація українців, Академія наук України, 1993. – С. 53–57.

87. *Історія держави і права України / Підручник для юрид. вищих навч. закладів і ф-тів: У 2 Ч. / За ред. А.Й. Рогожина. – К.: ІН ЮРЕ, 1996. – Ч.1. – 368 с.*
88. *Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера / Переклад з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.*
89. *История политических и правовых учений: Хрестоматия для юрид. вузов и ф-ов. / Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого; Сост. и общ. ред. Г.Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. – 1079 с.*
90. *Історія філософії: Підручник для вищої школи. – Х.: Прапор, 2003. – 768 с.*
91. *Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов: 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 344 с.*
92. *Кашуба М. Реформація і Контрреформація в культурі Європи // Київська церква – № 2-3. – 2001. – С. 247–250*
93. *Кашуба М. Утвердження Українського ренесансу // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 153–157.*
94. *Кельман М. Порівняльне правознавство та теорія держави і права // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2002. – Вип. 3. – С. 220–222.*
95. *Кельман М.С. Теорія держави: Навч. посібник. – Тернопіль, 1997. – 330 с.*
96. *Керницький Б.А. Партнерські відносини міліції і громадян – складова громадського порядку в державі // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 26. – С. 616–624.*
97. *Київська церква. – № 2–3. – 2001. – С. 246.*
98. *Князєв В. Держава й людина в умовах формування громадянського суспільства в Україні // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князєва. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 8–11.*
99. *Коваленко В.П. Проблеми визначення поняття „працівник правоохоронного органу” в кримінальному праві України // Вісник ЛІВС при НАВС України. – 2003. – № 2 (1). – С. 174–178.*

100. *Козловський А.А.* Принцип єдності права: гносеологічні засади правової концепції Б.О. Кістяківського (1868-1920) // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Правознавство. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 161 – С. 5–11.
101. *Козловський А.А.* Сутнісні характеристики гносеологічно-екзистенціальної структури правового принципу справедливості // Вісник ОІВС. – 2002. – № 2. – С. 17–22.
102. *Козюбра М.* Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти) // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 4–13.
103. *Козюбра М.І.* Місце філософії права в системі суспільствознавства (До питання про дисциплінарний статус філософії права) // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. I. – С. 27–32.
104. *Козюбра М.І.* Наукознавчі проблеми загальної теорії держави і права // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 91–94.
105. *Козюбра М.І.* Принцип верховенства права і права людини // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доповідей та наук. повідомлень / За ред. проф. М.І. Панова. – Харків: НЮА України, 1998. – С. 47–49.
106. *Козюбра М.* Природа соціальних прав людини та особливості механізмів їх реалізації // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 57–61.
107. *Козюбра М.* Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції України // Українське право. – 1996. – № 3. – С. 4–12.
108. *Колісник В.П.* Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: Монографія / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.
109. *Кольбенко А.* Роль етнокультурних факторів в історії держави і права // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ

- регіональної науково-практичної конференції, 13-14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – С. 82–84.
110. *Кондратенко О.* Використання світового досвіду формування управлінських команд у державній службі України // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 274–276.
111. *Кондратьєв Я.Ю.* Органи внутрішніх справ України в ХХІ столітті: перспективи розвитку системи навчання і перепідготовки кадрів // Розвиток навчання поліцейському управлінню у перехідних суспільствах: Матеріали міжнародного науково-практичного семінару, 22-23 лютого 2001 р. – К.: НАВС України, 2001. – С. 14–22.
112. *Конституційно-правові* засади становлення української державності / В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Г. Данильян та ін.; За ред. акад. НАН України В.Я. Тація, акад. АпрН України Ю.М. Тодики. – Х.: Право, 2003. – 328 с.
113. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
114. *Корнієнко О.М.* Історична генеза національної самосвідомості // Філософські науки: Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. – С. 129–134.
115. *Корольов О.П.* Професіоналізм посадових осіб – основа іміджу державної митної служби України // Митна справа. – 2003. – № 6. – С. 19–27.
116. *Корх О.М.* Індивідуалістична традиція у західній та вітчизняній філософській думці: Монографія – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2000. – 185 с.
117. *Космеда Т.* Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: Монографія – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
118. *Костицький В.* Право як цілісність // Право України. – 2002. – № 2. – С. 8–9.
119. *Костицький М.В.* Філософія права як наука і навчальна дисципліна // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. I. – С. 17–21.

120. *Кравченко П.А.* Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (соціально-філософські аспекти): Монографія – К.: ГЕНЕЗА, 2001. – 332 с.
121. *Кравченко Ю.Ф.* Свобода як принцип демократичної правової держави: Монографія. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – 406 с.
122. *Краснокутський С.В.* Ознаки та цілі недержавної правоохоронної діяльності // Вісник НУВС. – 2004. – Вип. 27. – С. 29–32.
123. *Кривда Н.* Світоглядні проблеми культури і художньої творчості // Хроніка. Україна: філософський спадок століть. – 2000. – № II. – С. 4–10.
124. *Кримінальний кодекс України: Офіційний текст.* – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
125. *Кулага Е.* Органи внутрішніх справ України в системі поділу державної влади // Право України. – 2000. – № 9. – С. 23–27.
126. *Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й.* Історія держави і права України: Навч. посіб. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
127. *Курас У.Ф., Рибачук М.Ф., Корюшко М.І., Фещенко П.І.* Релігія і політика в сучасній Україні. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 272 с.
128. *Курко М.Н.* Професійна орієнтація в органах внутрішніх справ як чинник підвищення професіоналізму діяльності правоохоронців // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 351–356.
129. *Лапишина В.Л., Болотова В.О.* Партнерство міліції та населення як чинник підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2002. – № 2 (8). – С. 194–201.
130. *Лапишина В.Л.* Професіоналізм працівника органів внутрішніх справ: системний аналіз // Право і безпека. – 2004. – № 3/3. – С. 224–228.
131. *Лебедева Т.П.* Роль школы естественного права в формировании западной политико-правовой традиции // Политические исследования. – 1998. – № 6. – С. 55–63.

132. *Левченко К.Б.* До визначення понять „правозахисний” та „правоохоронний”: постановка проблеми // Наше право. – 2004. – № 1. – С. 21–28.
133. *Лис А.* Геннадій Москаль: “Кожен має професійно виконувати свою роботу. І це потрібно поважати” // Міліція України. – 2005. – № 5. – С. 2–3.
134. *Лисенко О.* Предмет порівняльного правознавства // Право України. – 2001. – № 3. – С. 54–57
135. *Лисенко О.М.* Порівняльне правознавство: метод чи автономна наука? // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.: Правознавство. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 70. – С. 11–15.
136. *Литвинов В.Д.* Ренесансний гуманізм в Україні. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2000. – 472 с.
137. *Литвинов В., Множинська Р.* До питання про феномен “католицької Русі” // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам’яті проф. В.М. Нічик / Ред.-упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – С. 304–319.
138. *Литвинов О.М.* Філософія права Новгородцева П.І.: осмислення права і держави в контексті суспільного ідеалу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
139. *Лихова С.* Про визначення поняття „правоохоронні органи” // Радянське право. – 1984. – № 11. – С. 74–76.
140. *Лісовий В.* Валерія Нічик: основні напрямки та методологія історико-філософських досліджень // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам’яті проф. В.М. Нічик / Ред.-упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – С. 22–33.
141. *Магновський І.* Сутність гарантій прав і свобод людини та громадянина у процесі державотворення // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції, 13-14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 156–157.

142. *Магновський І.Й.* Формування ідей гарантій прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці // *Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 27 квітня 2001 р.* / Гол. ред. І.Г. Кириченко. – Донецьк: ДІВС, 2001. – С. 213–222.
143. *Макарець М.Ф.* Гуманістичні засади формування ідей правової держави у творчості Станіслава Оріховського // *Науковий вісник ДЮОІ МВС України.* – 2000. – № 1. – С. 76–86.
144. *Максимов С.І.* Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів // *Проблеми філософії права.* – 2003. – Т. I. – С. 33–36.
145. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Ред. кол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.* – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
146. *Малиновський О.Є., Банікевич І.В.* Визначення критеріїв оцінки професіоналізму працівника міліції // *Вісник НУВС.* – 2004. – № 28. – С. 382–386.
147. *Маманчук О.І.* Актуальні проблеми політичної історії України: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 309 с.
148. *Мануляк Є.Й.* Змістовні характеристики поняття “права людини” // *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали регіональної міжвузівської наукової конференції молодих учених та аспірантів, 19 квітня 2003р.* – Івано-Франківськ, 2003. – С. 48–51.
149. *Матюхіна Н.П.* Управління персоналом органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: Авторефер. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2002. – 37 с.
150. *Мельник М.І., Терещенко Л.В.* Концептуальні передумови формування професіоналізму працівників міліції. – Ірпінь: УФЕІ, 1998. – 143 с.

151. *Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: 2-е вид., випр. і доп.: Навч. посіб. / Авт. і упорядники: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2001. – 512 с.
152. *Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І.* Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2004. – 224 с.
153. *Музика І.В.* Біографічні юридичні дослідження як засіб становлення впливу суб'єктивного фактору у наукових дослідженнях // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи: Матеріали VII міжнародної конференції істориків права, 15-18 вересня 2002 р. – Сімферополь: Всеукраїнський інф.-культурний центр, 2003. – С. 4–9.
154. *Музиченко П.П.* Вплив церкви і церковного права на розвиток правової культури на українських землях у XIV – XVI ст. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юридична література, 2002. – Том 1. – С. 80–90.
155. *Музиченко П.П.* Еволюція правового стилю на українських землях у XIV – XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права: Матеріали 4-ї (56-ї) звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної української держави”, березень 2001 р. / За ред. С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 11. – С. 94–101.
156. *Музичук О.М.* Сутність та загальна характеристика професіоналізму працівників органів внутрішніх справ // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 445–450.
157. *Нагорна Л.* Криза національної само ідентифікації як чинник конфліктності // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. / Авт. кол., відп. ред. Ю. Римаренко, І. Тимошенко, Є. Степанов. – К.: Вид-во Укр. фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. – С. 67–69.
158. *Ней Н.С.* Діалектичний та системний методи пізнання управлінських властивостей права // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Правознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – Вип. 180. – С. 25–29.

159. *Несімко О.Д., Сливка С.С., Штангрет М.Й.* Сучасна особа юриста: Монографія – Львів: ЛІВС при УАВС, 1997. – 116 с.
160. *Нестеренко Л.О.* Французька Реформація першої половини XVI століття (зовнішньополітичний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Європа: поступ у XXI століття (історія, сучасний стан, перспективи) / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – Вип. 4. – С. 275–277.
161. *Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 384 с.
162. *Новаков О.С.* Історико-соціальні витоки злочинності працівників правоохоронних органів у сфері службової діяльності // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 1. – С. 91–101.
163. *Новіков Б.В.* Гуманізм, духовність в сучасному інформаційному суспільстві // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2001. – № 1. – С. 7–14.
164. *Новіков Б.В.* Творчість у філософському вимірі // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2003. – № 2. – С. 33–42.
165. *Нудьга Г.А.* На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки. – К.: Дніпро, 1990. – 349 с.
166. *Нудьга Г.А.* Не бійся смерті: Повість-есе, історичний нарис / Вступ. стаття П. Загребельного. – К.: Радянський письменник, 1991. – 431 с.
167. *Огородник І.* Від давнини до Нового часу // Хроніка Україна: філософський спадок століть. – 2000. – № 1. – С. 97–116.
168. *Огородник І., Огородник В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Вища школа, т-во “Знання”, КОО, 1999. – 543 с.
169. *Обертинський О.* У регіони прийшли “народні комісари” // Міліція України. – 2005. – № 5. – С. 7.

170. *Оборотов Ю.М.* Герменевтичний метод у правознавстві // Вісник ОІВС. – 2000. – № 1. – С. 19–21.
171. *Оборотов Ю.М.* Загально правовий розвиток і збереження національної правової культури // Вісник ОІВС. – 2001. – № 1. – С. 16–19.
172. *Оборотов Ю.М.* Про праворозуміння в епоху постмодерну // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 146–148.
173. *Окара А.* Петро Могила та занепад православної духовності XVII – XVIII століття (від “візантійського” стилю до бароко) // Колодний А., Нічик В., Климов В. та ін. П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч. – К.: Дніпро, 1997. – С. 142–148.
174. *Олейников В.* Співвідношення влади та права в ученнях українських і російських мислителів періоду станово-представницької монархії // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 26–31.
175. *Олексюк М.* Морально-етичні ідеали християнства та формування філософського світорозуміння // Вісник ЛІВС при НАВС. – 1999. – № 3 (11). – С. 83–85.
176. *Омельчук І.* Правосвідомість молоді: загальні, групові та специфічні риси // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С. 42–43.
177. *Онищук Р.* Проблема неусвідомлюваного у ставленні особистості до держави // Політична психологія: Науковий збірник. – Л.: Ліга Прес, 2003. – С. 52–55.
178. *Онопенко П.В.* Правоохоронні функції держави Україна: Авторефер. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К, 2005. – 16 с.
179. *Онопенко П.В.* Правоохоронні функції держави Україна. – К.: “Варта”, 2003. – 128 с.

180. *Оріховський С.* Діалог, або Розмова навколо езекуції Польської держави // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 267–370.
181. *Оріховський С.* До римського папи, який вигадав целібат // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 564.
182. *Оріховський С.* Життя і смерть Яна Тарновського // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 488–528.
183. *Оріховський С.* Квінкунс, тобто вірець устрою Польської держави // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 371–487.
184. *Оріховський С.* Лист до короля Сигізмунда // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 564–566.
185. *Оріховський С.* Лист до Павла Рамузія // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 587–590.
186. *Оріховський С.* Лист до Яна Франциска Комендоні про себе самого // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 575–587.
187. *Оріховський С.* Лист Петрові Гармату // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 567–575.
188. *Оріховський С.* Напучення польському королю Сигізмунду II Августу // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 31–70.
189. *Оріховський С.* Про закон целібату (промова на соборі проти Сиріція) // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 197–266.
190. *Оріховський С.* Промова на похороні польського короля Сигізмунда Ягелона // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 95–117.

191. *Оріховський С.* Проти запеклих оборонців ганебного целібату // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 564.
192. *Оріховський С.* Про турецьку загрозу Слово перше (до шляхти) // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 71–94.
193. *Оріховський С.* Про турецьку загрозу Слово друге (до короля) // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 95–117.
194. *Оріховський С.* Станіслав Оріховський до римського папи Юлія III // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 164–196.
195. *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – 672 с.
196. *Оріховський С.* Хроніка польська від смерті Сигізмунда I (Старого) // *Оріховський С.* Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 529–563.
197. *Осадчий В.І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 336 с.
198. *Осадчий В.* Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту // *Право України.* – 1997. – № 11. – С. 71–75.
199. *Остапенко О.І., Прокопчук І.М.* Міліція чи поліція як елемент формування іміджу правоохоронного органу // *Митна справа.* – 2003. – № 6. – С. 80–84.
200. *Павлишин О.В.* Правова праксеологія: практично-прикладні аспекти філософії права // *Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С.75–81.
201. *Павлова О.* Мова науки та її лексичний склад // *Вісник: Проблеми української термінології.* – Львів: Національний університет „Львівська політехніка”, 2006. – № 559. – С. 25–31.

202. *Пасічник М.С.* Політичні унії між Польщею і Литвою в історичній долі українського народу // Вісник Львівського університету: Серія історична, – 1992. – Вип. 28. – С. 15-16.
203. *Паславський І.* Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української церкви. – Львів: Видавниче підприємство “Стрім”, 1994. – 144 с.
204. *Паславський І.* Українська католицька література кінця XV – початку XVI століть в загальноєвропейському релігійно-культурному контексті // Київська церква. – 2001. – № 2-3. – С. 153–156.
205. *Пацурківський П.С.* Інтегративний підхід в системі методів пізнання права // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 75. – С. 10–18.
206. *Петрова Л.В.* До питання про типи праворозуміння // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 1. – С. 5–13.
207. *Петров В., Чижевський Д., Глобенко М.* Українська література. Мірчук І. Історія української культури. – Мюнхен – Львів: Вид-во “Фенікс Лтд”. – 380 с.
208. *Петрук Н.К.* До питання про роль організації в розвитку української культури XVI – XVII ст. // Філософія, культура, життя: Міжвузівський Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – Вип. 18. – С. 79–86.
209. *Петрушенко В.Л.* Основи філософських знань: Курс лекцій. Навч. посіб. для студентів. – К.: Каравела; Львів: “Новий світ”, 2002. – 296 с.
210. *Печенізький В.П.* Активне соціально-психологічне навчання компетентності у спілкуванні керівників військових колективів: Авторефер. дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2000. – 20 с.
211. *Петков С.В.* Менеджмент в органах внутрішніх справ (організаційно-правові основи) Авторефер. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ – Харків, 2005. – 40 с.
212. *Пікуля Т.О.* Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): Авторефер. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К, 2004. – 20 с.

213. *Платонов І.В.* Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності: Авторефер. дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 18 с.
214. *Поволокіна К.П.* Правова система України: історія, сучасний стан та перспективи розвитку // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 29–33.
215. *Поволоцький О.В.* Професіоналізм міліції України: сучасний стан та нові вимоги // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 396–405.
216. *Полешко А.* Методології правової науки і правозастосовної практики – належну увагу // Право України. – 1996. – № 12. – С. 25–27.
217. *Порощук С.Д.* Загальні основи теорії соціально-правового захисту співробітників міліції: Монографія. – Запоріжжя: Юридичний інститут ГМВС України, 2001. – 134 с.
218. *Порощук Т.С.* Система правоохоронних органів України як предмет історико-правового дослідження // Вісник наукового товариства курсантів та студентів ЛЮІ МВС України. – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 46–49.
219. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про затвердження наукової програми дослідження розвитку державної служби та вдосконалення кадрового забезпечення державного управління” від 8 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України від 23 серпня 2001 р. – 2001. – № 32. – Ст. 1477.
220. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Український інститут національної пам’яті” від 5 липня 2006 р. // Офіційний вісник України від 19 липня 2006 р. – 2006. – № 27. – Ст. 1952.
221. *Прокопенко Л.Л.* Основні тенденції здійснення освітньої політики в Україні у другій половині XIII – першій половині XVI ст. // Філософія, культура, життя: Міжвузівський Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний фінансово-економічний інститут, 2003. – Вип. 18. – С. 153–169.

222. *Рабінович П.* Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) // Українське право. – 1996. – № 3. – С. 22–34.
223. *Рабінович П.* Потребовий дослідницький підхід – інструмент з'ясування соціальної сутності прав людини // Право України. – 2005. – № 7. – С. 94–97.
224. *Рабінович П.* Природне право: діалектика приватного й публічного // Право України. – 2004. – № 9. – С. 61–63.
225. *Рабінович П.М.* Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 75–78.
226. *Рабінович П.* Трансформація методології вітчизняного право державознавства: досягнення і проблеми // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 20–25.
227. *Рабінович С.П.* Людська гідність: юридична та природно-правова інтерпретації (на матеріалах соціальної доктрини католицизму) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 1 (39). – С. 36–47.
228. *Рабінович С.П.* Права людини у природно-правовій думці неотомізму: Авторефер. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юрид. академія. – Одеса, 2003. – 19 с.
229. *Рамузій П.* До читача // Оріховський С. Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 592.
230. *Рамузій П.* Лист до Станіслава Оріховського // Оріховський С. Твори / Переклад з латинської та старопольської В.Д. Литвинова. – К.: Дніпро, 2004. – С. 590–592.
231. *Решетняк С.Б.* Діяльність правоохоронних органів по забезпеченню реалізації прав та свобод особистості (соціологічний погляд) // Право і безпека. – 2004. – № 3/3. – С. 228–231.
232. *Рижко Л.В.* Науковий простір: філософський і наукознавчий аспекти. – К.: Вид-во Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України, 2000. – 301 с.

233. *Рікер П.* Право і справедливість / Переклад з французької. – К.: Дух і Літера, 2002. – 216 с.
234. *Розпорядження* Кабінету Міністрів України “Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів” від 16 листопада 2002 р. // Офіційний вісник України від 6 грудня 2002 р. – 2002. – № 47. – Ст. 2170.
235. *Романенчук Б.* Що творить націю // *Хроніка. Україна: філософський спадок століть.* – 2000. – № II. – С. 761–793.
236. *Русин М.* Перший українсько-польський політолог і філософ // *Хроніка. Україна: філософський спадок століть.* – 2000. – № I. – С. 179–181.
237. *Савельєва В.С.* Суб’єкти управлінської діяльності (соціально-психологічні аспекти): Монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 328 с.
238. *Савельєв В.* Протестантизм і європейська правосвідомість // *Вісник ЛПВС при НАВС,* – 1999. – Вип. 3 (11). – С. 80–83.
239. *Сажнев І.В.* Правоохоронна діяльність як одна з форм реалізації функцій держави // *Вісник наукового товариства курсантів та студентів ЛЮОІ МВС України.* – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 114–116.
240. *Самбор М.* Ідея прав і свобод людини і громадянина в українській теоретико-правовій думці // *Підприємництво, господарство і право.* – 2004. – № 7. – С. 95–98.
241. *Сас П.М.* Ст. Оріховський // *Історія України в особах IX – XVIII ст.* – К.: Україна, 1993. – С. 163–169.
242. *Серьогін С.М.* Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія. – Д.: ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2003. – 456 с.
243. *Себайн Д.Г., Торсон Т.Л.* Історія політичної думки / Переклад з англ. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
244. *Селіванов В.* Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики // *Право України.* – 1998. – № 12. – С. 34–43

245. *Селіванов В.* Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики (продовження) // *Право України.* – 1999. – № 1. – С. 20–26.
246. *Селіванов В.М.* Співвідношення інтелекту й інтуїції у процесі пізнання та перетворення права // *Проблеми філософії права.* – 2004. – Т. II. – С. 132–141.
247. *Селівон М.Ф.* Методологія сучасного конституційного права і проблеми захисту прав людини в конституційному судочинстві України // *Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий,* – Х.: Право, 2003. – С. 48–56.
248. *Семенова Ю.А.* Інтелігенція в умовах духовної трансформації суспільства // *Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць.* – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 1(2). – Ч. II. – С. 176–181.
249. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К.: АТ “Друга рука”, МП “Фенікс”, 1993. – 555 с.
250. *Середа В.* Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – 2000. – Вип. 35-36. – С. 387–398.
251. *Ситар І.М.* Розуміння онтологічних функцій права українськими вченими XVI–XX ст.ст. // *Вісник наукового товариства курсантів та студентів ЛЮІ МВС України.* – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 74–80.
252. *Ситник П.* Духовно-ціннісні засади ефективності державного управління // *Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева.* – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 2. – С. 350–353.
253. *Скакун О.Ф.* Актуальні питання термінології законодавства // *Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий,* – Х.: Право, 2003. – С. 102–105.

254. *Скиба В., Горбатенко В., Туренко В.* Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-політичної думки / За заг. ред В.Й. Скиби. – К.: Основи, 1998. – 717 с.
255. *Скрипнюк В.М.* Правоохоронна діяльність у системі органів державної влади // Вісник ОІВС. – 2001. – № 1. – С. 8–16.
256. *Скуратівський А.* Пріоритети розвитку правової культури в контексті політичної реформи в Україні // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 2. – С. 50–52.
257. *Сливка С.С.* Аксиологія вищої етики у юридичній діяльності // Вісник ЛІВС при НАВС. – 1999. – № 3 (11). – С. 87–91.
258. *Сливка С.С.* Герменевтика природного права (античні та середньовічні часи) // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – С. 41–51.
259. *Сливка С.С.* Предмет та генеза філософії права // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 45–47.
260. *Сливка С.С.* Природне та надприродне право: У 3-х частинах. – К.: Атіка, 2005. – Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. – 224 с.
261. *Сливка С.С.* Українська національна філософія права: антологічний ракурс: Монографія – Львів: Воля, 2001. – 168 с.
262. *Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності: Монографія / Авт. кол.: Савченко С.В., Литвинов О.М. та ін.; За ред. проф. Віленської Е.В. та доц. Литвинова О.М.* – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 296 с.
263. *Стецюк П.* Конституція та ментальність народу // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції, 13-14 лютого 2002 р. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 101–103.
264. *Стратій Я.* Ідея природного права і суспільного договору на службі петровського абсолютизму (“Правда волі Монаршої” Теофана Прокоповича) // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на

- пошану пам'яті проф. В.М. Нічик / Ред. – упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – С. 128–150.
265. *Стратий Я.М.* Особенности развития украинского ренессанса в поэтичном творчестве острожских книжников // Отечественная философская мысль IX–XVII в. и греческая культура. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 237–245.
266. *Страхов М.М.* Методологічні основи історико-правової науки // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 99–101.
267. *Стулова І.М.* Роль правової культури працівників органів внутрішніх справ у забезпеченні захисту прав людини в умовах демократизації // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 27. – С. 30–35.
268. *Таран В.* Ідеологія „українізації” в контексті проблеми міжетнічних стосунків в Україні // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі / Авт. кол., відп. ред. Ю. Римаренко, І. Тимошенко, Є. Степанов. – К.: Вид-во Укр. фін. ін-ту менеджм. і бізнесу, 1999. – С. 148–150.
269. *Тацій В.Я.* Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 3–12.
270. *Тетерич О.* Справедливість в етико-християнській традиції та діяльність працівників правоохоронних органів // Вісник ЛІВС при НАВС. – 1999. – Вип. 3 (11). – С. 72–73.
271. *Тимошенко В.І.* Поліцейська держава: з історії політичної і правової думки // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 1997. – Вип. 8. – С. 232–239.
272. *Тимченко С.М.* Громадянське суспільство і правова держава в Україні: Монографія. – Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 2002. – 193 с.

273. *Тисяча років суспільно-політичної думки: В 9 т. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2, кн. 1 – XVI ст. / Упор. прим. В. Шевчука, – 560 с.*
274. *Тихомиров О.Д. Виникнення порівняльно-правових досліджень в Україні // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 35–36.*
275. *Тихомиров О.Д. Права людини в контексті порівняльного правознавства // Захист права, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 27 квітня 2001 р. / Гол. ред. І.Г. Кириченко. – Донецьк: ДІВС, 2001. – С. 380–383.*
276. *Тихомиров О.Д. Юридичні компаративістські дослідження: деякі проблеми теорії та методології // Науковий вісник ДЮОІ МВС України. – 2000. – № 1. – С. 31–39.*
277. *Ткачук А.П. Проблеми взаємовідносин населення та правоохоронних органів в історії політико-правової думки // Вісник наукового товариства курсантів та студентів ЛЮОІ МВС України. – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 49–52.*
278. *Тодика Ю.М. Порівняльно-правовий метод дослідження в науці конституційного права // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий, – Х.: Право, 2003. – С. 78–81.*
279. *Токарська А.С. Нове праворозуміння професійної правничої комунікації у плюралістичному суспільстві // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2005. – Вип. 7. – С. 181–187.*
280. *Токарська А.С., Сарвас А.М. Імідж правоохоронця і стратегія зв'язків із громадськістю (PR- технології) // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2003. – Вип. 1. – С. 219–228.*
281. *Токарська А.С., Штангрет М.Й. Формування і розвиток комунікативних умінь курсантів у процесі правової підготовки // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2004. – № 6. – С.142–149.*
282. *Токман О.В. Новий гуманізм як передумова формування цивілізації // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 100–111.*

283. *Третяк С.М.* Формування поняття “громадянське суспільство” в західній та українській політико-правовій думці // *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.* – К., 2002. – Вип. 13. – С. 488–495.
284. *Трофимчук М.* Проблеми і перспективи неопатеністики в Україні // *Другий міжнародний конгрес україністів.* Львів 22-28 серпня 1993 р.: *Доповіді і повідомлення.* Літературознавство. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 1993. – С. 27–30.
285. *Тюріна О.* Правоохоронні органи: питання теоретичного осмислення та нормативного визначення // *Право України.* – 2001. – № 5. – С. 79–80.
286. *Тюріна О.* Правоохранительная деятельность и правоохранительные органы: аспекты теоретического и нормативного определения // *Закон и жизнь.* – 2004. – № 3. – С. 13–15.
287. *Тюріна О.В.* Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження): Авторефер. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 18 с.
288. *Українська культура: Лекції за редакцією Д. Антоновича / Упоряд. С. Ульяновська; Вступ. стаття І. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського.* – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
289. *Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т. / Упоряд. В. Литвинов; переклад з лат. В. Литвинов та ін.* – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – 430 с.
290. *Усенко І.Б.* Юридична біографістика: проблеми становлення нового напрямку наукових досліджень // *Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи: Матеріали VII міжнародна конференція істориків права, 15-18 вересня 2002 р.* – Сімферополь: Всеукраїнський інф.-культурний центр, 2003. – С. 10–20.
291. *Федь В.А.* Українська ментальність („мальовничий” індивідуалізм) // *Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної конференції. Давня та нова історія України* – Луганськ: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2002. – С. 208–212.

292. *Філософський* енциклопедичний словник. / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
293. *Философский* энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
294. *Франчук В.* Основи менеджменту: Навч. посібник. – Львів: Каменяр, 1997. – 95 с.
295. *Халецька О.О.* Роль української еліти в процесах державо- і націотворення // Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 1(2). – Ч. II. – С. 247–253.
296. *Хорошилов О.Ю.* Інтелігенція в сучасних процесах українського націотворення: проблеми й перспективи // Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 1(2). – Ч. II. – С. 258–262.
297. *Цинпеліус Р.* Філософія права: Підручник / Переклад з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
298. *Ціватий В.Г.* Держави Західної Європи на межі XV – XVI століть і проблема політичної влади у контексті інституційних процесів // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Світова дипломатія: історія та сучасність / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2002. – Вип. 6. – С. 285–292.
299. *Ціватий В.Г.* Європейська зовнішня політика і дипломатія першої половини XVI століття та українські землі (політико-правовий аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 43–48.
300. *Чепельська Т.* Прискорена хода на шляху до перетворень // Міліція України. – 2005. – № 6. – С. 2–3.
301. *Чечель Н.П.* Дискурс стилю в європейській культурі XIV – XVI століть // Філософські обрії. – 2004. – № 11. – С. 190–201.
302. *Чистякова І.М., Кудінова Н.В., Оганісян М.С.* Сучасні особливості сцановлення громадянського суспільства в Україні // Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 1(2). – Ч. II. – С. 248–288.
303. *Чупринський Б.О.* Філософсько-правові проблеми формування професійної культури майбутніх юристів // Проблеми вдосконалення правового

- регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали регіональної міжвузівської наукової конференції молодих учених та аспірантів, 19 квітня 2003 р. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 31–34.
304. *Шаповал В.М.* Антропологічні виміри розвитку філософії права в Україні // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 129–130.
305. *Шемшученко Ю.С.* Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 7–9.
306. *Шип Н.А.* Ідея державності та її втілення в Україні // Відкрите суспільство: Україна у світовій цивілізації: Матеріали засідання Дискусійного клубу української наукової інтелігенції, 22 червня 1999 р. – К.: Вид-во: УАТЗ, 1999. – С. 13–19.
307. *Шишко В.В.* Правова культура молоді: інформаційний аспект // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – Вип. 1 (1). – С. 57–62.
308. *Щербатих В.* Деякі актуальні проблеми становлення системи державних правоохоронних органів у ході адміністративної реформи і створення військової поліції України. – 2000. – Вип. 2. – С. 146–150.
309. *Юлдашев О.* Природно-правова цінність категорії “гідність людини” як підґрунтя будь-якого реформування (до проблем принципів державотворення) // Вісник АПН України. – 2002. – № 1 (28). – С. 92–99.
310. *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Ред.кол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – Т.4: Н-П. – С. 720.
311. *Юристовський О.І.* Нарис історії політичної думки України: Навч. посіб / Укр. держ лісотех. ун-т. – Львів, 2000. – 268 с.
312. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України: Монографія – 2-е вид., перероблене та розширене. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
313. *Яковенко Н.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.: Монографія – К.: Критика, 2002. – 416 с.

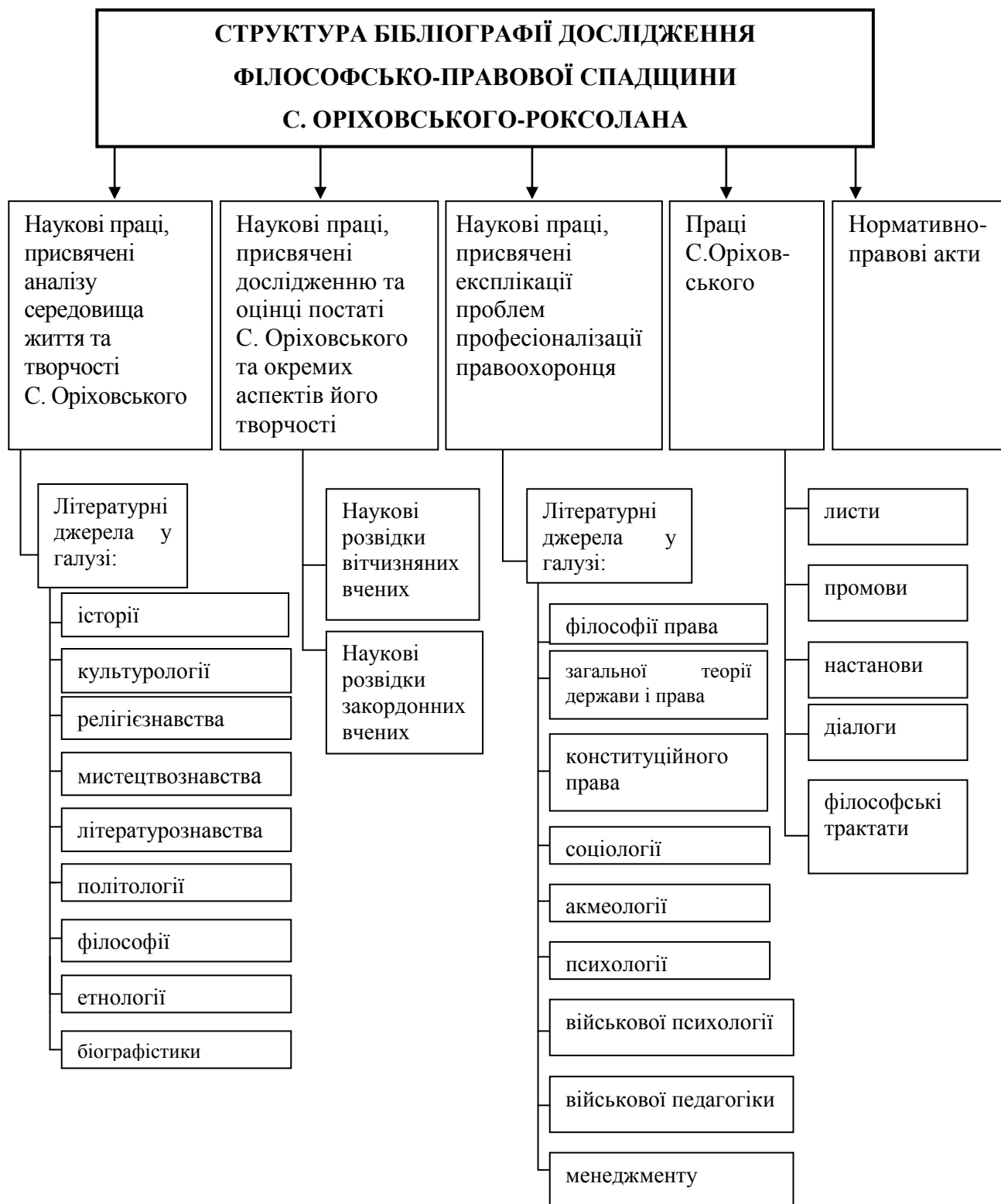
314. *Яремко Я.* Семантичний аспект природи терміна // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет „Львівська політехніка”, 2006. – № 559. – С. 53–56
315. *Ярмиш О.Н.* Биографистика в историко-правивых исследованиях: возможности, достижения, перспективы // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи: Матеріали VII міжнародної конференції істориків права, 15-18 вересня 2002 р. – Сімферополь: Всеукраїнський інф.- культурний центр, 2003. – С. 4–9.
316. *Ярмиш О.Н.* Професійно значущі якості правоохоронця як необхідні й достатні умови прогнозування успішності його службової діяльності // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 361–364.
317. *Orihoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566.* Edid Jozeph Korzeniowski. – Vol. I. – Cracoviae, 1891. – 740 p.
318. *Crawshaw R., Devlin B., Williamson T.* Human Rights and Policing. Standards for Good Behaviour and a Strategy for Change. – THE HAGUE – LONDON – BOSTON: KLUWER LAW INTERNATIONAL, 1998. – 295 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

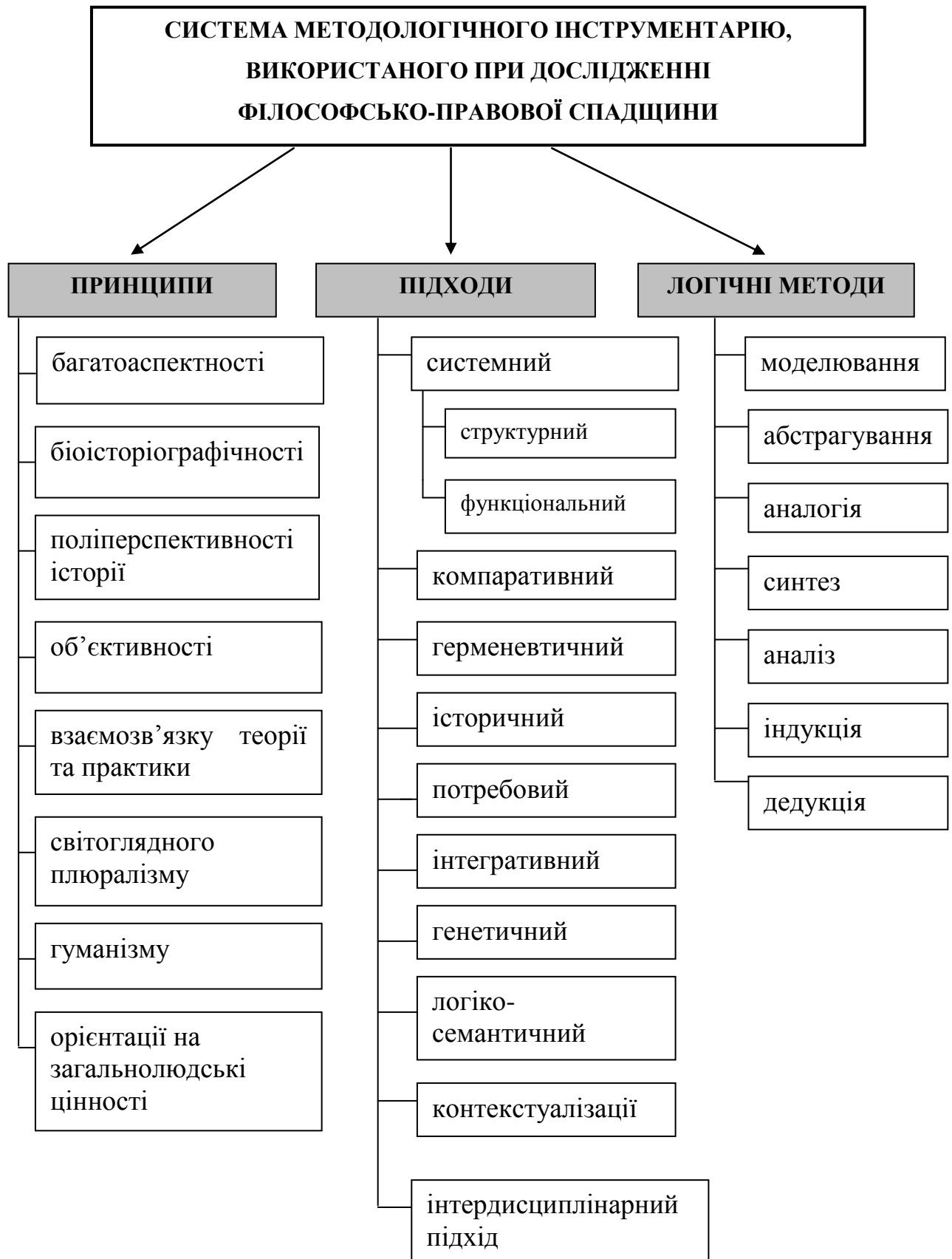
Огляд джерельної бази дослідження філософсько-правової спадщини

С. Оріховського-Роксолана

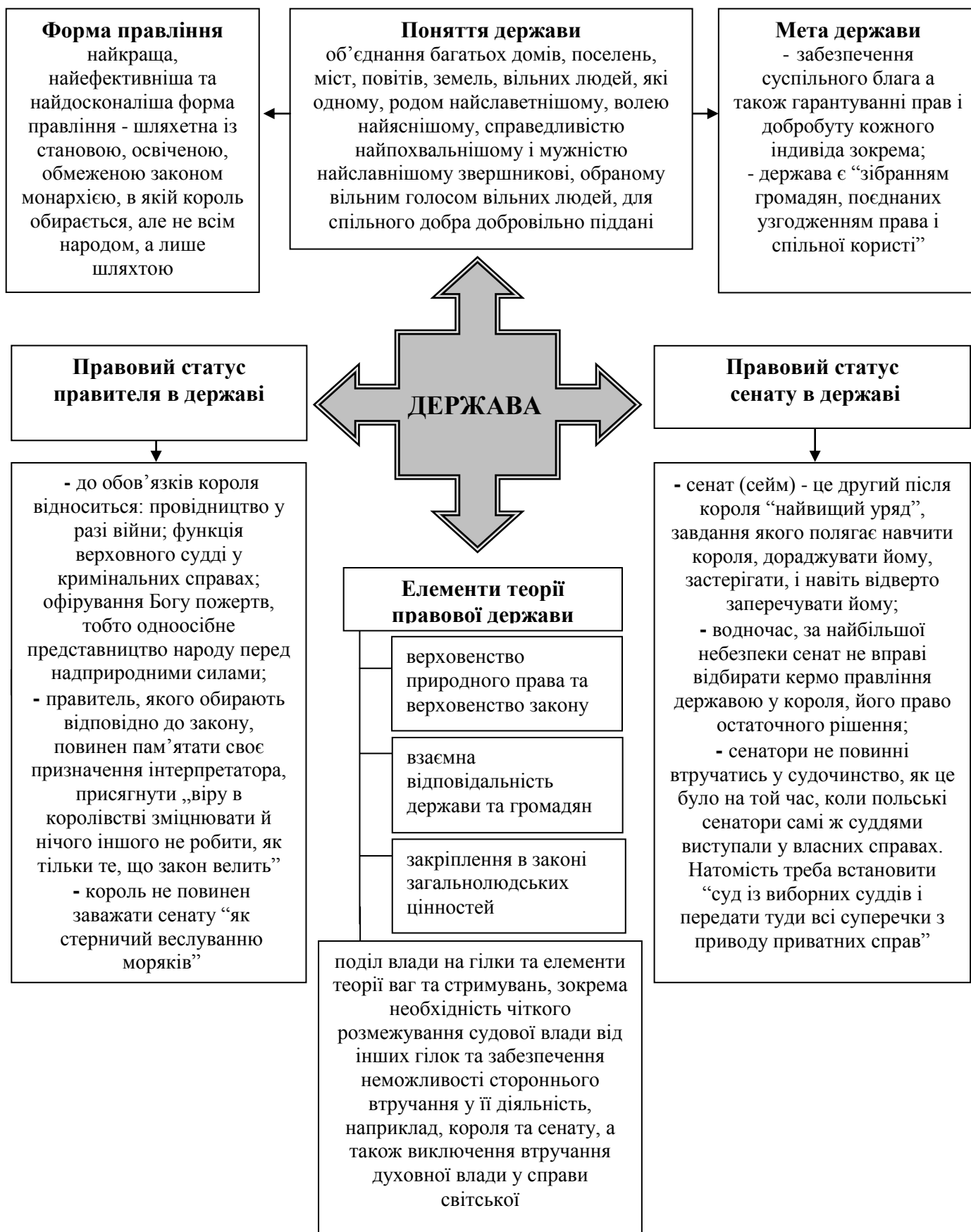
Додаток Б

Методологія наукової розвідки Орхівіани

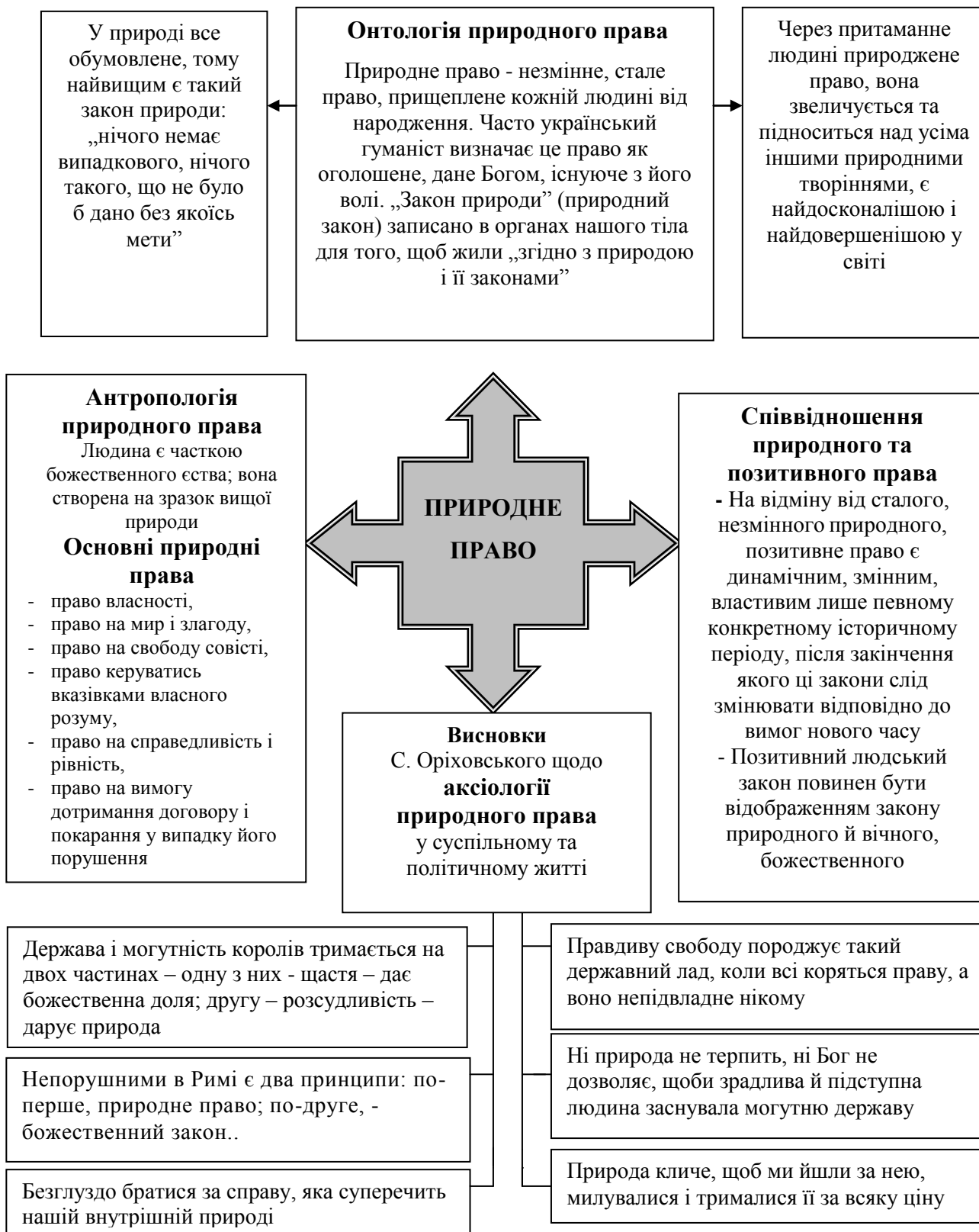
Додаток В

Філософія держави С. Оріховського

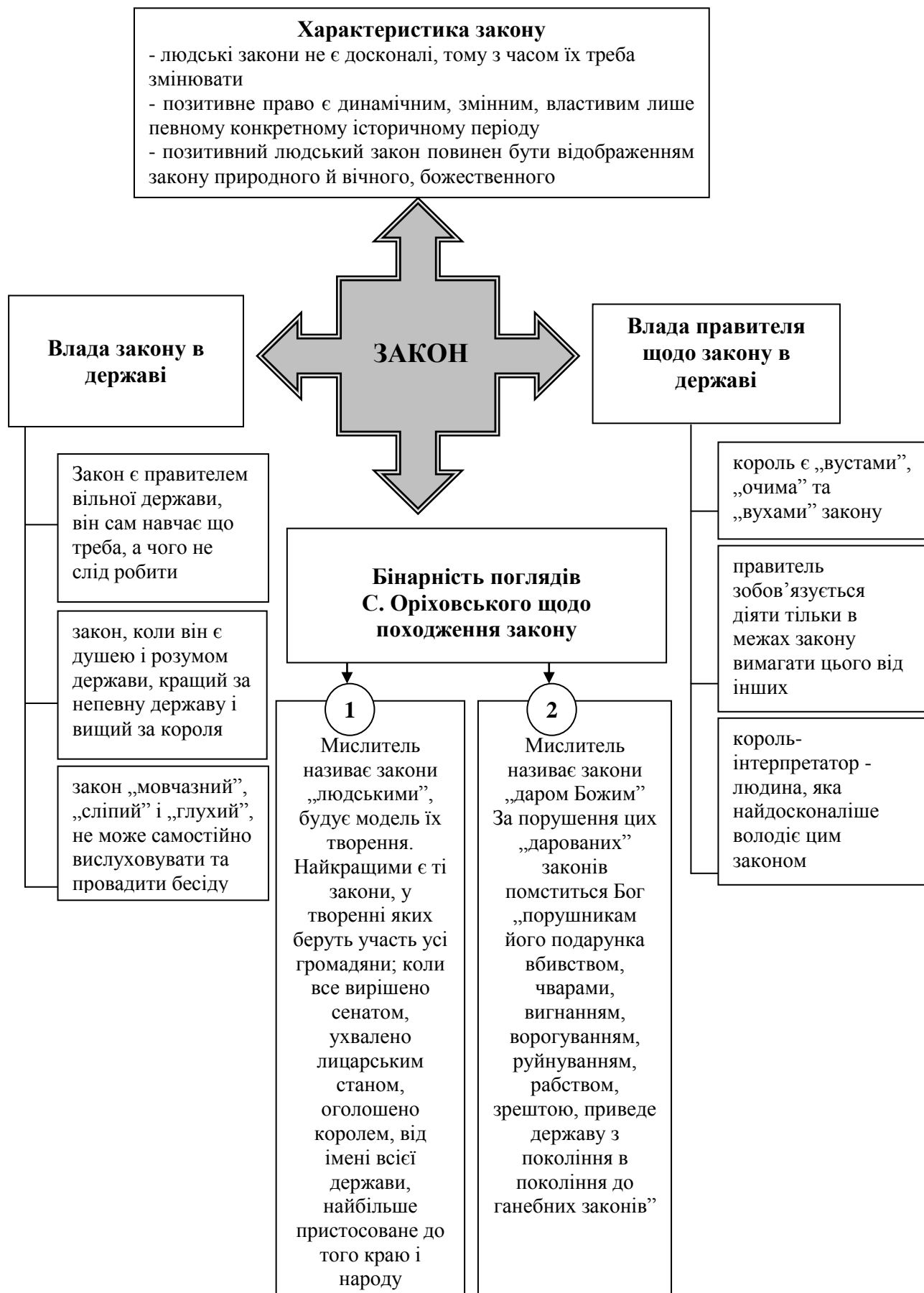
Додаток Д

Природно-правова концепція С. Оріховського

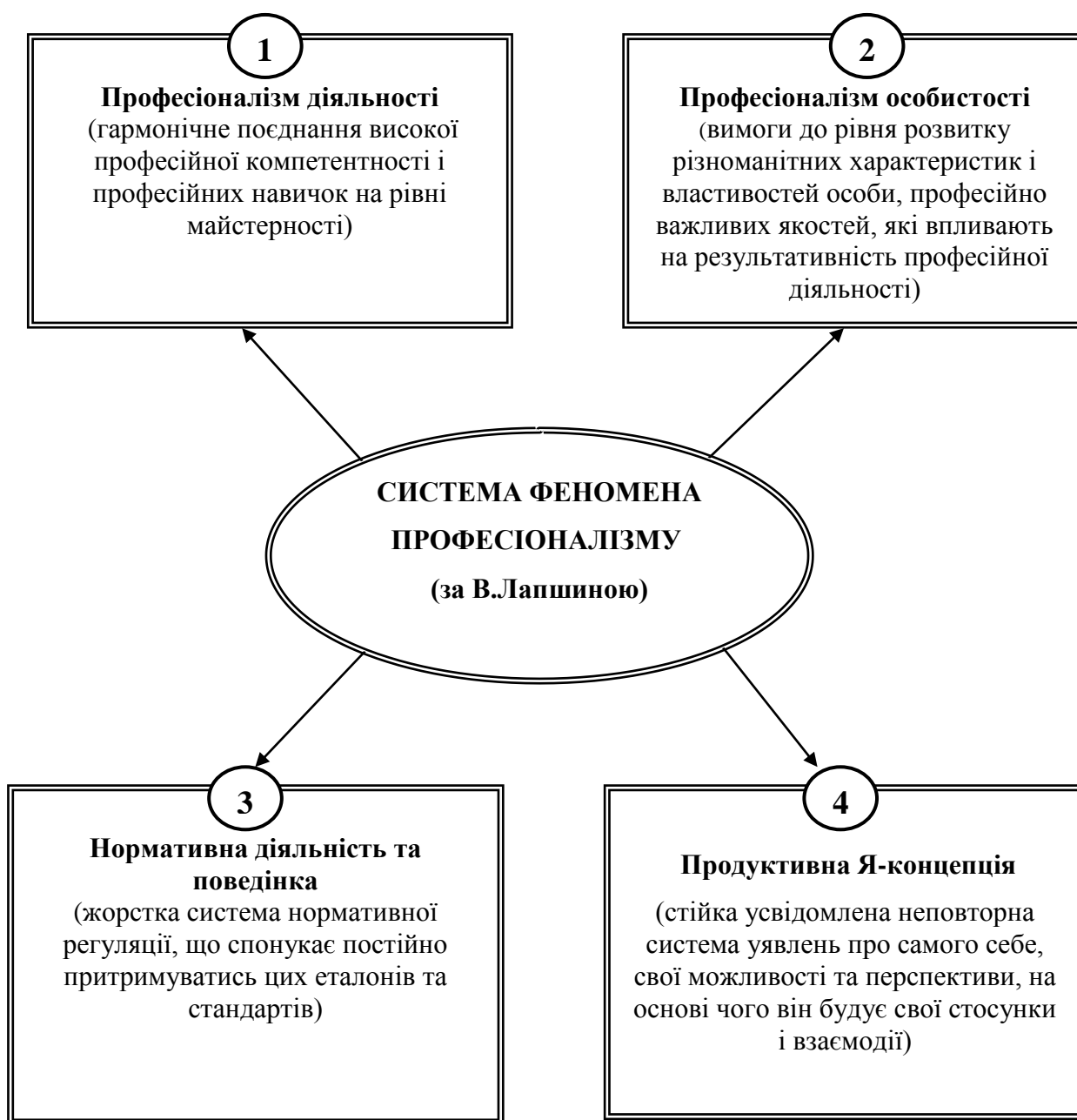
Додаток Е

Філософія закону С. Оріховського

Додаток Ж

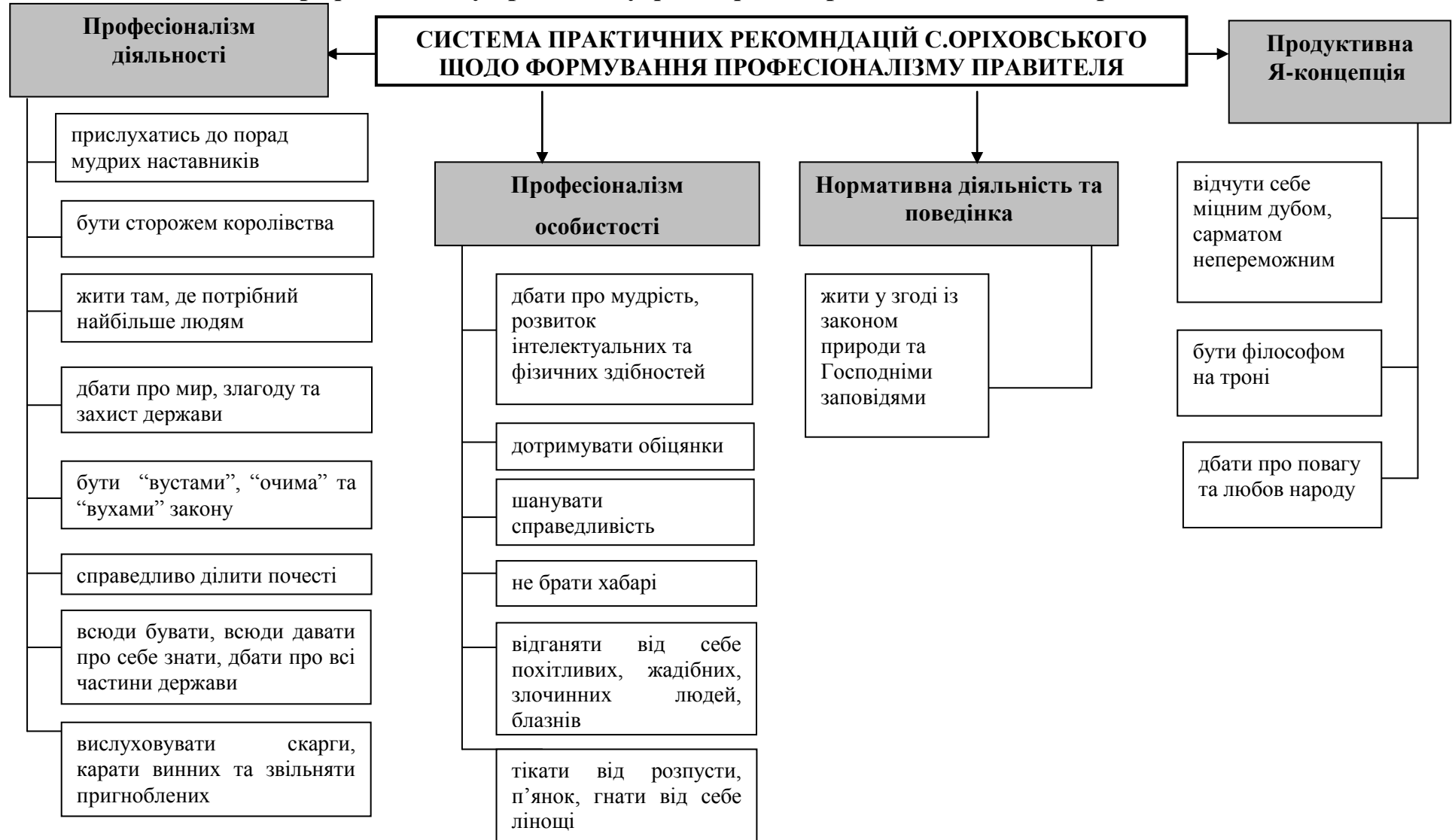
Структура феномена професіоналізму

Джерело: *Лапшина В.Л.* Професіоналізм працівника органів внутрішніх справ: системний аналіз // *Право і безпека.* – 2004. – № 3/3. – С. 24–228.

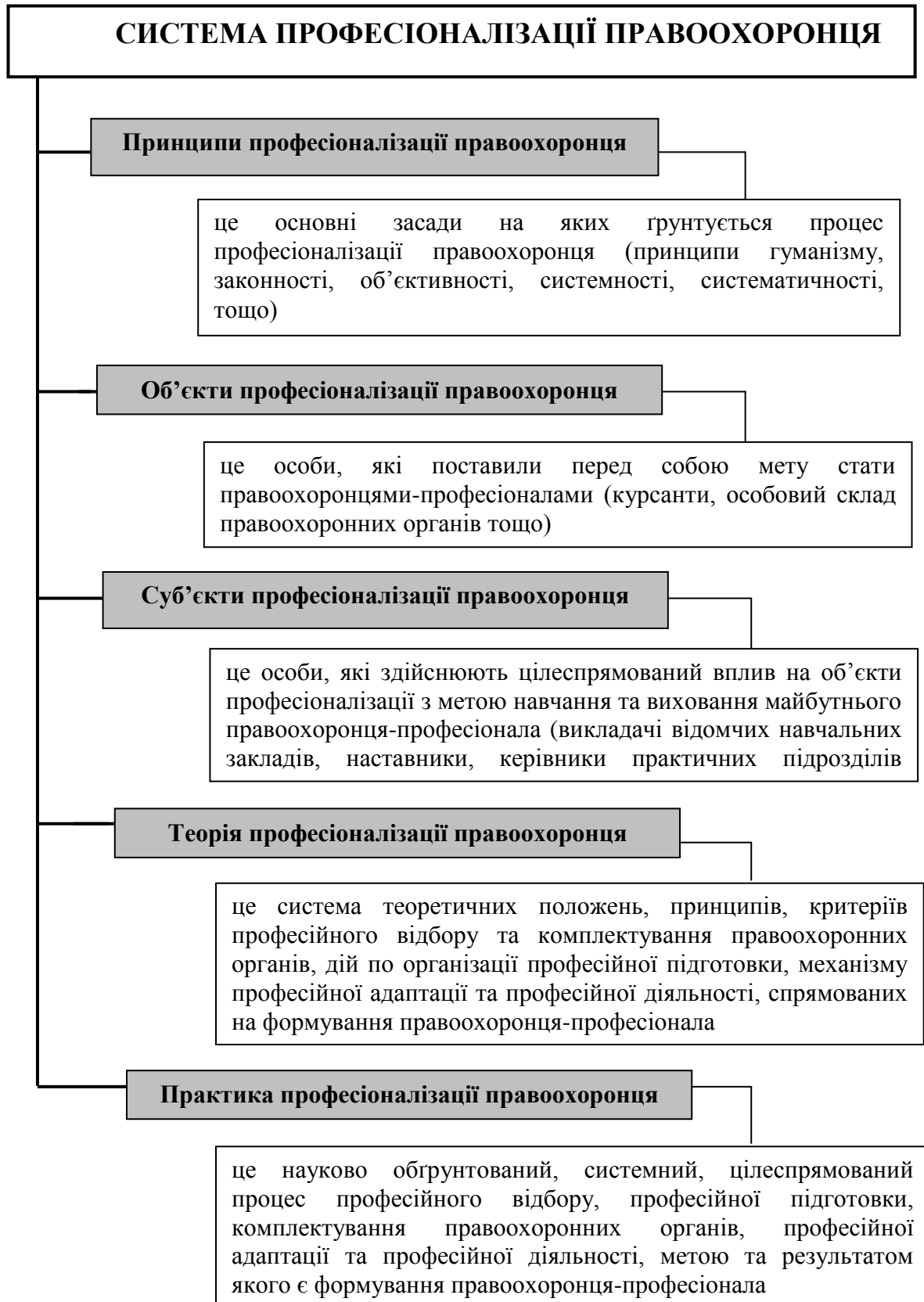
Додаток 3

Система професіоналізму правителя у філософсько-правовій спадщині С.Оріховського

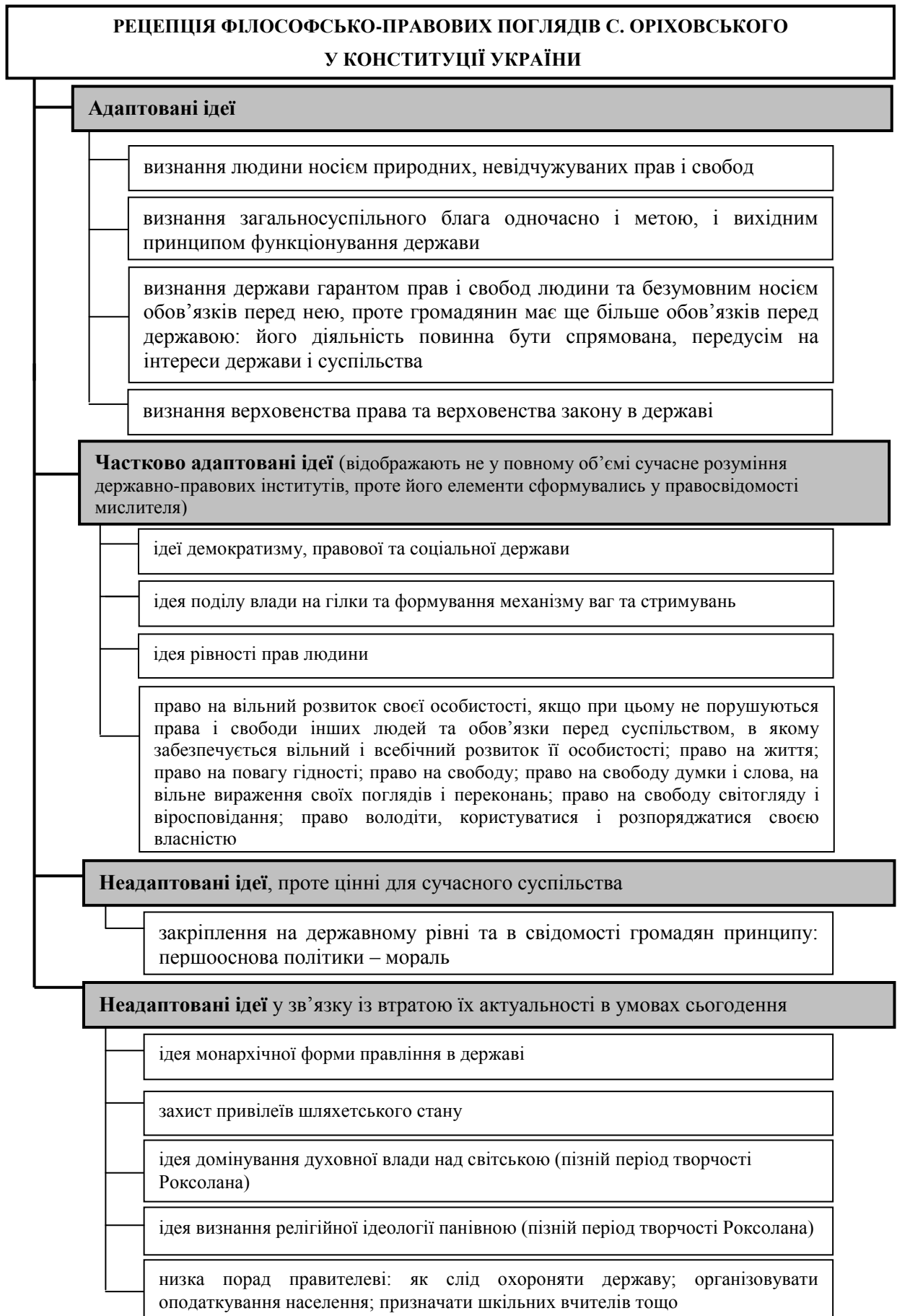
Додаток И

Система професіоналізації працівника правоохоронного органу

Додаток К

Схема рецепції філософсько-правових поглядів С. Оріховського

Додаток Л

**Система висновків та практичних рекомендацій С. Оріховського,
цінних для формування сучасного правоохоронця-професіонала**

**Кожному сучасному правоохоронцеві,
який прагне стати професіоналом,
доцільно врахувати такі практичні рекомендації
С. Оріховського:**

- прислухатись до порад наставників,
- оточувати себе мудрими, чесними та відданими людьми;
- постійно працювати над самовдосконаленням, розвивати інтелектуальні здібності;
- ні про що не дбати так, як про добробут громадян і переконати останніх у притаманній йому найбільшій мудрості, справедливості, силі та красі;
- не брати хабарів;
- шанувати справедливість;
- не часто обіцяти, а коли вже дав слово – дотримувати його;
- гамувати у собі жорстокість, злобу, тікати від розпусти, пияцтва, жити стримано і сумирно без нарікань, не зважати на неприємності, гнати геть лінощі,
- занедбати на певний час родинне життя, терпіти спеку, мороз та інші негаразди;
- віддано виконувати обов'язок інтерпретування закону, тобто щоденно бути „очима”, „вухами” та „устама” закону;
- не жити довго на одному місці, всюди бувати, всюди давати про себе знати, дбати про всі частини держави,
- вислуховувати скарги, карати винних та звільняти пригноблених;
- усвідомити, що комунікативна компетентність не обмежується лише вмінням правоохоронця спілкуватися з народом, але й передбачає щоденну працю над встановленням позитивного контакту з людьми, над будівництвом стосунків на основі принципів взаємної поваги, довіри, допомоги та відповідальності
- пам'ятати, що високий авторитет правоохоронця, довіра, повага та прихильність громадян є запорукою успішного, тривалого функціонування

Керівникам правоохоронних органів, крім того, необхідно:

- уважно призначати на посади людей, підбирати не за титулами, але дивитись на їхні діла, які сприяють досягненню найвищих посад у державі;
- усувати від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, блазнів;

Додаток М

Затверджую

Проректор по науковій роботі
Львівського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
майор міліції

О.К.Марін
квітень 2007 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
у навчальний процес

Комісія у складі начальника навчально-методичного центру, підполковника міліції Р.Є.Строцького, начальника кафедри філософії та політології, кандидата філософських наук, доцента, підполковника міліції М.М.Олексюка, начальника кафедри теорії та історії держави і права, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника міліції Т.З.Гарасиміва склали даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук старшого лейтенанта міліції О.М.Дуфенюк „Філософсько-правова спадщина С.Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця” (спеціальність 12.00.12 – філософія права) впроваджено у навчальний процес у Львівському державному університеті внутрішніх справ, що знайшло своє відображення у підготовлених навчально-методичних матеріалах із навчальних дисциплін „Філософія”, „Філософія права” та „Юридична деонтологія”, зокрема, у текстах лекцій по темах „Українська філософія”, „Українська національна філософія права”, „Духовне та моральне право. Моральний імператив правового простору”, „Філософія правопорушень”, „Аспекти професійного почуття юриста”, „Аспекти духовно-національного почуття юриста”, а також у процесі проведення семінарських занять із вказаних тем.

Члени комісії:

Начальник кафедри теорії та історії держави і права
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник міліції

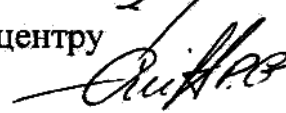
Т.З.Гарасимів

Начальник кафедри філософії та політології
кандидат філософських наук, доцент
підполковник міліції

М.М.Олексюк

Начальник навчально-методичного центру
підполковник міліції

Р.Є.Строцький